

Zalánkeményi
KAKAS ISTVÁN

Irta
Dr VERESS ENDRE

2. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZA FARAGÁSAIBÓL ÖSSZEÁLLITOTT FEJLÉCZ.

BEVEZETÉS.

AZOKNAK a honfitársainknak, kik a magyar névnek *külföldön* szereztek becsületet s magukat eszökkel és tehetségükkel hazájuktól távol, *idegen* országokban és népek közt is érvényesíteni tudták, egyik legrégibbje: zalánkeményi Kakas István.

Előnevéről ítélve, családja — bizonyára a török elől szaladva — az Alduna vidékéről vándorolt Erdélybe, melyet magának új hazául választott. Apját már Kolozsvártn találjuk, hol megszedte magát s tekintélyes vagyont, Miksa császár-királytól pedig nemességet szerzett. Fia István tehát jó módban nőtt fel, élvezvén az anyagi függetlenség és gondtalanság minden előnyét. De lelkét az örökölt vagyon használata nem elégíté ki, s nem akart pusztán csak gazdálkodni vagy hivataloskodni, mint atyja. Hajlamait követve, külföldre ment: tanulni. Tíz évet töltött a bécsi, bolognai és páduai egyetemeken, melyekről képzett, tanult emberként tért vissza szülővárosába, Kolozsvárra.

Jogi tanulmányai az ifjú Kakast a bírói pályára utalták, nyelvismerete és külföldi tapasztalatai arra, hogy az állami élet szer-

vezetében is helyet foglaljon. Czelt is ért mindkét irányban, mert Báthory Zsigmond fejedelem udvarába vevén, csakhamar törvényszéke egyik bírójává tette, majd követségekre használta, melyekben rendkívüli ügyességet és rátermettséget tanusított. Járt Angliában Erzsébet királynénál, hogy támogatását kérje Erdély érdekében a szultánnál, aztán Lengyelországban is több ízben; majd a prágai udvarba küldték többször egymásután, és római meg spanyolországi követsége csak új ura: Báthory András bíboros fejedelem váratlan halála miatt maradt el.

Útazni szerető, világlátott ember, a ki nyugtalan, ha sokat kell otthon vesztegelnie és boldog, mikor távol tudja magát irigy társaitól, kapzsi atyafiságától. Nevelése különben is külföldi, németes ízű volt. Tiroli származású második felesége révén még inkább belejutott a német életbe és világba, melyet kedvelt s előszeretettel ápolt. Ez is egyik oka, a miért polgártársai nem szerették, habár maga sem igen törte magát, hogy kedvükbe járjon. Idegen nyelveket beszélő és művelő literátus ember, a ki környezetében kevés magához illőt talál s így inkább magára és könyveire szorul. Egyik levelében említi, hogy egyetlen «utriusque juris doctor» egész Erdélyben; de egyetlen volt a *fajmagyarok* közt némettudásával is, minthogy erdélyi kortársai közül senkitől sajátkezűleg írt német levél nem maradt reánk, olaszul meg az olasz egyetemeken járt erdélyi ifjak közt is kevesen tudtak úgy, mint ő. Így nem sok társa és igazi lelki barátja lehetett. Különben is zárkózott, kevésbé közlékeny természetű, mint azok, a kik érzik, hogy másra nem szorúlnak, és zajtalanul működnek: a munka gyönyörűségeért s nem az emberek tapsaiért. Az ilyeneket persze nem igen szeretik, mert nem tudnak hizelegni még fölfelé sem, mivel tudatában vannak egyéniségük értékének, ha nem is akarják azt sokan elismerni.

Vallásra nézve Kakas lelke mélyéből hívó, buzgó, «erős» katolikus — egy majdnem egészen ariánussá és kálvinistává vált városban, a ki hitéért kárt és mellőzést is szenved; de azért nyíltan támogatja a jezsuitákat, midőn őket polgártársai gúnyol-

ták és üldözték, mert érzi, hogy vele lelkiismeretét nyugtatja meg, s hiszi, hogy az elviselt méltatlanságokért Istene megjutalmazza. Kegyes életű ember, a ki vallása rendelkezéseit áhitattal teljesíti, a ki állandóan keresztet hord nyakában, mint a középkori keresztesek, s halálos ágyán is meghagyja elgyengült beteg szolgáltnak, hogy gyertyákkal, énekkel és imákkal temessék el!

Ám azért ő sem mentes gyarlóságoktól és kicsinyes gyengeségektől. Mód felett szereti a vagyont, mint korának sok embere, habár arra fordítá is, hogy pompásan és kényelemben élhessen. Jólétben elhízott arczáról szinte lerí a gazdagság, s az önteltségnek ama bizonyos vonása, mely azt fejezi ki: nem törődöm senkivel s nem szorulok senkire! Annál többen szorultak ő reá. Jó pénzért vagy zálogért Kakasnál mindent lehetett kapni, s a kiscgazdától fel a fejedelem ő Nagyságaig sokan és gyakran igénybe is vették tárczáját. Hiszen úgyszólván első bankára Erdélynek, a ki összeköttetést tart fenn a Fuggerekkal s a dúsgazdag bécsi Henkel Lázárral; de jajgat, ha adósai nem fizetnek vagy éppen becsapják, holott ez az «üzlettel» jár.

Népszerűtlenségének azonban egyéb oka is vala. Annak az irányzatnak volt ugyanis híve a közpályán kevesedmagával, mely Erdély fenmaradását a magyar király főnhatósága, illetve közvetlen a német császár uralma alatt hitte biztosítotttnak és hirdette egyedül-boldogítónak a török veszélylyel szemben, melyet a valónál nagyobbabbnak látott és képzelt. Igaz, hogy ez a politika csődöt mondott s a német barátság túlságos ápolása Erdélyországot szinte a sír szélére juttatta, hanem Kakas meggyőződésből, sőt családi hagyományként követte, mindig önzetlenül szolgálván hazáját.

Szolgálatait kicsin kezdte, de nagy megpróbáltatások árán se vitte sokra. Nem mintha hiányzott volna a közpályán való érvényesülésre való szükséges tehetsége, hanem mivel nem volt elég szerencséje és alkalmazkodási képessége. Tudásával az erdélyi literatus-emberek közt bátran Gyulai Pál, Szamosközy

István, Berzeviczy Márton vagy Kovacsóczy Farkas mellé állhattott, a kiknél mind tovább járt egyetemeken. S ez utóbbi halálával pl. mégis az alacsony rendből felemelkedett, kevés tanultságú Jósika István jut a kancellári székbe, megöletése után pedig Naprági Demeter, az új erdélyi püspök; holott Kakas ekkor már fél Európát megjárta követségekben, s anyagi áldozatokkal is kimutatta a Báthoryak iránti hűségét. Szóba jött-e vagy nem, s kik támogatták, vagy áskálódtak ellene, nincs nyoma. A kancellár kinevezése fejedelmi jog volt. De e jog gyakorlásában hányszor győzött a szeszély és szenvedély az igazság és méltányosság fölött? Erről Kakasnak különben is korán meg kelle győződnie az állhatatlan Báthory Zsigmond udvarában, hol az erdélyieknek kevés volt a befolyása, de minden *idegen* boldogult, ha előkelően tudott hajlongani, választékosan beszélni, ügyesen labdázni, kenetteljesen énekelni, s mindenek felett olaszosan bókolni!

Kakas mindezekhez nem értett, s érteni sem akart. Megborzadt e környezetből, s lelke fellázadt annak láttára, miként haladnak a törtetők és üresfejúek, a hizelgők és szájhösök, s a nyeglék, de túlkölők. Megmaradt hát közkatonának, ő a ki vezér is lehetett volna kedvezőbb viszonyok között. Ám helyét mindig jól megállta, szolgálatait hűségesen teljesíté. Hisz magáról írja: *A természet olyannak teremtet, hogy kinek szolgálja vagyok, örömet keresem annak hasznát és tisztességét!* Szép kijelentés abban az önző világban, melyben élt, és fényessége jellemének, hogy a történeti kutatás csak megerősíti, nemhogy meghazudtolná e magasztos jeligéjét!

De emléket más tettek és érdemek is őrzik, nemcsak ezek, melyeket porlepte oklevelek és százados följegyzések deritettek fel.

Írói nevet biztosít neki irodalomtörténetünkben az a négy beszéde, melyet koronás fők előtt mondott s kivált az, melyet a török elleni hosszú háború folytatásának szükségéről írt. Amazok közül holta után kettő nyomtatásban is megjelent, emez jó hírt, nevet szerzett volna írójának, ha életében kinyomtatja vala.

Olasz művek szemlélésén kialakult nemes műízlését dicsérik ma is meglévő kolozsvári házának művészi faragványai és remek díszítései.

Nevét azonban világszerte ismertté perzsiai követsége tette, melyre 1602 nyarán indult, hogy soha többé vissza ne térjen. Rudolf császár-király küldte, hogy a perzsa sah követségét viszonozza. Inkább udvariassági, mint politikai volt hát megbízatása. S annál fájdalmasabb, hogy miután Prágából indulva Slézián, Lengyelországon, az orosz birodalmon s a tatárok földjén, meg a viharos Káspi-tengeren át szerencsésen eljutott Perzsiába, épp akkor lepte meg a halál, mikor célját már csaknem elérte.

Igy vált Kakas első perzsiai utazónkká, s habár naplója nem maradt reánk, utazásáról bőséges tudásunk van, mert végzetes nagy útját ifjú titkára: a szászországi Tectander György németül leírta.

Gazdáját vesztve Tectander másfél évi kalandos hányódással ért vissza kiindulóhelyükre: Prágába, hol Rudolf császár-király 1605 januárius 8-ikán fogadta s vette át jelentését. Ezt három év múlva egy élelmes lipcsei könyvkereskedő a szerző nevében, de tudtán kívül kiadta,¹ mire Tectander kiegyezett vele s átdolgozván útleírását, 1609-ben újra kibocsátá «Iter Persicum» czímen, új rézmetszetekkel bővítve, ugyanannak altenburgi nyomdájában.² Ennek megmaradt példányait aztán a következő évben harmadik címkiadásként dobta piacra.³

Ámde erről a könyvről (mely a német irodalomban is a legelső perzsiai útleírás) időközben annyira megfeledkeztek, hogy

¹ Ez a fölötté ritka első kiadás (melyet Szabó Károly könyvészeti műve nem ismer) Budissinban keltezett 1607 július 8-iki, dr. Gödelman, János György szász választó fejedelem tanácsosához intézett ajánlással, jelent meg Lipcsében ily czímen:

Kurze und warhafftige beschreibung der Reiß von Prag auß durch Schlesien, Polen, Moskau, Tartareyen, Bis an den Königlischen Hoff in Persien: So von Georgio Tectandro von der Zabel, mit verleiung Göttlicher hülffe Anno 1605. durch glück und unglück verrichtet, worden

ist. Leipzig. In verlegung Henning Groffen des jüngern, Buchhändlers. Anno 1608. — 8r. A—F. 3. 80 sz. l. + 1 levél, ábrákkal és e kolonnal: Leipzig Bey Michael Langenberger, In verlegung Henning Groffen des jüngern, Buchhändlers, Im Jahr 1608. (A bécsi udvari könyvtárban.)

² A M. N. Muzeumi könyvtár példányáról leírva ld. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára III. k. 1067. sz. a.

³ Felsorolva ugyanott, 1079. sz. a.

1819-ben Hormayr egy bécsi kéziratából⁴ adta ki,⁵ minden bevezetés, meg útbaigazító jegyzet nélkül. Ezt helyette harmincz év múlva a tudós Adelung végezte el az Oroszországról szóló idegen utazókról írt híres könyvében,⁶ felhasználván Kakas két moszkvai eredeti levelét is, melyet Bécsben talált az akkor még elzárt titkos levéltárban.

A külföld tehát már rég ismerte Kakast és útleírását, mikor mi magunk még azt sem tudtuk róla, hogy élt-e valaha és hogy ki is volt tulajdonképen? Egy francia orientalista: Schefer Károly téríté reá irodalmunk figyelmét, a ki Kakas életére vonatkozó adatokért 1876-ban a Nemzeti Múzeumi könyvtárhoz fordult,⁷ mely mindössze annyival szolgálhatott válaszul, hogy gyűjteményében őrzi az útleírás két utolsó kiadását. Ezt aztán Kertbeny Károly — felhasználva a megnyilatkozott érdeklődés alkalmát — bőven ismertette egy kis folyóiratban,⁸ de munkája annyira olvasatlan maradt, hogy midőn Schefer mintaszerű francia kiadása megjelent,⁹ nálunk mint teljesen új dolgot ismertették.¹⁰ Később azonban fordítóját is megtalálta Szamotában, a ki bő jegyzetekkel kísérte, úgy, hogy valamennyi közt ez a legjobb

⁴ Ezt ma a bécsi udvari államlevéltár Filiale-osztályának 921. sz. kötete őrzi, míg egy másik másolatára, illetve latin példányára a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézírattára Tekla Naruszewica 98. k. 577—585. l. akadtunk rá.

⁵ Ismert «Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst» cz. folyóirata 1819. évi 11—41. számaiban, közben néhányat átugorva.

⁶ Adelung Frigyes: Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind II. k. (Szent-Pétervár, 1846.) 127—136. l.

⁷ A Magyar Könyvszemle 1876. évf. 168. l.

⁸ Az «Életképek» 1876. évf. 64—65. és 67. számában.

⁹ Ily czímen: Iter Persicum ou Description du voyage en Perse entrepris en 1602 Par Étienne Kakasch de Zalonkemeny

Envoyé comme ambassadeur par l'empereur Rodolphe II, à la cour du grand-duc de Moscovie et à celle de Châh Abbas, roi de Perse. Relation rédigée en allemand et présentée à l'empereur par Georges Tectander von der Jabel. — Traduction publiée et annotée par Ch. Schefer, Premier Secrétaire interprète du Gouvernement, Administrateur de l'École des Langues orientales vivantes. — Paris. Ernest Leroux, éditeur 1877. — A «Bibliothèque Orientale Elzévirienne» x. kötete-ként xxii és 120 lapon, jegyzetekkel s az út színes térképével ellátva.

¹⁰ Moller a «Külföld» 1879. évi 156. l. Erődi Béla a «Földrajzi Közlemények» 1879. évf. 161—171. l. Márki Sándor ugyanott, az 1882. évf. 352. l. és [Kropf] [Lajos] a «Budapesti Szemle» 1886-iki 45. k. 133—140. l.

kiadása,¹¹ habár sajátosképen nem magát az eredeti kiadást, hanem Hormayr szövegét használta; s mindössze az a hiánya, hogy az útleírás *nem európai* részét (könyvének címe miatt) elhagyta.

Az érdekes műnek ma már van egy úgynevezett újnymata,¹² sőt egy orosz fordítása is, melyet Sztankjevics Alexej adott ki, értékesítvén a rendelkezésére bocsátott addigi adataimat is.¹³

A tárgy irodalmának teljességéhez tartozik végül annak megemlítése, hogy Kakas perzsiai útját felolvasás alakjában ismereteté Szádeczky,¹⁴ házat pedig ugyanő,¹⁵ miután erről négy évvel előbb a kolozsvári napilapokban élénk vita indult meg;¹⁶ míg Kakas életrajzát lexicalis munkáink közlik röviden.¹⁷

Másfél éve telt be annak háromszázadik esztendeje, hogy Kakas István a Káspi-tenger nyugati partvidékén elhunyt. De azért ez az életrajza nem készült ú. n. alkalmi munkának. Tizenegy évvel ezelőtt kezdtem *Bécs* levéltáraiban Kakas életrajzi adatainak gyűjtéséhez, párhuzamosan azzal a munkával, melylyel a Báthoryak kora több kiváló szereplőjének életére vonatkozó részleteket kutattam. Azóta a *krakói, varsói, velencei, római, firenzei, torinói, padovai* levéltárakban, továbbá a *kolozsvári* városi ó-levéltárban, az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában, a *fővárosban*: az Országos levéltárban, s az egyetemi

¹¹ Szamota István: Régi magyar utazók Európában (Nagybecskerek, 1892) 5–45. lapján.

¹² Georg Tectanderß von Gabel Reise nach Persien. Neudruck der Ausgabe vom Jahre 1810 besorgt durch Dr. H. Wollan. Reichenberg. Verlag von J. Fritzsche. — Druck von Gebrüder Stiepel. 1889. — Nyolczadrétü xxrv és 144 + 2 sztl. lapnyi, elhagyván az eredeti kiadás rézmetszeteit és Kakas el nem mondott perzsa oratóját.

¹³ Erről jegyzetes fordítása 59. l. meg is emlékezik, míg munkájának eredeti orosz címe a következő:

Какашъ и Тектандеръ: Путешествіе въ Персію черезъ Московію 1602—1603 гг. Перевелъ съ нѣмецкаго Алексѣй Станкевичъ. (Изъ Читеній въ Императорскомъ Обществѣ Исторіи и Древ-

ностей Россійскихъ при Московскомъ Университетѣ за 1896 г. кн. II и III, т. 177 и 178.) Москва, въ Университетской типографіи, 1896.

Nagy 8-r. 61 lapnyi, függetlenül Kakas két moszkvai német levele fordításával, és névmutatóval.

¹⁴ Az «Erdély» 1893-iki évf. 75–81. l.

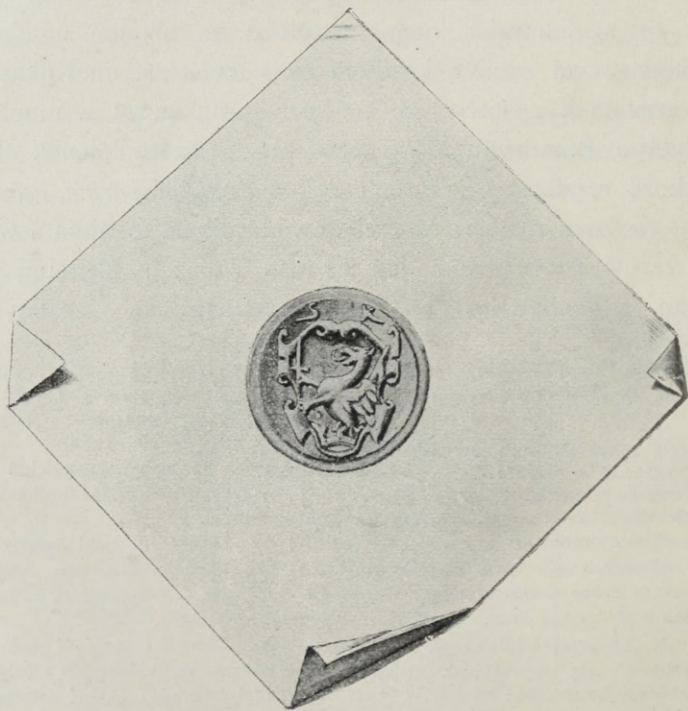
¹⁵ Az «Erdélyi Múzeum» 1897. évf. 17–32. lapján, «A kolozsvári Báthory-ház legendája» czímen.

¹⁶ Az «Ellenzék» 1893. évi 36. és következő számaiban, valamint a «Kolozsvár» és «Erdélyi Hiradó» akkori lapszámaiban, míg a vita tartott.

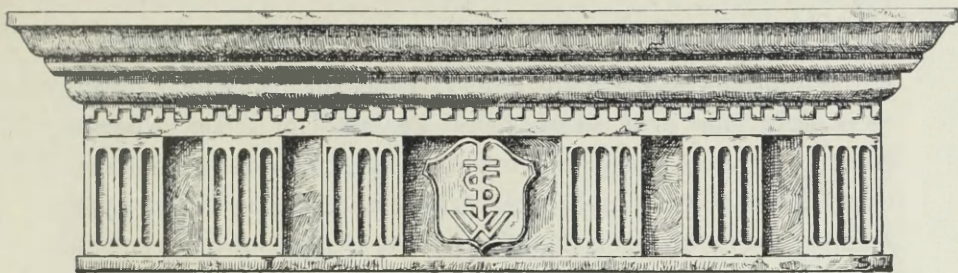
¹⁷ A «Pallas Nagy Lexikona» x. k. 20. l. Szádeczky Lajostól és Szinnye József: Magyar írók élete és munkái v. k. 804–807. l.

könyvtár kézíráttárában, a *nagyszebeni* városi levéltárban gyűjtögetve, meg az *innsbrucki* s a *londoni* British Museumból és *Kropf* Lajos történetírónktól kapott adalékokkal egészítém ki tudásomat; nem említve azokat a többi külföldi levéltárakat, melyekben Kakasra nézve is kutattam, de semmit se találtam.

E sokféle helyről összehordott becses anyag feldolgozásával keletkezett ez a munka. Kakas életének szentelve jelenik meg, hogy hirdesse egy külföldön is becsült s idegen földben elporladt xvi-ik századi kiváló hazánkfia működését, honszerelmét, és — életébe került vállalkozásával — ura, királya iránt tanusított hűségét, önfeláldozó kötelességérzetét az idők végtelenségében, melyben a sors neki helyet rendelt!

3. KAKAS_GYURŰS PECSÉTJE, NAGYÍTVÁ.

4. KAKAS KOLOZSVÁRI HAZÁNAK EGYIK ABLAKPARKÁNYA.

I.

FITELEN ALÓL, ott, hol a Tisza belekönyököl a Dunába, fekszik meredek, dombos helyen Zalánkemény vagy tán helyesebben : Szalánkemén, a Duna jobb partján. Neve nincsen semmi összefüggésben Zalánnal — mint hitték és hihetnők — hanem Sós-köt jelent a délszlávok nyelvén, s kapta sós forrásaitól, meg nagy sóraktáraitól,¹ melyekből hazánk déli vidéke a régi időkben sóját beszerezte. Kedvező fekvéséért már a rómaiak gyarmatosították és *Rittium* romjain épült fel a későbbi vár és városka, melyet a magyarok *Fejérvő*-nek vagy *Fejérvő*-nek is neveztek.² De némi nevezetességre csak akkor vergődött, mikor Zsigmond király Brankovics György szerb despotának adta egyebekkel együtt, cserében Nándorfejérváráért.³ Uno-káját, a «sárkány» melléknevű Vukot Mátyás király is megerősíté birtokában, s a völgyi templomban ma is mutogatnak egy magasra vert kampós szeget, melyre templombajövet a vitéz Zmáj Brankovics kalapját szokta akasztgatni.⁴ Azután ismét visszakerült a királyi birtokok közé;⁵ ma már azonban a kis szerémségi község

¹ Horvát források után dr. Margalits Ede : Horvát történelmi repertorium I. k. (Budapest, 1900.) 45. l. és II. k. 93. l.

² Ugyanott, az I. k. 40. és 263. l.

³ Thüróczi krónikája szerint ugyanott, a II. k. 535. l.

⁴ Ugyanott, az I. k. 41. és 45. l.

⁵ Pesty Frigyes nyomán dr. Csánki Dezső : Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. k. (Budapest, 1894.) 233. és 237. l.

völgyeiben minden csendes és lakói kereskedésből, de főleg halászatból élnek, minthogy sehol a Dunában nem fognak olyan szép vizát, mint itt a zalánkeményi partrész forgóiban. Régebben, míg a vizeket nem csatornázták, ez a halászat is jobban fizetett, mert olyik viza-hal 10–15 kis mázsánál is többet nyomott;⁶ hanem azért ez az ösfoglalkozás ma is eltartja a kettős község négyezernyi szerb, horvát lakosságát.

Innen származott el a Kakas-család, Magyarország e kis zugából, mely századának egy pálosrendi kegyes író-barátot,⁷ egy jámbor tanuló-diákot,⁸ s egy rettegett, kegyetlen hadvezért is adott⁹ kortársul.

Váratlan csapás verte ki a Kakas-családot ez ősi fészkeből, s vált földönfutóvá, mikor 1521 nyarán II. Szulejmán, a törökök hódító szultánja Nándorfejérvárt elfoglalta, s utána Zalánkemény is ellenállás nélkül pogány kézre jutott.¹⁰ A ki csak tehetette, elmenekült, felkelhető lábas marhájával jobb vidékre szerencsét próbálni. Így kerülhettek Erdélyországba a Kakasok, miután gádzagságáról, sóban, aranyban bővelkedő földjéről, kövér legelőiről és illatos fűvéről a Szerémségben is mesés hírek keringtek.

Kakas Márton tűnik fel családjából először Erdélyben, bár e feltűnése csak gúnyt és szégyent hozott fejére. Történt ugyanis, hogy midőn somlyai Báthory István erdélyi vajda 1529 őszén egész Erdélyt meghódította János királynak s többek közt elfoglalta a szászok földjén a szelindeki várkastélyt is, azt Kakas Mártonra bízta. Ez szorgoskodott is a kastély megerősítésén és

⁶ A komáromi «Mindenes Gyűjtemény» 1790. évi III. k. 136. l. szerint, de ez téves, mivel még a legnagyobb viza sem igen nehezebb 160 kilogrammnál.

⁷ Zalánkeményi János częstochowai barát és liturgikus író, kinek 1536-ban Krakóban megjelent munkáját ismertette Csontos János a «Magyar Könyvszemle» 1890. évf. 247. 8. l.

⁸ Ez is Zalánkeményi János, a ki előbb Krakóban tanult, majd Báthory András bíboros vette magához, s vitte magával

második római útjára, 1586 tavaszán. (A krakói Jagiello-egyetemi könyvtár kézirattára 1136. k. 74. l.)

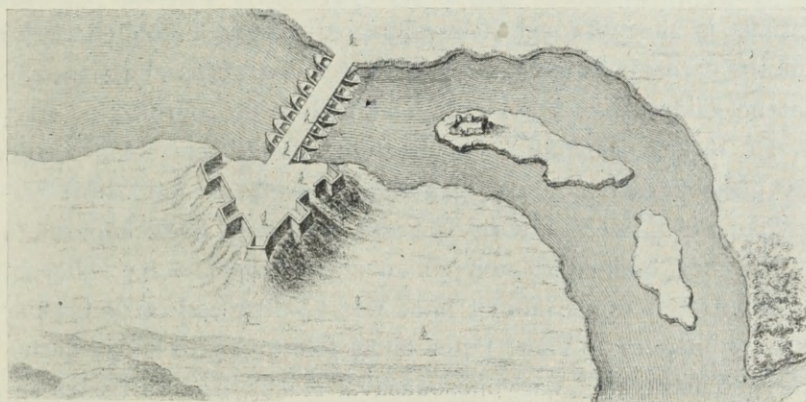
⁹ Zalánkeményi Rác György hadvezér, a xvi. század végén, kinek még a «Magnificus» czím is kijárt azok részéről, kik tőle rettegték, vagy jóindulatát keresték; említi a Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. k. (Brassó, 1847.) 228. l. és Szamosközy István munkája több helyén.

¹⁰ Margalits I. m. I. k. 333. l. és II. k. 542. l.

óvatosságból egyszerre tíznél több embert nem engedett be a várba. Hanem mikor látta, hogy ennyi munkással az erődítés lassan halad, s a három heti falazásnak alig van látszata, a szászok azt tanácsolták, hogy ha az egész falut felfogadja, harmadnapra vígan elvégzik a munkát. Kakas uram megörült a dolognak s nem sejtve a cselt, csapatostól beereszté a szászokat, kik mindjárt neki estek az örségnek s a várkastélyt (november 5-ikén) ismét Ferdinánd ellenkirály pártjára fogták,¹¹ miután a várnagyot hitők ellen agyonverték.¹²

Ennek az ügyefogyott vitéznek lehetett fia az a Kakas András, a ki a század ötvenes éveitől kezdve Kolozsvártt bir-

5. ZALÁNKEMÉNY VÁR ROMJAI.

tokos gazdaként szerepel és szorgalmával családja nevének, gazdagságának alapját megveti.¹³

Ez azonban kockázattal, néha perlekedéssel járt s egy ilyen pöre alkalmával fordul elő neve először, midőn (1554 november 3-ikán) a kolosmonostori convent három tanuját kihallgatja; sőt: az egész Európában dühöngő döghalál miatt, de meg mivel

¹¹ Budai Ferencz: Magyarország polgári históriájára való lexikona II. k. (Nagyvárad, 1805.) 374. l.

¹² Miles Mátyás: Siebenbürgischer Würg-Engel (Nagyszeben, 1670.) 21. l.

¹³ Kakas István Gréczben 1600 augusz-

tus közepén Mária özvegy főhercegnéhez intézett folyamodásában olvassuk: Die Stadt Clausenburg, in der ich und meine Vor-Eltern gewohnt... (A bécsi udvari és államlevéltár «Hungarica» osztályában.)

a tanuskodásra idézettek Magyarország távoli részeiből való idegenek, több tanut a felperes nem kívánt.¹⁴ Kellemetlenebb volt ám az az esete, mely négy évvel később, 1559 elején foglalkoztatta Kolozsvár város polgárait, kik közt valóságos megbotránkozást okozott. Kakas uramat t. i. a törvényszék elmarasztalta valamelyes ügyben, ő azonban a végzés foganatosításakor a város régi szabadságát durván sértve, kivont karddal üzte ki házából a végrehajtókat. Ez általános felháborodást keltett városzerte. S hiába mentegette magát Kakas András azzal, hogy az elmúlt időkben egyik elhalt polgártársuk is úgy tett, a városi tanács Viczey Antal centumpatert harmadmagával Gyulafejérvárra küldte panaszra Izabella királynéhez, a ki aztán Kolozsvárnak is megadta azt a kiváltságot, melyet a többi erdélyi kulcsos városok élveztek, hogy fegyveres visszaüzéssel a poroszlókat ne zaklassák,¹⁵ s a törvény tekintélyét ne csorbítsák.

De Kakas uramnak e kis meghurczoltatás nem sokat ártott. Így nemsokára reá, 1561 tavaszán megvette a monostori fertályban néhai Szécsi György piacra néző szép nagy köházát, a milyen még csak kettő volt abban a kerületben. Adót is három *vonást* fizetett utána, annyit mint Mód György és Eötvös Gáspár uram, s még csak Váczi Péter állott fölöttük az ő «négy dicás» nagyobb házával.¹⁶ Vagyonosodásával Kakas András tisztességben is öregbedett, úgy hogy 1563 végén, a karácsony előtti tisztújításkor a városatyák a «magyar rendről» választott négy ellenőr közé őt is bevették.¹⁷ Ez kiemelte sok polgártársa fölé, s ügyes körültekintő takarékos életmódjával Kakas uram mind jobban hájasodott, abban az arányban, a mint szomszédai kihaltak, változtak. Így szerzi meg Eötvös Gáspár házat

¹⁴ Az «Attestoria pro Andrea Kakas de Coloswar facta super certo quodam negotio» szövege szerint, a *Protocollum Libri regii Isabellae reginae* 65–66. l. az Országos Levéltár kolosmonostori osztályában; Barabás Samu szives közlése.

¹⁵ A királyné rendelete 1559 februárius

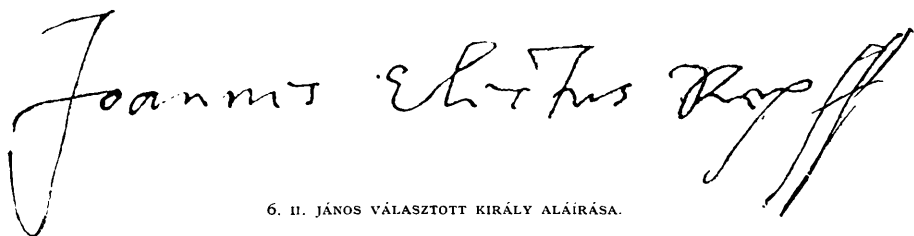
4-ikéről Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. 39. l.

¹⁶ A kolozsvári Monostor-útczai fertály 1557–1561-iki adókönyvéből; a kolozsvári városi ó-levéltárban.

¹⁷ A kolozsvári tanács 1556–65-iki jegyzőkönyvéből; ugyanott.

özvegye halálakor, úgy hogy 1565-től kezdve már ő is négy vonás adót fizet,¹⁸ mint akár Váczi uram; a *vonás* nagyságát a városi tanács évről-évre szabván meg, a termés, a viszonyok és körülmények szerint. Pár évre rá a magistratusba is bevásztják, az 1570-ik esztendőre. A magyarok közül választani szokott hat tanácsos közt ő az első Nyirő Kálmán főbíró mellett, s ugyancsak hat támogatója a szászok közül Filstich Lőrincz királybíró.¹⁹

E tisztességében érte Kakas uramat urának, fejedelmének: II. János választott királynak az a kitüntetése, hogy az év nyarán «kamara-ispán»-ná tette.²⁰ Jól jövedelmező nevezetes tisztség, melynek megszerzéseért sokan törték magukat. Mert a kamara-ispán ellenőrizte az aranybeváltást, vezette a cemen-

6. II. JÁNOS VÁLASZTOTT KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

telés, olvasztás és pénzverés száz-ágú dolgát, a miről a fejedelmi kincstárnak tartozott számadással. Hozzáértő embernek kelle hát lennie, s Kakast munkájában egy Budai Tamás nevű ügyes olasz ötvös támogatta, kivel az ország három pénzverő műhelyét: a kolozsvárit, nagybányait és szebenit kormányozta és gondozta. Fizetsége, «haszna» volt ezért minden pénzzé vert gira-ezüstnek a *maradéka*, vagyis 48 garas, három gira arany után meg 2 frt, a mi éven át sokra ment, minthogy egy girából

¹⁸ A monostori fertály 1564–66-iki adókönyvéből; a kolozsvári v. ó-levéltárban.

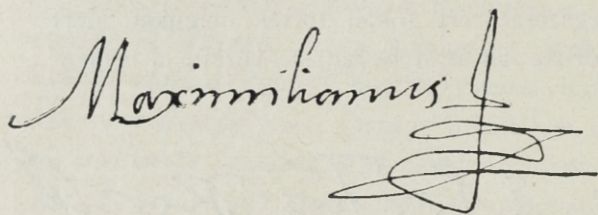
¹⁹ A kolozsvári tanács 1569–1582-iki jegyzőkönyvéből; ugyanott.

²⁰ Így nevezi őt (camerarius nosternek) 1570 november 26-iki oklevelében;

Jakab Elek i. m. II. k. 91. l. De Kolozsvári Cementarius János följegyzéséből tudjuk, hogy a fejedelem 1570 július 24-ikén nevezte ki a halálozás folytán megüresedett szép állásra; a «Magyar Könyvszemle» 1896. évf. 365. és 372. l.

69 forintot vertek;²¹ s ehhez járult még az aranybevéltásért és a magánfelek munkája után szedett jutalék.

Jövedelme volt hát elég abban az arányban, a mint az ország pénzét verték, s tekintélye is — mint centumpaternek — úri. Így immár közvetlen befolyásával is irányíthatta annak a városnak a vezetését és dolgait, melyben földje s vagyona volt, de családjára gazdagságának megfelelő rangot, címet is szeretett volna hagyni. S a mit János Zsigmond fejedelem alatt el nem ért, megszerezte halála után Miksa német császártól és magyar királytól, ki őt nemesi sorba emelte.²² Előnevül egykori származási helyükre emlékeztetőleg a *zalánkeményi* jelzöt vette,

7. MIKSA CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

czímerül meg egy nemesi koronán álló s karmaival tört tartó grifmadarat választott. Hanem bármily érdeméért kapta légyen is

Kakas e kitüntetést, viszonya az új fejedelemhez, somlyai Báthory Istvánhoz nem romlott meg, sőt erősödött. Ő teszi meg erdélyi harminczadossá,²³ vagyis a vámok kezelőjévé, mely jövedelmező állásában halálaig megmarad. Nyájas modorával és

²¹ Kolozsvári Cementes János (Kakas András egyik tisztjének) adatai, id. h. 291. l.

²² Ezt fiától, Kakas Istvántól tudjuk, a ki Szatmárról 1602 márczius 19-én Gaizkofler Zakariás tanácsoshoz intézett levelét így fejezi be:

Neben diesem klage Euerer Gnaden ich, dass ich meine armorum privilegia in Sybenbirgen in conservatorio literarum omnium totius provinciae, Beatae virginis in Colosmonstra genannt, neben Clausenburg gelegen, veluti in ordinario et tutissimo regni archivo, khabt; solich conservatorium ist aufbrochen worden, und alle Brief durchkumen, vertragen oder verbrennt worden. Das Wappen hat mein genitor Andreas Kakasch de Zalonkemeny

vom Kaiser Maximilian hochlöblichster Gedächtniss obtiniert, wie man es, Zweifels ohn im Libro Regio finden kann. Weil ich dan also darumb kumen, ist mein demitigstes Bitten, Ihre K. Mt. wellens gnadigist recognoscieren, reformieren und mir's wieder geben. (Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria Romanilor 1882-iki iv. k. 294. l.) Csakhogy a czimeradományozó levél szövegét nem kaptuk meg a bécsi udvari levéltárban, Miksa királyi könyveiben, melyekben semmi nyoma sincsen.

²³ Így említi Báthory István halála után 1587-ben a kolosmonostori convent Liber regius DD. ix. kötete 103. lapja; az Országos levéltárban.

«circumspectus» életével egyforma hűséggel szolgálta a magyar királyt és erdélyi vajdát egyaránt s így azt is megérte, hogy midőn a fejedelem vagy rokonsága Kolozsvárra jött, nála szállt meg. Így találjuk bátyját: Báthory Kristófot 1574 pünkösdjé előtt az ő nemesi házában,²⁴ mely ha nem is a legtagasabb, de az egész városon a legkényelmesebb vala. Ez a kolozsvári főtéri piacz nyugati részén, a Kis-mester-útcza északi sarkán álló kőház volt, de ma nyoma sincsen, úgy beépítették helyét.

Ám e kitüntető megtiszteltetés dicsőségét s a fejedelmi kegy elmaradhatatlan előnyeit Kakas András nem sokáig élvezhette, mert hirtelen elragadta a dögvész,²⁵ mely nyárközépen Erdélyt s Kolozsvárt is ellepte,²⁶ s halálba hurczolta vele együtt néhány hugát²⁷ és rokonát is.²⁸

II.

AKAS ANDRÁSNÉ, Sarlay Anna jó módban maradt ura után özvegyen két árva gyermekével: Katalinnál és Istvánnal. Atyjától, néhai kolozsvári Sarlay Miklóstól, az erdélyi sóbányák kamarásától¹ is szépen örökölt, s hozzá véve Kakas szerzeményét, a város egyik legvagyonosabb pol-

²⁴ Erről a kolozsvári 1574-iki sáfár-számadásban a következő két feljegyzést olvassuk: 21 *Maii* Szállott meg Báthory Cristóf Kakas András házában, vöttem az konyhára borjúhúst . . . Mikor Báthory Cristót megszállott vala Kakas Andrásnál, akkor fogták Sós Jánosnak 2 lovát az kochnyaszeker eleibe Egeresig. Fizettem d. 50. (A kolozsvári városi ó-levéltárban.)

²⁵ Ezt onnan tudjuk, hogy az id. 1570-iki kolozsvári magistratusi jegyzékben neve elé egykorú kéz odajegyezte: Peste extinctus 1574.

²⁶ Gyulafi Lestár is följegyezte (munkája 13. l.), hogy: 1574 pestis magna in Transilvania, quae quinque annis duravit. — De Kolozsvári Cementarius János egykorú följegyzéseiből látjuk, hogy Kolozsvárról 1574 július közepén menekülnek a

polgárok «az halál előtt» családjaikkal egyéb városba, s pl. a szebeniek 22-ikén üzik el őket kapuk elöl, úgy hogy csak lopva tudott némelyik bejutni a városba; a «Magyar Könyvszemle» id. 1896. évf. 373. l.

²⁷ Kolozsvár 1577-iki regestrum partialében találjuk ugyanis, hogy Kakas Mihály 1574-től 1 firttal és 40 dénárral maradt adós hűgaier «az templumba való temetésért», zálogadás nélkül; a kolozsvári városi ó-levéltárban.

²⁸ Eötvös Antalnérol tudjuk, hogy 1574 Nagyboldogasszony napján halt meg, azt hisszük, pestisben (siriratát ld. az Archaeologiai Értesítő 1879. évf. 358. l.) s valószínűleg Kakas Andrást is ekkoriban ragadta el a vész.

¹ Így nevezi őt a kolosmonostori convent id. 1587-iki végzése.

gárává vált. Hiszen házait nem számítva, a várfalon kívül a szélrózsa minden irányában volt valami szőlője vagy földje. Fenn a Hásongártban, mely a legszebb gyümölcsöt adta, a napos Kómálon, hol legjobban s legkorábban érik a szőlő, a Brétfőn, melyet szántóföldjeiért becsültek, a Hójjában, mely kövér kaszálóiról híres; sőt a távolabbi Lomb és Asszupataka határában, ép úgy, mint a Kolozsvár szomszédságában fekvő két falu: Fenes és Monostor területén. Tekintélyes birtok egy család kezében, melynek értékét még az is növelte, hogy Báthory Kristóf «megtekintvén nemes Kakas Andrásné vendégszeretetét, mint-hogy valahányszor Kolozsvárra jött, az ő házában szokott megszállni» őt és családját élethossziglan felmenté minden, bármi névvel nevezendő dézsma alól, mely kiváltságban később fia: Báthory Zsigmond is megerősíté az özvegyet.²

Nagy vagyonán kívül, Kakas András más örökséget is hagyott fiára: azt a halálos ágyán adott tanácsot, hogy a «fölséges» osztrák uralkodóházat hűségesen szolgálja.³ Fogadalmát az ifjú híven megőrizte sirjáig s ez életelv követése ép úgy használt neki, mint a vagyon, mely őt anyagi gondoktól függetleníté.

Atyja halálakor Kakas István már 16–18 éves fejlett ifjú lehetett. Tanulmányait szülővárosában kezdte meg, hol 1557 óta működött az ó-vári «fekete barátok» zárdájában az Izabella királyné

² Megerősítő levele Gyulafehérvárt, 1589 szeptember 20-ikán kelt s vonatkozó sorai ezek: Sigismundi Bathori exemptionales, vi quarum ex eo motivo: «Quod Illmus quondam princeps dominus Christophorus Bathori de Somlyó, vaivoda Transsilvaniae, et Sicularum comes, dominus genitor noster beatae memoriae nobis desideratissimus rationem habens hospitalitatis nobilis Annae Sarlay, relictæ nobilis quondam Andreae Kakas Kolosvariensis, in cuius nimirum aedibus, si quando in dictam civitatem Kolosvár se contulit, condescendere consueverat, totales et integras vineas eiusdem Annae Sarlay relictæ, et Catharinae filiae annotati quondam Andreae Kakas in Hasongart, Kómál, Brétfő, Lomb,

Asszupataka civitatis nostrae Kolosváriensis, item possessionis nostrae Fenes et opidi nostri Monostor, Hoja promontorio vocatis existentes, pascinatas, necnon universas similiter terras arabiles et agri-colationes quaslibet earundem ab omni decimarum in rationem suam provenire debentium solutione, vita eorum durante gratiose exemerit», eisdem Annam Sarlay et Catharinam Kakas in hac exemptione iterum confirmat. (A kolosmonostori convent Liber regiusa xi. k. 66. l., az Országos levéltárban.)

³ Id. grazi 1600-iki folyamodásában emliti Kakas István, hogy ezt «aus Geheiss meiner lieben verstorbenen Eltern seeligen» teszi.

által alapított gimnázium.⁴ Szervezete azonos lehetett a szászok brassói és szebeni iskoláival, s ezekből tudjuk, hogy a gyermekek átesvén az abc-és, meg olvasó-osztályon, tanultak: hit-tant, zsidó, görög, latin nyelvet, dialektikát, retorikát és logikát.⁵ S hogy e sok tantárgyat mily részletességgel adták elő a mesterek, elképzelhetjük abból, hogy latint és görögöt még a falusi iskolákban is tanítottak s különösen gyakorolták a nyelvtant és ejtegetést.⁶

A gimnázium ezidőben négy osztályból állott. Ezekben párhuzamosan kezdték a latin- és görög nyelvtanítást, már az első éven, s a verstan és verselés mellett *Cicero* leveleit fordították, a kántor magyarázata segítségével. Majd áttértek *Terentius* olvasására s az utolsó két osztályban *Cato* munkái értelmezésére. Görög írot nem fordítottak s úgy látszik inkább csak a nyelvtan alapos begyakorlására szorítkoztak. Naponta olvasták azonban görög szövegében az Evangeliumot s hetenként kétszer javították dolgozataikat. Fontos szerepet juttattak a felső osztályokban a szavalásnak és disputatióknak is, a mi minden szombat délelőtt folyt le a tanulók közt. A többi tantárgyak ezek voltak: theologia juridica, catechetica, logica, rhetorica, arithmetica és astrologia, a miket kiegészített a *cantus*, vagyis zsoltár-éneklés, rendszeren minden délben s a templomban, a hová már kora reggeli öt órakor begyűltek, mielőtt iskolába mentek volna.⁷ A fegyelmet virgács «plága» segített fentartani, s jellemző, hogy büntetés járt ki azért is, ha a diákok maguk közt anyanyelvükön beszélgettek!

Nagyjában így tanítottak a kolozsvári gimnáziumban is, a hetvenes évek közepétől kezdve, midőn az unitáriusok kezébe került: Heltai Gáspár, Károlyi Péter és Sommer János,

⁴ Jakab Elek: Kolozsvár története II. k. (Budapest, 1888.) 106–108. l.

⁵ Ugyanott, a 109–110. l.

⁶ A szász-keresztúri iskola 1593-iki tanrendje szerint, mely fennmaradt; Teutsch

Frigyes: Die siebenbürgisch-sächsischen Schulordnungen I. k. (Berlin, 1888.) 33. l.

⁷ A segesvári iskolának a XVI-ik század végéről való három órarendje alapján; közölve ugyanott a 69–72. lapon.

a hitújító Dávid Ferencz veje,⁸ a nyolczvanas évek elején meg a híres Palaeologus János.⁹ Ezek tanítását szívta magába az ifjú Kakas. De minthogy könnyen tanult s nemesebb életczélóért rajongott, ő a vagyont csak eszköznek tekintvén e czélok megvalósítására, elhatározta, hogy magasabb külföldi iskolákba megy s tovább képezi eszét, lelkét.

Így jut 1575 tavaszán a bécsi egyetemre, hol áldozócsütörtök utáni napon (május 13-ikán) iratkozott be, a kor szokása szerint latinosan, *Gallus* néven; lefizetvén a beiratkozás 12 denárnyi rendes díját. A kar dékánja, a stájerországi Pretterschnegger Ádám mester utolsónak vezette be az aznap jelentkezett 18 deák közt s tájékoztató kellően az egyetemi szabályok és szokások felől.¹⁰

A kolozsváriak régebben előszeretettel látogatták a bécsi egyetemet, úgy hogy Zsigmond királytól Mátyás koráig állandóan volt évenként 2–3 tanulója.¹¹ Később azonban — tán rendkívül szigorú életmódot követelő törvényei miatt — lanyhán keresték fel, úgy annyira, hogy 1504-ig alig iratkozik be 30 kolozsvári fiú.¹²

Ez időtől kezdve pedig a hitújítás következtében valósággal kerülnek, s az egész század folyamán mindössze három kolozsvárit találunk hallgatói közt.¹³ Így aztán nem csoda, ha Kakas nem iratkozott be a «Natio Hungarica» testületbe, hiszen procuratorai idegenek, sült németek voltak évtizedeken át s egész nemzetét egyedül az ifjú Gyulafi Lestárral,¹⁴ meg tán Wédi

⁸ Jakab Elek id. m. rr. k. a 167–168. l.

⁹ Ugyanott, 213. l. V. ö. Frankl Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a xvi. században (Budapest, 1873.) 115. l.

¹⁰ Nevét a «*Matricula inclitae facultatis artium studii Viennensis*» 1501–1575-iki anyakönyv 228 lapján így találjuk bejegyezve: 1575. 13. Maii. Stephanus Gallus Clausenburgensis, Transylvanus. — Teutsch közlése (hibásan, május 20-ikát írván), az «*Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*» 1872-iki x. k. 181. l.

¹¹ Nevük olvasható dr. Schrauf Károly: Magyar tanulók a bécsi egyetemen (Budapest, 1892.) 270–272. l.

¹² Schrauf: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve (Budapest, 1902.) 459–460. l.

¹³ A nagyszebeni «*Archiv*» id. x. k. 174–181. l.

¹⁴ Szamosközy István jegyezte fel róla (munkái iv. k. 63. l.), hogy «fuit in schola Caesarea Viennae 1573», s bizonyára ő is több évet töltött ott.

Mihály esztergomi diaconussal,¹⁵ Celibanus Máté szakolczai fiúval¹⁶ s három nem magyarajkú tanulóval¹⁷ képviselték volna benne. Különben is azért jött ide, hogy alaposan megtanuljon németül, a mi szinte lehetetlen lett volna, ha honfitársak közé cseppen. Jó szerencséje Blo Szaniszló házába vezette s e tekintélyes bécsi patricius figyelmes gondossága s felügyelete mellett nevelkedett,¹⁸ vele egykorú fiával, ki testi-lelki barátjává vált.

Az öreg Blo ezidőben a bécsi magistratus ú. n. belső tanácsának tagja s a császári városi törvényszék egyik bírója volt. Tisztségét oly lelkismeretességgel vitte, hogy haláláig megtartották benne, sőt adómentességet is kapott. Háza előkelő helyen, a Szent István-templomhoz közel eső Szent-János-utczában állott, s a városnegyed egyik legszebb kőháza volt. Ebben lakott s élt hát az ifjú Kakas bécsi tanuló-évei alatt, közel az egyetemhez. Anna asszony,¹⁹ a ház úrnője édes gyermekeként szerette, gondozta s oktatta vallásosságra, jó modorra s tisztességtudásra. Urának hatása meg a tanulmányaiban érvényesült jótékonyan. A jó latin beszédű kolozsvári magyar diák házigazdájának mindig örömet másolgatott, segédkezett, s munkakörét úgy megszerette, hogy maga is prokátor vagy bíró akart lenni.

A bécsi egyetemet bölcsészeti kara tette híressé, s belőle kerültek ki az «universitas» legkiválóbb tanárai. Ez a kar volt a legvagyonosabb, ez vezetett hát az *egész* egyetemet érdeklő ügyekben

¹⁵ Ez 1572 október 13-ikán fordul elő az id. matricula 224 lapján. Kollányi Ferencz «Esztergomi kanonokok» cz. műve (Esztergom, 1900.) 177. l. Bédinek írja s már 1575 május 12-ikétől kezdve kanonoknak.

¹⁶ Bevezetve ugyanott, 1573 április 20-ikán.

¹⁷ Így az előbbi, 1574-iki őszi semesterről ezt a kettőt: Paulus Judenfeindt ex S. Georgio, Hungarus et Georgius Elendt Zepusiensis Hungarus. — Mig 1572 tavaszáról ezt a bejegyzést találjuk: Joannes Kol ex Ödenburg, Ungarus.

¹⁸ Kakas maga írja 1599 november végén Rumpf Farkas prágai tanácsoshoz

intézett emlékiratában: Viennae enim sub Stanislai Blo cura fui educatus; eredetije a bécsi állami levéltár *Hungaria* osztályában, s ha külön nem említjük, ezentűli idézeteinkben mindig ez az osztály érteendő.

¹⁹ Blo Szaniszlóra vonatkozó érdekes adataimat a bécsi városi levéltár igazgatóságának köszönhetem, mely egyszerű kéresemre hivatalból intézte el, átkutatván a város jegyzőkönyveit, sőt még a bécsi telekkönyvi hivatal és törvényszék régi iratait is. — Fogadja e nem mindennapi, példás szívességéért ezúton is forró köszönetnyilvánításomat!

is, és tekintélyt is ez adott neki. Így aztán jóformán szokássá vált, hogy a hallgatók itt kezdjék tanulmányaikat, bármi szándékkal jöttek is legyen az egyetemre. A ki csak tehette, mestereihez csatlakozott, sőt gyakran megtörtént, hogy a többi kar tanárai előbb ezen a fakultáson készültek s tanítottak néhány évig.²⁰

Így tett Kakas is. Pár évig bölcsészeti előadásokat hallgatott s csak akkor íratkozott át a jogi karba, midőn a philosophiai gondolkodásban elég erősnek, a szónoklatban és vitatkozó okoskodásban elég biztosnak érezte magát.

Együtt tanult, haladt házigazdája nagyobbik fiával: Blo Pállal, ki testi-lelki barátjává vált. Sőt mikor társai is nagyon megkedvelték, együtt íratkoztak be (1580 április 14-ikén) a kar anyakönyvébe is, rectora, a híres Eder György jogtudor fölszólítására, fizetvén a diák-szövetség pénztárába 17 ft 2 d. összeget²¹ A beíratkozás t. i. nem volt kötelező, s (miként más külföldi egyetemeken) a tanuló tetszése szerint végezhetett anélkül, hogy ennek a kar matriculájában nyoma lenne! Egyébiránt a *facultas* jogköre önállóbb, tekintélye nagyobb volt a későbbi időkéitől, s ha valakit körébe fölvelt, ősi szokás szerint, esküvel kötelezte arra, hogy a kar szabályait megtartja, a dékan s a doktorok iránt engedelmességet tanusít s a facultas tisztességét és javát keresi, bármely sorsba jusson is.²²

A jogi tanulmányok elvégzése — ha a diák vizsgálatával meg nem késett — teljes hét évet igényelt, ámbár a század hatvanas éveiből való újabb szabályok a doktori cím megszerzésére öt évet írtak elő. S az ifjú Kakasnak kitartása, igyekezete és pénze egyaránt volt e hosszú idő kitöltésére. Hivatását komolyan, nemesen fogta fel, hogy mire hazatér, dicsőséggel szolgálhassa hazáját. Ezért meg akarta ő is szerezni a legnagyobb, a *mesteri*

²⁰ Aschbach József: Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhundert ihres Bestehens 1. k. (Bécs, 1865.) 339. l.

et facultatis inclitae dominorum jurisconsultorum studii Viennensis» 36. l. a bécsi egyetem levéltárában.

²² A fenti kötet elejére bejegyzett eskü-minta alapján.

rangot s példás szorgalommal tanult, hogy jól teljesíthesse mindazokat a föltételeket, melyeket az egyetem hallgatóitól megkívánt.

Kakas István három évig tanult s vett részt gyakorlatokon és nyilvános vitákban, míg első szigorlatára, a *baccalariusi*-ra, jelentkezhetett. A kar erre kirendelt a dékán mellé négy működő doktort s ha jelentésük a jelölt vizsgálatáról kedvező volt, megadta neki a *baccalarius* (vagy miként az életben inkább mondták: *baccalaureus*) címet. Ekkor vizsgáloít és barátjait lakomára hívta, s a mint a városon végig mentek, elől vitték a kar jogárát, a díszes *baculust*, melynek láttára mindenki tudhatta, mire készülnek az ifjak. A víg mulatság után azonban köteles volt három hónap alatt nyilvános előadást tartani, joga lévén úgy tárgyát, mint az elnöklő doktort saját belátása és kedve szerint választani. Csak ettől kezdve lehetett igazi *baccalarius* és gyakorolhatta jogait. Ruhája színét és szövete finomságát is megváltoztatta, hogy az egyszerű tanulóktól már külsőleg is megkülönböztethető legyen, ámbár tulajdonképpen még ők is tanulók maradtak, annyi szigorítással, hogy ezentúl nem léphettek ki a korból s engedélye nélkül még a városból sem távozhattak. Joguk vagy inkább kötelességük volt azonban a diákokkal (hetenként legalább kétszer) ismétléseket és magánvitatkozásokat végezni s őket a latin nyelvbe és szaktárgyaikba annyira begyakorolni, hogy a doktorok előadását könnyebben és haszonnal hallgathassák. Törték is magukat a tanárok, hogy minél több *baccalariust* szerezzenek, mert az nemcsak állásuk és tanszékük tekintélyét emelte, hanem egyúttal hivataluk kényelmét is biztosította. Hisz a vezető mesterek úgyszólván csak tárgyük irányeszméit adták elő néhány órán, s a részletek megismertetésének nehezebb feladata s a módszer kifejtése a *baccalariusok* vállaira nehezült. Igaz, hogy e működésük közben tanultak maguk is legtöbbet, hisz doktoruk jelenlétében annyi előadást tarthattak, a mennyit akartak. De bizony lelkiismeretlen vagy hanyag, lusta tanárok igen gyakran kihasználták ez előnyöket, úgy hogy pl. a párisi egyetemen a mesterek évente csak egyetlen egyszer

olvastak s a disputatiókon és vizsgákon való elnökléseken kívül minden egyéb dolgukat a baccalariusok csoportja végezte.

Ezen a rendszeren változtatott most a bécsi egyetem, midőn kimondta, hogy a vitatkozásokat csupán a tanárok vezethetik, negyedévenként egyet-egyet, kötelesek lévén ugyanannyi idő alatt legalább 42 előadást tartani. Így a baccalariusi cím egy csapással elveszté régi jelentőségét s inkább tiszteletivé vált. Csakhogy azért régi teendőiket magánúton ezentúl is végezték és működésük áldásos volt. Hisz az ő kötelességük tág körébe tartozott a tanulók felügyelete is, kiknek úgy is, mint a tanulóházak gondozói valóságos mentorai, igazi vezetői voltak, még bevásárlásaik körül s a diákélet minden előfordulható viszonyai között is. E sokoldalú és folytonos elfoglaltságukért tanulóiktól rendes fizetést, illetve jutalmat kaptak, de állott a szabály, hogy a kinek már öt fizető diákja van, köteles a szegényeket ingyen tanítani. Sok baccalarius azonban (kivált ha gazdag nemesfiúkat kaphatott) e rendszer folytán annyi jövedelmet szerzett magának és olyan úri módon élt, hogy soha nem is törődött a többi egyetemi ranggal s készséggel megmaradt egész életére egyszerű baccalariusnak.

Ám a mi Kakasunk nem volt ilyen, mert nem is szorult reá, sőt minthogy az új szabályok nem kívánták, valószínűleg nem is bajlódott diákokkal. Menten a mindennapi megélhetés gondjaitól, öt vágyai vezérelték s így a mint tehetette, előállott a licentiára. Ezért tanulta át az egész egyházi és római jogot (a pandektákkal és institutiókkal) s hallgatta végig az összes tárgyakat, s a *decretalék* valamennyi könyvét, a mire a többi diákot nem kötelezték. Ezt a szigorlatot évente csak egyszer, ősszel, a tanév kezdetén lehetett letenni, s napját kihirdették úgy az egyetemen, mint a Szent-István-templomban. Ekkor a jelöltek a kartól megtudták, hogy előállhatnak-e vagy nem a szigorlatra, s másnap a kar általuk felkért egyik doktorával (kit ekkor az illető jelölt promotorának neveztek), az egyetem kancellárjánál jelentkeztek, hogy a vizsgálat napját megtudják.

Erre esküt tettek, hogy: törvényes házasságból származnak, a kancellárnak engedelmeskednek, az egyetem javát s a különböző karok és nemzetek hallgatói közt a jó egyetértést munkálják, legalább egy évig előadásokat tartanak, a hit dogmáit megtartják és védelmezik bármily támadással szemben, licentiát pedig más egyetemtől nem kérnek. Maga a vizsga ezután az összes karbeli doktorok jelenlétében folyt le, joga lévén bármelyiküknek kérdéseket intézni a jelölthöz. S ha az eredmény sikeres volt, feljogosította arra, hogy a keresztyén Nyugat bármely egyetemén taníthasson, de egyszerre mindig csak egy fakultáson. Ezt az új szabályok törölték s az egészet a doktorra avatással helyettesítették, mely rendkívüli ünnepséggel a Szent-István-templomban történt. Ide a második harangozás után az egyetem összes tanárai, baccalariusai és tanulói nagy serege kísérte el a jelöltet lakásától kezdve, kíváncsi ismerősök és bámuló nép sokaságától követve. Trombitaszó és ünnepi harsona fogadta a jelölteket a templomban, hol az udvar, a polgármester, a tanács s az egyetem többi kara számára díszhelyeket jelöltek ki, míg az érdekelt kar doktorai a középben ültek.

Az ünnepélyt a kancellár nyitotta meg rövid beszéddel, mire engedélyével a jelölt felment a szószékre és oratiojában hálájáról biztosítván a kart, melynek tisztességeért mondja minden szavát, kéri: adják meg neki a doktori jelvényeket. Beszédére promotora felelt, mire a jelölt a doktorok körébe lépett s térdenállva vett át promotorától egy nyitott s egy csukott könyvet, a mi új hivatását jelképezte s fogadta békecsókját, meg a birretumot, méltóságának e külső jelét. A felavatott erre — immár saját akaratából, felszólítás nélkül — ismét a szószékre lépett, hogy ünnepi előadását megtartsa, kijelentvén egyúttal, hogy jogaival élni kíván, s tanítani fog; ámbár erre az új szabályok nem kötelezték.

Az így felavatott új doktort ünnepélyesen visszakísérték lakására s mielőtt tanítását megkezdte volna, még a szokásos áldomás-lakomán s az elmaradhatatlan fizetségeken kelle átesnie.

Ez pedig elég sok s elég különös volt, mert minden egyes doktornak s a karnak egy-egy forintot tartozott adni, ezenkívül még felavatójának 14 rőf két forintos posztót s az egyetemi pedellusnak hat rőf egy forintost venni. Ám Kakas mindezt nem érezte meg. Örömmel fogadta barátjai és tanuló társai szerencsekívánatait s boldog volt, hogy most már maga is selyembélésű és prémes, rókamálos ruhában járhatott s viselhetette a fekete doktori köpenyt, mint azok a mesterei, kiktől hat éven át tanult; s még inkább, hogy elérve célját, immár ő is taníthat, s maga is részesülhet abban a tiszteletben, melyet tanult emberek élveznek. Illő bejelentésre a jogtudomány bármely ágából tarthatott előadásokat, a miért neki is kijárt a tandíj, mint akár a rendes tanároknak. Ily előadásokra azonban nem igen volt szükség, hisz rendes tanára is mindössze négy volt a karnak. Ezek közül egyik az egyházjogot, s a többi a római jogot adta elő, inkább olvasva, mint magyarázva tárgyát; miként azt a szabályok s a hagyomány kívánták.

De Kakas bármennyire szerette is nemes hivatását, alig várta, hogy az év elteljék s tovább mehessen más egyetemre s más országba. Pedig az a hét év, mit itt töltött németek közt, s a bécsi környezet rendkívüli módon, egész lelkét s természetét átalakítólag hatott Kakasra. Hisz ő, az unitáriussá vált ifjú Kolozsvárról 1575 tavaszán talán azért ment éppen a bécsi egyetemre, mert ismeretes volt, hogy a reformatio szelleme azt is teljesen átalakítá s így Bécsben mégis közelebb érezhette magát szülőföldjéhez, mintha Németországba megy vala. S az új szellem befolyása nemcsak abban nyilvánult, hogy a diákok misére már nem jártak, nem aldoztak s nem bőjtöltek, hanem kivált abban, hogy az egyetem rektorait és dékánjait protestánsok közül választják, mert más vallású doktora nem is igen van, minek egészen természetes következménye, hogy a wittenbergi főiskolára az egyetem saját régi pénzalapjaiból küld tanulókat. Ám a következő év őszén hirtelen elhunyt Miksa király s fia Rudolf, ki testestől-lelkestől híve és harczosa az itt is megindult

ellenreformatiónak, véget vet ennek az állapotnak s visszaállítja az egyetem hajdani katolikus jellegét. Ez persze nem történhetett egyik napról a másikra, de befejeződött azalatt, míg Kakas ott tanult s eredménye reá nézve az lett, hogy egészen katolikussá változott át. Része lehetett ebben a jezsuitáknak is, kik úgyszólván az egyetem szomszédságában kitűnő iskolát tartottak fenn s valósággal versenyzett vele. Hiszen tanulói száma ez időben közel tizszer akkora, mint az egyetemé s bár e miatt napirenden voltak a surlódások és veszekedések a két intézet vezetői és hallgatósa között, minden elfogulatlan szemlélőnek el kelle ismernie a kitűnő tanárokkal működő jezsuita-iskola jóságát és rohamos hódítását. El is árvult az egyetem annyira, hogy midőn Kakas végzett, alig volt száznál több hallgatója. A jogi karon meg mindössze tizenegy doktor működött s így igazi ritkaság számba ment egy-egy avatás. Pedig maga az egyetem ekkoriban, az utolsó negyedszázadban alakult át, módosítván sok oly középkori szabályzatát, mely már nem felelt meg az újabb élet és idők szellemének. Ferdinánd király nevéhez fűződnek e módosítások, 1554 újév napja óta úgy, miként Kakas egyetemi élete folyamán nagyjában megismertük.²³

Csakhogy tanulmányait Kakas nem tartotta bevégezetteknek s jogi készségét elegendőnek, míg más egyetemen is nem járt. Egy szóval őt is megszállta a divatos *academica peregrinatio* láza s így jut el Paduába, hogy ismereteit kiegészítse s tudása körét szélesítse. Tervét az öreg Blo is helyeselte, sőt vele adta nagyobbik fiát, Pált is, míg öcsöcse Sebestyén Bécsben maradt, hol még csak harmadéve jutott az egyetemre.²⁴ De buzdíthatta ez útjára Paduában tanult két tudós-ismerőse: az

²³ Ezt Kink Rudolf «Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien» cz. műve 1. k. (Bécs, 1854.) 31–56, 98–101, 262–5, 275 és 332. l. alapján tettük, mai napig sem lévén újabb munka, mely a bécsi egyetem 1570–80-iki korszakáról s akkori szervezetéről ennél jobban s kimerítőbben

tájékoztatna. A munkában természetesen nincs szó Kakasról s az ő egyetemi életét csak *per analogiam* ismertethettük.

²⁴ Először t. i. az 1580-iki tanév második semesterére beiratkozva fordul elő neve.

egyetem hírneves rhetorica-tanára Hugo Blotius, az udvari könyvtár igazgató-őre, és magyar segédje, Zsámboki János, Miksa udvari történetírója is.

Így indul útnak a két jó barát 1582 nyarán, hogy világot lássanak s eljussanak a híres olasz egyetemre, melyre a legtávolabbi országokból tódult a tanulni vágyó ifjúság. Szeptember hó közepére érkeztek meg Velenczén, a szigetvároson át, melynek szépségét és kincseit nem győzték eléggé csodálni. S a mint aztán kissé tájékozódtak s megismerkedtek a viszonyokkal, 19-ikén be is íratkoztak sajátkezüleg a jogászok német szövetségébe, a «Natio Germanica» anyakönyvébe,²⁵ abba, melybe a magyar tanulók szoktak, minthogy nekik külön egyesületük nem volt.

*Paulus Sh. Viennensis. Sept. 19. A. 1582. P.
Stephanus Kakas Brasyluanus. A. 1582.*

8. KAKAS ÉS BLO SAJÁTKEZŰ PADUAI BEIRATKOZÁSA.

A páduai egyetem jogi iskolája a xvi. század elején már túlszárnyalta a bolognait s miután 1560-ban szabályait megújíták, sok tekintetben egészen új életet kezdett. Így a külföldiek is és kivált a németek mind nagyobb arányokban látogatták²⁶ s jelenlétük nemcsak a város dicsőségét emelte, de lakóinak is jó jövedelmi forrást biztosított. S habár kellemetlenül érinté az idegen tanulókat IV. Pál pápa 1565-iki bullája, melynek rendelkezése folytán csakis azt avathatta fel az egyetem doktorrá, ki a katolikus hittételekre esküt tesz, a hatóság nagyon elnéző vala a lutheránusok iránt. A páduai püspök panaszára elrendeli ugyan, hogy

²⁵ Aláírásaik hasonmását a «*Matricula Germanorum Juridicae facultatis Patavii*» 459. sz. a. kötete 162. lapjáról adjuk, hol azt megtaláltuk.

²⁶ A páduai egyetemi viszonyok alábbi rajzát kivonatossan egészen dr. Biagio

Brugi «*La scuola padovana di diritto Romano nel secolo xvi.*» cz. 1888-ban megjelent műve alapján (s különösen 14–61. lapja nyomán) adjuk, minthogy munkája mai napig is legjobb e célra, és szerzőjéhez személyes barátság fűz.

illendőbben viselkedjenek a templomban s a papokkal szemben, ha az útczán velök találkoznak, hogy eretnek-könyveiket eléges-sék, pénteken, szombaton s az ünnepek vigiliáin húst ne egyenek s végül, hogy külön temetkezési helyök legyen, hová papi segédlet nélkül temetkezzenek; de e rendszabályoknak alig volt foganatja s az idegenek nem-katholikus része továbbra is bántatlanul követhette vallását, melynek pusztá szemlélete sértette az olasz papságot. S hogyné bántak volna velök enyhén, mikor az egyetem hírnevét biztosítá és emelte a külföldiek nagy száma, kiknek pedig az Alpesekeket kelle áthágniok, bárhonnan jöttek is, hogy vándorlásuk czélját elérjék. Így érthető, hogy ezidőben, mikor Kakas is ide jutott, csak német jogász több volt beiratkozva kétszáznál, pedig a körükbe való belépés nem volt kötelező s tanulmányait úgy is folytathatta a diák, ha semmiféle szövetségbe nem áll be.

Vonzotta a tanulókat az egyetem szabad szervezete, meg természetesen egy-egy kiváló tanárának hire-neve is. Följegyzések bizonyítják, hogy olyik tanárnak 600, sőt 3000 hallgatója is volt, úgy hogy be sem fértek órájára, jegyzeteit pedig drága pénzen vették, másolták a diákok. S ámbár a kiváló tanároknak szép fizetés, néha még évi ezer, kétezer tallér is járt, állásuk nem volt valami nagyon kényelmes és független. Először is csak egy-két évre s igen ritkán élethossziglanra nevezték ki őket, három napnál tovább pedig bejelentés nélkül büntetlenül nem távozhattak a városról. Felfogásuk követésében és rendszerük teljes kifejtésében is kötöttek a hagyományok. Így pl. a római jog tanára első évben az obligációkról, a másodikban a végrendeletekről olvasott, míg az intézmények többi részét a tanuló a doktorok magánleczkéin tanulhatta meg. Tárgyalási módjukat is megszabták, sőt a hallgatók egy titkos bizottsága ügyelt fel állandóan, hogy attól el ne térjenek. A szabályok közép-korias szellemének következménye vala az a furcsaság is, hogy bár a humanisták áramlata a tanárokat is megragadta, a tanrend mégis tiltá a glosszák nélküli szövegmagyarázatot. De meg a

szerfelett sok ünnep és vakáció is korlátozta a tanárt abban, hogy tárgyát egészen és rendszeresen előadja s így gyakran csak ama részekre szorítkozhatott, melyeknek a kenyeret adó pályára készülő jogász gyakorlati hasznát vehette.

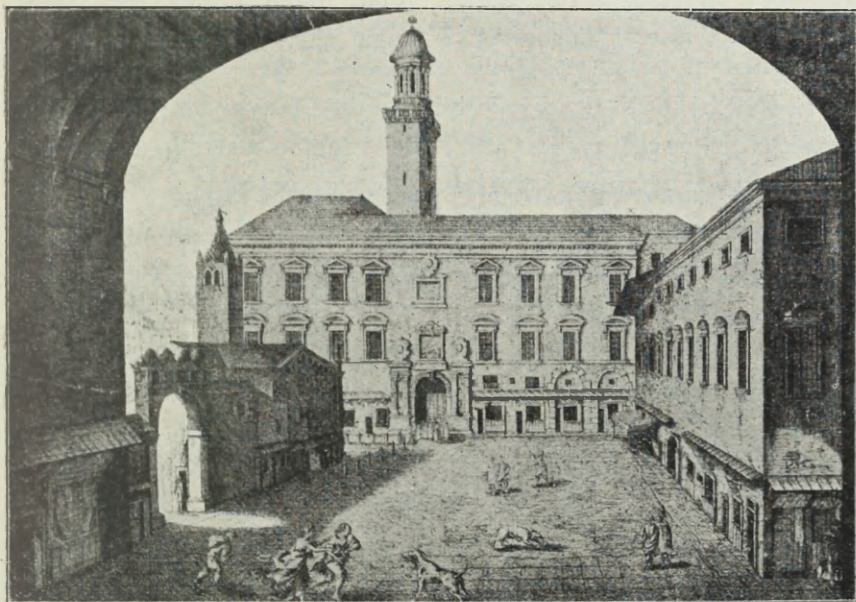
A tanulóknak nagyon tetszett azonban az egyetem ama kedvezménye, hogy tanáraikat és előadásait szabadon választhatták. Sokáig még a tanárt is ők maguk hívták és választák meg körükből a megüresült tanszékre. E jogukat ugyan 1560-ban bölcsen meg is szünteté a tanulmányi felügyelőség, de azért később is nagy befolyásuk maradt a kinevezésekre, meghívásokra, mit gyakran a tanárok népszerűsége, egyénisége, vagy a tanulók rokonszenve is irányított.

A jogi fakultásnak ezidőben öt rendes tanszéke volt. Ilyen a *Jus civile* reggeli tanszéke, melyen Menochio és Mantica a *Codex* első két részét s a *Digestum vetus* két első részét adta elő, míg a *Digestum novum* két könyvét Cefalo és a híres Pancirolo ismertette estenként. Önálló tanszéke vala természetesen az *Institutióknak*, de különösen látogatták a közjegyzői tanfolyamot, mely a gyakorlati életre készíté elő hallgatóit, főleg a «Summa Rolandina» tételei alapján. A *Pandektáknak* ellenben csak 1578-ban állítottak rendes tanszéket, épp a «Natio germanica» kérésére s Matteazzi jogtudós számára.

Ezek voltak a rendes tanszékek. Minden egyéb *jognak* rendkívüli tanszéke volt, melyet kevésbbé híres vagy szerencsés tanárok láttak el, sőt betöltésükre minden 4–6 évet hallgatott diák is jogosított vala. Ők látták el a privát-leckéket is, a milyeneket a rektor engedelmével a jog bármely részéből akár-melyik tanuló vagy doktor tarthatott, természetesen a rendes órákétól eltérő időben, s legtöbbször ünnepnapon, mikor a rendszeres előadások amügyis szüneteltek.

A tanítás szabad előadással, szövegmagyarázattal vagy diktálásra folyt, de hagyományos volt a memorizálás, úgy hogy pl. a Justinianus-féle törvényeket még versbe is foglalták. Itt is divatoztak azonban a disputatiók, melyeken némely tanár való-

sággal magával ragadta hallgatóit. Általában azt mondhatjuk e kor tanításáról, hogy az nemcsak a vizsgákra való előkészítést célozta, hanem a tudományt önmagáért is művelte. Mert példa van rá, hogy a mint a velencei tanács a tanárok részéről e tekintetben valamelyes mulasztást vagy hanyagságot vett észre, nyomtatott proklamatióban hagyta meg az egyetemnek, hogy a tanulókat necsak a doktori fokozat elnyerésére szüksé-

9. A PADUAI EGYETEM LEGRÉGIBB KÉPE.

ges ismeretekben gyakorolják, hanem a tudományok igazi disciplináiban is.²⁷

Ebben a légkörben töltött Kakas közel két esztendőt, egész odaadással élve a tanulásnak, a nélkül, hogy az ifjúság egyesületeiben részt vett s abban szerepelni vágyott volna.²⁸ Mindössze magyar honfitársaival jött néha össze, ha a sok tanulástól

²⁷ Ezeket tartottam szükségesnek elmondani a páduai egyetem jogi fakultása szervezetéről, Brugi kitünő értekezése alapján, adatait saját ízlésem szerint csoportosítván.

²⁸ Neve t. i. egyetlen egyszer sem fordul elő a *Natio germanica* jegyzőkönyvében.

kimerülten üdülni akart, vagy ha levele érkezett valamelyiknek távoli hazájukból. Ilyen volt: hallerkői Haller Gábor és szent-erzsébeti Eössy András, kiket már Páduában talált, kövendi Székely György és pozsonyi Han János.²⁹ Ám ezeket is elhagyta nemsokára, midőn pajtásával rövid időre átmegy a bolognai testvéregyetemre is.³⁰ Mikor azonban megint csak visszatértek Páduába, melyet annyira megszerettek, Blo Pál 1586-ban hirtelen elhalt, s így az elárvult Kakas útnak indult hazája felé, talán hamarább, mint a hogy eleinte maga is tervezte vala.

III.

SEMÉNYSZÁMBA ment, midőn az ifjú Kakas 1586 őszén hazatért szülővárosába, hol édes anyja várt rá legtűrelmetlenebbül. Nemcsak mivel már rég nem látta, hanem mert házai és vagyona gondozását, s a gazdaság ezerféle terhét immár egyetlen fia levehette vállairól. Különben is előregedett az utolsó években, a mióta özvegységben élt s bár a városon mindenki tisztelte, nagy szükségét érezte a hazatérő fiú férfitámaszának. Igaz ugyan, hogy Kolozsvártt élt Kakas Mihály is, néhai urának atyjafia, de ez elfoglalt, izgága, veszekedő természetű ember volt, a ki folytonos perlekedésben állott a tanács-csal és várossal,¹ s így bizony nem igen szerették. Pedig ha egyéb nem, az is nagy gondot adott Kakasnénak, hogy a feje-

²⁹ Neveiket a különböző anyakönyvekből halásztam ki (háromszori paduai tanulmány-utam alatt) s a többiekével együtt «Paduai magyar tanulók» cz. készülő munkámban fogom feldolgozni.

³⁰ Legalább Blo Pál 1584-ben ott tanult; dr. Arnold Luschin von Ebengreuth: Oesterreicher an italienischen Universitäten (Bécs, 1882.) 13. l.

¹ Így olvassuk pl. 1579 november 11-ike alatt bejegyezve: Mikor az Kakas Mihály-lal való per forgott volna az assessorok előtt, és hogy valami részébe jó törvén-nyünk lőtt volna, kívánták közönséggel az

mesterek, hogy valami jó bort adnának nékiek, mind az assessorokkal egyetembe. Biró uram és egész tanács akaratjából vöttem János deáktól egy ötvenes bort fl. 11. — Később pedig: 15. *Novembris*. Ugyanakkor Kakas Mihály az minemű pert kezdte vala az Alsó-tanáccsal néminemű fogtatásért; az szász-uraim akaratjából megcomponáltak az uraim velle másfél száz forintban, melyet megfizettünk neki fl. 150. (Kőmives Ferencz kolozsvári sáfár 1579-iki számadáskönyvéből, a kolozsvári városi ó-levéltárban.)

delmet illően fogadhasa házában s ő kapja a legjobb húst, meg bort asztalára, valahányszor Kolozsvárra jött.²

Ámde Kakas Istvánt nem elégíték ki e kicsinyes gondok és foglalatosságok, s méltán. Neki magasabb törekvései voltak, semhogy a polgáris élet örömeivel beérte volna, s nem azért tanult annyit, hogy itthon kapáltasson, bort szűrjön vagy abban gyönyörködjek, miként gazdagodik napról-napra jobban. A pénzt (bármennyire szerette is) ő csak eszköznek tekinté arra, hogy kényelemben éljen, de tanultságát a haza javára szánta s a közpályán óhajta érvényesíteni. A külföldről hazajött fiatal *juris utriusque doctor* jogosan álmadozhatott fényes jövőről, de eleget látta a világban, hogy a jólét és anyagi függetlenség nagy tényezői az előhaladásnak és tisztességszerzésnek. S mivel boldogulását anyja is szíven viselte és belátta annak jogosságát, hogy fia önállósítsa magát, elhatározta, hogy kiadja atyai örökségét, melyet eddig távollétében gondozott. A szent ünnepek után, 1587 elején ment végbe előbb otthon, majd (februárius 7-ikén) törvényesen a kolosmonostori convent, mint hiteles hely előtt az osztzkodás, melyre őt «anyaszeretete és okos emberek tanácsa» ösztönözte. E szerint özvegy Kakas Andrásné átengedi fiának és leányának Katalinnak (Eötvös András kolozsvári esküdt polgár feleségének),³ néhai ura házai, szöllei, földjei, erdei, ezüstmarhája, pénze s egyéb ingó-bingó vagyona őket megillető részét. Ezenkívül Eötvös a feleségével kapott piaczi köházat,⁴ minthogy a tözsomszédságában amúgy is volt háza, sógora kérésére neki örökáron eladta s árát tőle készpénzben meg is kapta.⁵

² Báthory Kristóf 1577 karácsonyi látogatásáról e feljegyzéseket találjuk: 29. *Decembris*. Ugyanaznap hozának az fejedelemnek 2 bort; vetették le az Kakosné házába, adtam az korcsolásnak fl. — d. 10. 2. Januarii. Az mely szegény ember fűtette az fejedelem házat 6 nap, adtam d. 36. — Az 1578 április 24-iki kelet alatt pedig: Az mit vacsorára költtettem az fejedelem kochnyára... Egy borjút vöttem Kakos

Andrásnétól per d. 80. (Seler Márton kolozsvári sáfár 1578-iki számadáskönyvéből, ugyanott.)

³ Kitől két gyermeke származott: András és Anna.

⁴ Mely egyfelől Eötvös András, másfelől néhai Ferenczi Antal háza közt állott.

⁵ A kolosmonostori convent id. liber regiusa ix. köt. 103. l.

Miután vagyoni ügyeivel rendbe jött, Kakas a gyulafejevári fejedelmi udvarba ment, hogy ott az állami élet pályáján tehetségének megfelelő működési tért keressen. Hanem, hogy boldogulhasson, előbb a kormányzás százféle részleteivel s a közigazgatás ágas-bogas szervezetével kelle gyakorlatból megismerkednie s így a szolgálat legalsóbb fokán kezdenie. Ezért előbb egyszerű cubiculariusa az ifjú Báthory Zsigmondnak, majd két évre rá kincstartója s új hivatását olyan hűségesen teljesíté, hogy elismerésül kolozsvári birtokait és szőlőföldjeit a fejedelem örök időkre felmenté minden dézsma alól.⁶

Igazán neki való hivatalba azonban Kakas csak az utána következő évben (1590 őszén) jutott, midőn őt Báthory a fejedelmi ítélőszék assessorává nevezte ki.⁷ Most már csak feleség

10. BATHORY ZSIGMOND FEJEDELEM ALÁÍRÁSA.

hiányzott a teljes boldogsághoz. De hiába ajánlották nénik és atyafiak a város legszebb leányait, s czéltalan incselkedtek vele gyermekkori játszótársai, kik hosszú távolléte alatt viruló hajadonokká fejlődtek. Már ő csak egy fiatal özvegyasszonyra vetette szemét, mert senki társaságában nem érezte olyan jól magát s a mellett a város tán legmódosabbika is volt, egyikéből ama kolozsvári unitárius patriciusi családokból, melyek erősen összeházasodva a szászokkal, a városnak ez időben oly sajátos jelleget adtak.

⁶ Az 1589 szeptember 20-iki id. exemptionale szavai szerint: intuitu fidelitatis et fidelium servitiorum egregii Stephani Kakas.

⁷ Kakas maga írja 1599 november végén Prágában Rumpf Farkas császári tanácsoshoz benyújtott supplicációjában: Na-

vavi operam... Sigismundo principi, in aula transsilvanica ante annos octo, decem, duodecim; fui simul ac semel indignus eius thesaurarius, cubicularius et sedis iudicariae assessor. (Eredetije a bécsi államlevéltárban.)

Mert Kolozsvár megmagyarosodása s társadalmának átalakulása ép a Kakas István gyermekkorában indult meg, mindig több tért hódítva s nagyobb erőt szerezve. A város magyarsága sok áldatlan viszálykodás után Hunyadi János korában lépett unióra az akkor még erősebb szász renddel. De azért a vetélkedés, nyelvi surlódás és irigykedés egyre tartott köztük, s azt csak János Zsigmond fejedelem kormánya szüntette meg 1568 pünkösdjére egy bölcs és igazságos törvényszéki ítélet útján. Ez egyenjogositá a magyarokat a szászokkal, úgy hogy a plébános váltakozva magyar s utána szász legyen, az iskolában szász rector mellett magyar lector tanítson, a nagytemplom is hol a magyarok, hol a szászok kezén álljon, a szerint hogy a városi főbíró egyik évben magyar, a másikon szász, s a centumpaterek fele is mindenkor a magyarok közül választassék... elrendelvén ezt a jogos páritást a közigazgatás és a polgári élet legapróbb mozzanataíig, egész a városi kapuk kulcsa kérdéséig, a mit úgy oldottak meg, hogy két kulcsot csináltattak, egyiket a magyarok, másikat a szászok megbízottja őrizvén gondosan.⁸

S akárhogy morogtak is e végzésért a szászok, az átalakulás sokkal simábban ment, mint azt maguk az öntudatra ébredt s erőhöz jutott magyarok is remélhették. S ez természetes is, hisz nemcsak érdekkörük volt azonos, de szokásaik, hagyományaik és viszonyaik minden körülménye. Egymásba házasodva éltek, dolgoztak a czéhekben és mezőkön, imádkoztak a templomban s temetkeztek a cinteremben századokon át s a szászok és magyarok egyaránt büszkélkedhettek kiváló polgárokkal és férfiakkal. Az átmenet a szász életről a magyarra persze conservatív módon történt, görcsösen ragaszkodván mindenhez, a mi a családi körülményeket és régi szokásokat illette. Hiszen a legtöbb magyar család egyik feje még szász volt s ha egyéb nem, az maradt legalább életmódja. Ez az oka aztán, hogy ámbár Kakas Istvánnak már az apját kifejezetten

⁸ A gróf Kemény József által 1839-ben közölt eredeti ítéletlevél alapján bővebben

méltatva Jakab Elek: Dávid Ferencz emléke (Budapest, 1879) 115–117. l.

a magyarok közül választják esküdtpolgárrá, fia még bizonyos nyomatékka emliti, hogy német szokások szerint él.⁹ Egyik rokonukat is Baráti Jánosnak hívta mindenki az életben, de már az adókönyvbe még a magyar rovók is «Hannes Münchenin» néven írták be. S ez a példa éppen nem magában álló e tekintetben.

Kakas szíve választotta a kaczkias Baráth Zsófia vala,¹⁰ néhai Wolfart István kolozsvári főbíró¹¹ hátrahagyott felesége,¹² mivel még az őszön meg is tartotta a lakodalmat.¹³ Hanem az asszony különben is előkelő családból származott. Nagybátyja, az öreg Baráth István több ízben volt a város főbírája, anyja pedig Baráth Jánosné a Kakasék háza mellett lakott. A jó Borbála nénire Kakas István is jól emlékezett gyerekkorából, mivel nagyon szerette és sokat kényeztette, midőn édes anyja egy-egy kölcsön-tojásért vagy egyéb apróságért hozzá átküldöztette. Az új asszony néneje, Baráth Katalin meg Dávid Ferenczhez, az unitáriusok superintendenséhez ment volt férjhez, de miután vele nem élt boldogan s elvált, másodszor Bácsi Péter vette el.¹⁴

De feleségével Kakas nemcsak kiterjedt új atyafiságot, hanem új vagyont és házat is kapott. Ebbe hurczolkodott most át, bármily nehezére esett is kiköltözködnie abból az atyai házból,¹⁵ melyben született s eddig lakott, édes anyjái közelében.¹⁶

⁹ Rumpf tanácsoshoz intézett id. 1599-iki memorialéjában írja magáról: Germanam habeo conjugem, Germanorum delectatus sum semper moribus.

¹⁰ Nevét halála után tudjuk meg, midőn 1595 januárius 12-én Puellacher István főbíró előtt protestál négy asszony: Item Anna Vicei, relicta Sebastiani Barát, necnon prudens circumspectus d. Petrus Barát, haeredes omnino legitimi circumspecti quondam Joannis Barát et Sophiae Barát, alias consortis domini Stephani Kakas Colosvariensis — contra Lucam Hirscher et filiam suam Barbaram Hirscher, relictam quondam Joannis Barát in semine deficientem et contra praeatum Stephanum Kakas affinem eorundem, in utraque causa constituerunt procuratores. (Kolozsvár eredeti ügyvédvallási jegyzőkönyvéből.)

¹¹ Annak nevezi a monostori kapun állott 1581-iki emléktábla; ld. rajzát és szövegét a Nemzeti Társalkodó 1840-iki II. fele 42. l.

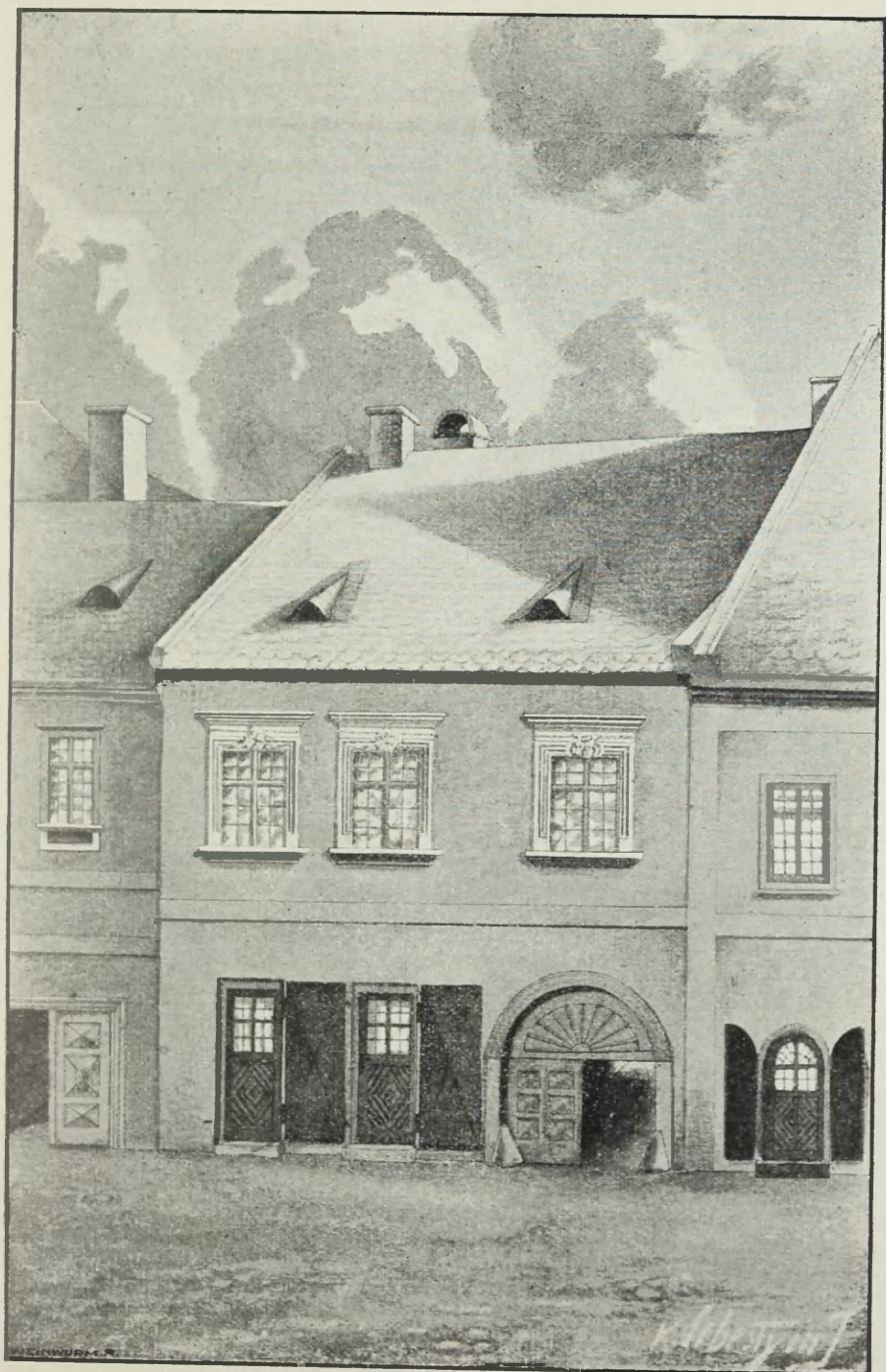
¹² Így találjuk 1578 végén említve: Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez II. k. 123. l.

¹³ Abból következtetjük, hogy a vele kapott házra Kakas 1590 november 25-ikén nyer szabadalmat a fejedelemtől.

¹⁴ Jakab Elek kolozsvári oklevéltára fennidézett helyén olvasható adatokból.

¹⁵ Erről olvassuk a kolozsvári Rapular (monostori) fertály 1587-iki jegyzőkönyve első lapján: A számvevő uraim Kakas Istvánnak az Balogdy Farkas háza részére relaxáltak integre fl. 8 d. 75.

¹⁶ Évről-évre előfordul az adókönyvekben 1594-től kezdve, az anyja és fia háza,

II. KAKAS KOLOZSVÁRI «KANDALLÓS» HÁZÁNAK (MÁR LEROMBOLT) HOMLOKZATA.

Ez a feleségével kapott ház a piac átellenes keleti oldalán állott a középütczai saroktól másodikul, Beck János¹⁷ örökösei és Gellyén (Bogner) Imre háza között s úgy régisége, mint dísze a város legnevezetesebb patriciusi házává tette. Sokan lakták és bővítették a század eleje óta, de azért nem volt nagy. Mindössze négy-öt szobát láthattunk benne úgy földszinten, mint emeletén, de a mi a szemlélő figyelmét lekötötte, az a sok faragás, czímer, ajtókeret és kandalló, miben lépten-nyomon gyönyörködhetett. Mind ennek nagyrésze néhai Seres János kolozsvári kőfaragómester műve volt, ki Wolfart megbízásából csak azelőtt nyolcz évvel fejezte be az emeleti rész művészi díszítéseit.¹⁸ Csakhogy az alsó lakás sötét, kényelmetlen maradt, s azért most Kakas két ajtót vágatott az udvarra, szép piros kökeretébe felvésetvén ősi czímerét, a másik ajtó fölé pedig nevének kezdőbetűit,¹⁹ sőt megnagyíttatta az udvarra néző négy ablakát is, melyeknek faragása mindegyiknek más-más. Ezek a ház legnagyobb terméből, a *zodiacus-szobából* nyitak, így nevezve az égi csillagkör alakjairól, melyek művészies elrendezéssel a boltívek alján csinos paizsokban, ember-magasságnyira körítették a szobát. Két ily csillagkép a boltozatra jutott s e kettő közé illesztette Kakas szép teljes czímerét, melyen a sisak fölött szárnyak is láthatók,²⁰ mint nagyobbik gyűrűpecsétjén. S mikor aztán ezzel elkészült, megnyerte a fejedelmet arra is, hogy házat (melyet talán meg is mutatott neki)²¹ mentessé tette mindenféle beszállásolás kötelezettsége alól,²² azért a hűség

melyért évente két, illetve három vonás adót kelle fizetniök.

¹⁷ Ennek nagyapja lehetett az 1512-ben előforduló Beck Lőrincz esküdt polgár (Jakab Elek id. oklevéltára i. k. 325. l.) és fia, az 1603-iki Beck János szász szenator. (Ugyanott, a II. k. 729. l.)

¹⁸ Nevét az egyik ajtókeret mester-jegyéből sikerült megállapítanom; ld. a Hunyadiak síremlékeiről írt tanulmányomban, A Műemlékek Országos Bizottságának közleményei sajtó alatt lévő i. k. 106. l.

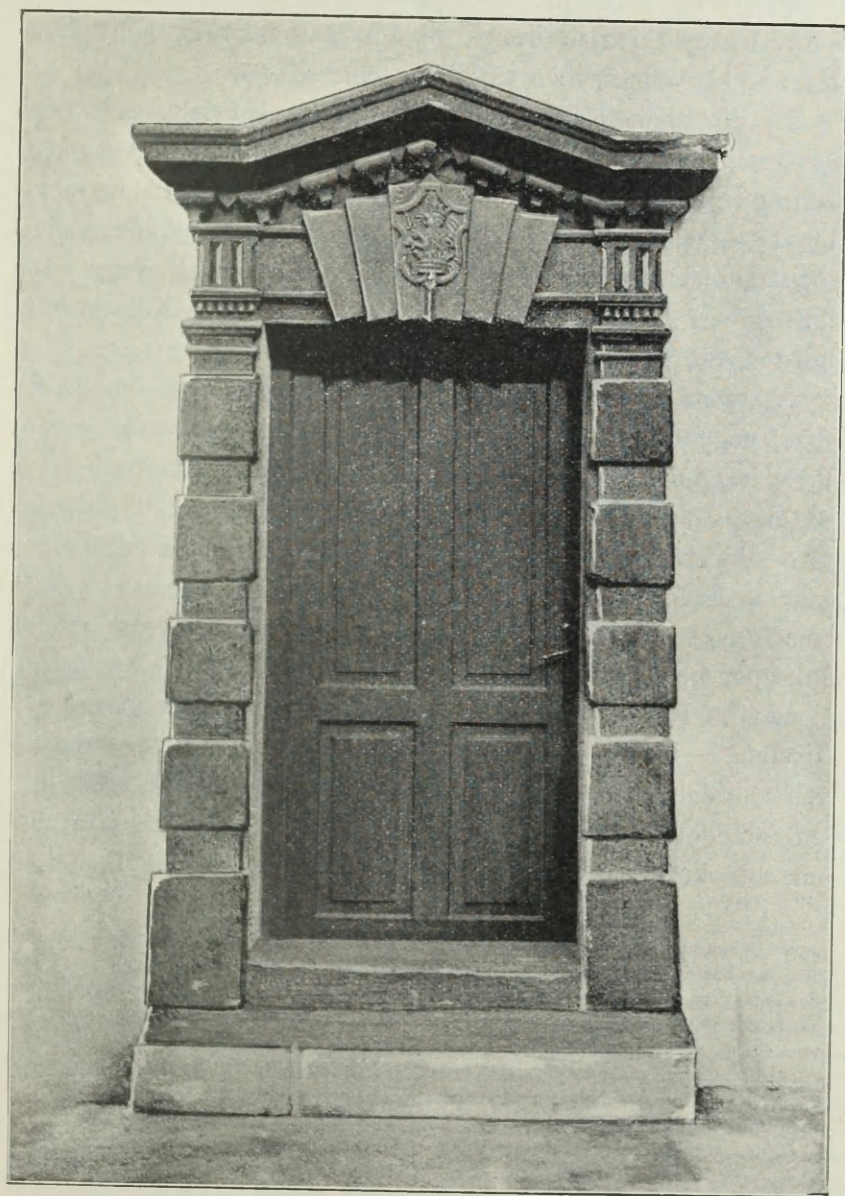
¹⁹ Rajzát mellékelt képünk mutatja be hiven, fényképfölvétel alapján.

²⁰ Hű rajzát munkánk 3. l. fejlécének középső része mutatja.

²¹ Ezt a házat nevezik némelyek a Báthoryak házának, a minek azonban semmi alapja nincsen, sőt semmiféle hagyomány sem szól róla.

²² Kolozsvárt 1590 november 25-ikén kelt a fejedelem ez exemptionalese: vi quarum domus Kolosvariensis Stephani Kakas assessoris sedis iudiciariae, in vici-

12. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK UDVARFELŐLI AJTÁJA.

művészetnek ezen ága mellett kitart. Ez érmet Ferenczy 1818 tavaszán haza küldötte szüleinek, a család megőrizte, s a művészi hagyatékkal együtt ez is a Szépművészeti Múzeum birtokába került.

Ferenczy az akadémián járta az anatómiai leczkéket, mintázott viaszból, elsajátította az ércmetszés módjait, rajzolni azon-

II. A BÉKE ALLEGORIÁJA. ACZELÉREM. SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM.

ban nem tanult. A hiba tán nem az akadémiában volt, hanem abban, hogy Ferenczynek — megélhetése céljából — fél napját még mindig Turiet műhelyében kellett töltenie. E hiányt később pótolni már nem tudta, s tán csak az érmek szűk mérete, s a viaszmintázásban való ügyessége az oka, hogy a rajztudás hiányossága ezekben nem érezhető. Pedig ez a mulasztás lesz később művészi fejlődésének egyik gátjává.

Viszont e korban mutatkozik már művészetének éltető eleme is: a buzgó hazafi érzés. Hazája iránt való kötelességének tartja, hogy tehetségét parlagon ne hevertesse; az éremművészet kevés kilátással kecsegtető gyakorlására azért adja magát, hogy *munkácskáival* hazájának díszet szerezzen. Kissé hangzatos hazafias nyilatkozatai jelentősek művészetünk történetében. Magyar földön termettek már jeles művészek; de Ferenczy tudtunkkal az első, kiben tudata dereng annak, hogy a művészet a nemzeti művelődés alkotó eleme.

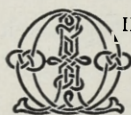
5. Ellmaurer. — Canova hatása. — Ferenczy elhatározza, hogy szobrász lesz és Rómába készül.

Klieber, az érczmetsző akadémia igazgatója, éremmetszéssel tudtunkra nem foglalkozott. Természetes, hogy mesterrük példájára tanítványaiban is föl-fölébredt a nagyméretű szobrászat ambíciója. A kisművészeteket úgyis rendszerint fenyegeti a nagyravágyás veszélye, s érthető, hogy a törekvő Ferenczyben is csakhamar vágy támadt nagyszabású szobrok alkotására. Szobrász tanárainak, Fischernek és Kliebernek példáján kívül része volt ebben Ellmaurernek is.

Ellmaurer (1772–1833), az akadémia titkára és könyvtárosa, a művészetek általános elméletének tanára, «a művészség keletkezését és mibenálltát» adta elő. Abban az időben Bécsnek elismert első művészeti bírálója volt, s írásait komolyság és ízlés jellemzi. Zauner művéről, *II. József lovasszobráról* szóló könyve tömören és világosan jellemzi e jeles szobrot, adja elő annak keletkezését, s a bronzöntésnek Zauner által módosított eljárását, a dicsérő szavakban jóleső mértéket tartva. Előadásain kívül főleg azzal gyarapította tanítványai művészeti ismereteit, hogy a könyvtárban szívesen járt kezökre. Ferenczy is hallgatta őt, s mint öccsének írja: «kiváltképpen a bibliothékában számtalan kupfersticheket öszvehánytam-vetettem, úgy hogy csaknem egész Olaszország kunstműveivel ezek által megismerkedtem, melyek között

valamely törvényszéki végzés végrehajtását foganatosítani. Különösen sok útja volt azonban 1593 tavaszán. Egymásután ötször is hívták a fejevári udvarba, hová — a kor szokása szerint — a város szekeren ment Tordáig,³³ honnan ismét a tordai tanács volt köteles tovább vitetni Gyulafejevárig. S bizony gyakorta megesett, hogy ilyenkor magánügyeit is elhanyagolta, vagy «ügyvédvallás» által helyettesíté magát itthon.³⁴

IV.

IDON KAKAS 1593 augusztus utolsó hetében a fejedelem hirtelen hívására Fejérvárra ért, Kovacsóczy Farkas kancellár azzal a váratlan kijelentéssel lepte meg, hogy készüljön útra: Lengyelországba és Angliába. Nem értette hamarosan, mi dolga lehet ez egymástól annyira távol eső és különböző két országban, de azonnal tisztán látta feladatát, a mint a korlátnok részletezni kezdé.

Immár két hónapja, hogy a török nagy erővel ostromolta Sziszek várát, s mindenki tudta, hogy ha elesik, tovább terjeszti hatalmát. Hiszen két év óta napirenden voltak kicsapásai, kisebb-nagyobb csatái és erőszakoskodásai, s nem kelle különös jóserő előrelátni, hogy ebből évekre terjedő hosszú háború keletkezik. Ez nem is igen érintette volna Erdélyországot, mely a török fenhatósága alatt boldogan élt és fejlődött, ha ép e viszonyánál fogva most állandóan nem sürgette volna segítségért, a mire köteles is volt. Csakhogy tiszta dolog, hogy Báthory Zsigmond nem ragadhatott fegyvert a magyar király és magyarjai

33 Így találjuk pl. az 1593-iki sáfárszámadásokban az alábbi reávonatkozó adatokat: [11. Maii.] Kakas István viszen Tordáig egyetmást; viszi Kádas Bálint 4 lovon fl. 1. 26. *Junii.* Hendel Gergely viszi volt Kakos Istvánt pénzzel Fejérvárra. 28. *Junii.* Désre 4 lovon fl. 2. Aug. 4. Tordára. 6. *Julii.* Kakas Istvánt viszik Tordáig, Kocsis Péter és Ács Lukács 6 lovon fl. 1 d. 50. 26. *Augustii.* Kakas

Istvánt viszi Tordáig 4 lovon Keresi Gergely fl. 1.

34 1593 május 3-ikán olvassuk róla e kolozsvári feljegyzést: D. Stephanus Kakas constituit in omnibus causis Joannem Kádár, Lucam Trausner, Samuelem Béliteki, Valentinum Berzete et alios. (Kolozsvár város eredeti ügyvédvallási jegyzőkönyvéből.)

s így hát: a keresztyénség ellen. Mert hiszen évek óta biztatta gyóntatója, a spanyol Carrillo Alfonz jezsuita, tavaly meg Amalteo Attila pápai követ, hogy szakadjon el a töröktől, kinek védősége lealázó s bölcsen belátta, hogy hitegetni, szóval tartani se lehet majd sokáig. E kényszerhelyzetében gondolt a fejérvári udvar Zamoyski János lengyel kancellár tanácsával Erzsébet angol királynéra, kinek tekintélye a portán akkora, hogy «alig volt valami, a mi az ő közbenjárásával el nem érhető» lett volna.¹ Hisz harmadéve is jóformán ő menté meg az országot a török becsapástól s most is így remélték az erdélyiek ellen-súlyozni fenyegető követelését s azt, hogy befolyásával sikerülni fog «megnyerni a törökpártiakat a keresztyénekkal kötendő frigy

13. ERZSEBET ANGOL KIRÁLYNE ALÁÍRÁSA.

eszméjének,»² vagy ha tán ez a szövetség meg nem valósulna, a fejedelem pedig semlegességét meg nem őrizhetné: a pogány elleni küzdelem lelkes támogatására, miként az a levelek sorai közül kiérezhető.

E nehéz kettős feladat teljesítésére Kakast szemelték ki, nemcsak mint nyelveket tudó, tanult, jeles férfiút,³ hanem tán azért is, mert gazdag, nagyravágyó ember volt s tudták róla, hogy a magáéból is szívesen megtoldja az útiköltséget, ha ekkora

¹ Zamoyski nyomán Angyal Dávid «Erdély politikai érintkezése Angliával» cz. tanulmányában, a Századok 1900. évi 321. l. Németül az «Oesterreichisch-Ungarische Revue» 1903. évi folyamában.

² Szilágyi Sándor szavai az Erdélyi országgyűlési emlékek III. k. 298. l.

³ Bethlen Farkas írja róla (erdélyi törté-riája III. k. 136. l.) e küldetés ismertetése kapcsán: Stephanum Kakas civem Claudio-politanum vice-secretarium aulicum, virum liberali doctrina et conspicua virtute praeditum, atque multarum linguarum peritia clarum.

megtiszteltetésben részesítik. Meg aztán tudta, hogy ily küldetésben kortársai közül senki nem járt olyan messze, az angolok közt. Még Berzeviczy Márton is csupán saját szakállára, megbízás nélkül jutott ide, miként az előbbi idők néhány magyar ifja. Így Kakast méltán izgatta a vágy: új világot látni s vele új ismereteket és dicsőséget szerezni, bármiként aggódott is miatta öreges anyja és beteges felesége.

Szeptember elsején vette át útasítását.⁴ Majd elkészültek ajánló levelei és utána elbúcsúzhatott a fejedelemtől is, a ki inkább hagyta menni, semmint küldte,⁵ minthogy ő a török engesztelődésében nem igen bízott, az angol királyné támogatásától sem sokat remélt s harci dicsőségre vágyó lelkével már akkor szakítani akart vele. De azért hű emberét titkári rangra emelte⁶ s úgy engedte el 13-ikán az udvarból.⁷ Néhány napot Kolozsvárt töltött, míg téli ruháit és úti holmiját mind felrakhatta s úgy ment neki nagy útjának jól felkészülten Deés felé.⁸ A legrövidebb úton, Huszton át sietett Lengyelországba, hogy Zamoyski kancellárral mielőbb találkozassék. A határon értesült róla, hogy épen otthon van Ilyvótól északra eső zamoscsi birtokán, a minek nagyon megörült, mert így legalább nem kellett Varsóig fáradnia, hol a telet rendszeren tölteni szokta. A lengyelek nagy államférfia, ki egész keleti Európa ügyeit ismerte s úgyszólván irányítá, szívesen fogadta (október elején) egykori sógora, Báthory Zsigmond, üdvözlét, üzenetét és atyafiságos levelét. Megérté Kakas előadásából nehéz helyzetét a török irányában, ki most hogy Magyarország ellen készül, őt is arra erőlteti, «hogy hadba

4 Címe: *Instructio pro egregio Stephano Kakas internuntio ad Serenissimam Angliae reginam prima die mensis Septembris 1593 Albae Juliae data*; de szövege magyar. Egyszerű másolata az Országos levéltár «*Acta publica Transylvaniae*» cz. kötete 416–418. l.

5 Bethlen Farkas erdélyi históriája id. h.

6 Ajánlólevelei Kakast mind *secretarius*-nak nevezik.

7 Szamosközy följegyzése, munkái iv. k. 461. l. es előbb Kovachich: *Scriptores rerum Hungaricarum minores* I. k. 210. l.

8 Kolozsvár sáfárszámadásai 1593-iki kötetében olvassuk: 17 *Septembris*. Kakas Istvánt viszi 6 lovon Désig, Boldis Jakab és Szigeti János fl. 3. Eodem die Kakas István küld urunk számára hámost, posztókat; viszi Rudolf György 3 lóval Tor-dáig d. 75.

szálljon és a hová mondják az németek ellen oda menjen, várakat szálljon, mindenképen rajtok legyen», a mi a fejedelemnek igen neheze esik, hogy «azok ellen támadjon, kiknek minden jóval tartoznék», minthogy császárukat úgyis mint magyar királyt, úgyis mint keresztyén fejedelmet egyaránt tiszteli. S habár országa megmaradásáért mindent kész művelni, áldozni, örömet venné tanácsát, miként térhetne ki a török követelése elől, mivel elégítse ki s «miképen *serélje* el haragját és nehézségit» e terhes időkben?

Némi viszonzásul a várt jó tanácsért a fejedelem megüzente a kancellárnak, hogy álljon résen Szinán basa nagyvezérrel szemben, mivel biztos értesülése szerint nagyon haragszik a lengyelekre, a miért «meg nem adták s most sem akarnák megadni» a mit ígértek a szultánnak, de erővel is megadatja velök, sőt rájuk ereszti a tatárokat s feldűlatja országukat. Csakhogy ennek az atyafiságos figyelmeztetésnek fele se volt való, vagy legalább nem oly fenyegető, a milyennek hangzik, s Báthory általa csupán azt akarta megtudni a kancellárról, hogy az esetben, ha ő szakítna a törökkel s támadólag lépne fel ellene, számíthatna-e segítségére, s kivált a kozákokra, kik jó zsoldért úgy küzdenek, mint az oroszok. Ezt burkolják Kakas útasításának ama szavai, hogy a tatárok dolgáról amúgy «obiter, csak mint magától emlékezzék» s úgy vegye ki belőle szándékát, «hogy ne értse cancellarius uram, hogy ennek említése ő Nagysága akaratjából volna.» Ő ugyanis nem volt híve a szakítás eszméjének s mindig arra inté Báthoryt, hogy a törököt hitegetve, dédelgetve tartsa fenn a jó viszonyt a portával. Ezért örült most angolországi küldetésének is és azért készséggel megadá Kakasnak a kívánt útasításokat «mint viselje oda magát, mint és merre menjen»⁹ s a királyné asszonynak is szép levélben ajánlotta a fejedelem és követének ügyét. Hivatkozott benne arra a nemes barátságra, mely a királynét néhai Báthory István királyhoz

⁹ Kakas id. útasítása alapján.

fűzte, a mire most unokaöccse is támaszkodik, midőn kegyes pártfogását kéri a portán a végből, hogy tartsák tiszteletben Erdélyország ama régi szövetségét, melyet még néhai való János Zsigmond kötött volt a szultánnal, mivel mostanában rakonczátlan katonái nemcsak hogy becsapnak a határokon, nem tisztelvén annak régi vonalát, de a fejedelem erejét meghaladó újabb terheket és adókat követelnek az országtól Sztambulból, a mi igazságtalan dolog.

Ezzel a levéllel ¹⁰ zsebében távozott Kakas október hó közepén a kancellártól, hogy bizonyára valami árúsember alkalmatosságán és védelmével Angliába jusson. Városról városra, vásárról vásárra haladtak Ilyvön, Krakón, Slézián át Németországba s a rendes póstaútat járva az Odera mentén nagylassan Stettinig s onnan a tengerparton Hamburgig, a Hanza-szövetség nagy kikötőjébe, végigszenvedvén a hosszú, kemény tél összes kellemetlenségeit. A «derék, erős és bőnépű» városban az tűnt fel a magyaroknak, hogy sok a vize, úgy hogy «csaknem minden utczára bejöhettek az nagy hajókkal is,» a házaknak az utczára néző része meg «inkább mind ablak», mintha üvegházak lennének.¹¹ Innen már fürge angol hajók jártak át Angliába s valószínűleg egy ilyenén jutott Kakas uram is közel négy hónapi barangolás után a brittek földjére. Hideg, zimankós időben érkezett meg 1594 januárius végén, s a mint a Themzén felé haladtak Londonnak, lépten-nyomon látta, mennyivel fejlettebb ország ez valamennyinél, melyben eddigelé járt.

Miután Kakas kipihente a hosszú út fáradalmait s átesett azon a lázon, melyet az útasban e világváros nagyszerűségeinek szemlélete kelt, felkereste Pukering kancellárt ¹² s mindazokat,

¹⁰ Zamoyski Erzsébet királynénak Zamoscstról, 1593 október 11-ikén; a londoni British Museum Cotton Ms. Nero B. II. kötete 190. l. — Ezt s a Kakas angolországi küldetésére vonatkozó többi londoni levelet néhai Petrovics Fridrik találta meg 1835-ben, s másulatukat az ő jelentése alapján (a M. Tud. Társ. Évkönyvei III.

k. 60, 66–68. l.) Kropf Lajos londoni tudósunk révén szerezttem meg, szívésségét ez uton is hálásan köszönném.

¹¹ Cseffey László 1627 november 20-iki hamburgi leveléből; a Történelmi Társ. 1881. évf. 194. l.

¹² Báthory Zsigmond levele Puckering Jánoshoz Gyulafejevárról, 1593 szeptem-

kikhez urától ajánlólevelet hozott,¹³ hogy audienciát eszközöljenek ki számára a királynénál. A szép erdélyi ajándékoknak, meg Zamoyski ajánlásainak köszönhetve, hogy kevés vártatva hívták s februárius első hete végén¹⁴ Erzsébet királyné elé vezették.

A királynéra a kihallgatási teremben kellett várakozni, melynek falait drága szőnyegek fedték, padlózatát azonban angol szokás szerint szénával és kárával hintették be. Főurak és főpapok, a canterburyi érsek, a londoni püspök, az államtanácsos, a koronatisztek és gentlemenek közt várdogált itt az idegen, míg az ajtónálló aranylánczos lovag a királyné érkezését nem jelzé. Jövetelét különben bárók és grófok s a térdszallagrend lovagjainak közeledése árulta el, a mint hajadonfővel méltóság-teljesen felvonultak. Utánuk jött a kancellár, kezében a vörös selyemzacskóba fogott királyi pecséteket tartva, két főúr között, kik a kormánypálczát, illetve a királyi kardot hozták magukkal. Lassú léptekkel követte őket maga a királyné, az öreg hajadon. Arcza hosszúkás, csinos, de már ránczos, szemei aprók, de sötétek és élénkek, orra kissé kampós, szája takaros, de fogai feketék a sok czukorkától, a mit ő is túlságban élvez, mint az angolok általában. Füleiben drága gyöngyfüggőket, fején kis koronát hord vörös parókáján, míg nyakát gyönyörű ékszer díszíté. Ruhája mélyen kivágott, miként angol leányoknál szokás, borsónyi gyöngyökkel és ezüsttel kivarrrva, míg hosszú uszályát egy marchioness vitte, tartotta. Alakja magas és méltóságteljes; modora nyájas, leereszkedő. Elvonultában is sokakat megszólít szende, lágy hangján, angol, francia vagy olasz nyelven, habár jól beszél spanyolul, skótlul, hollandul, sőt latinul és görögül is.

ber 11-ikén; a Londoni okmánytár 1. k. (Pest, 1859) 191. lapján, de idézi eredetijéről már Berzeviczy Albert táblabíró, a Tudományos Gyűjtemény 1820. VI. 66. l.

¹³ Báthory más két levele (1593 szeptember 3. és 11. kelettel) a British Museum könyvtára Cotton Mss. Nero B. II. k. 191. l. és Harley Mss. 6996. k. 29. l.

¹⁴ Kakas már 1594 februárius 7-ikén írja, hogy «placuit clementissimae dominae reginae, ut voto domini principis mei annuat», és sürgetésére 9-ikén állítják ki az udvarban a kívánt leveleket, miután Kakast a királyné meghallgatta.

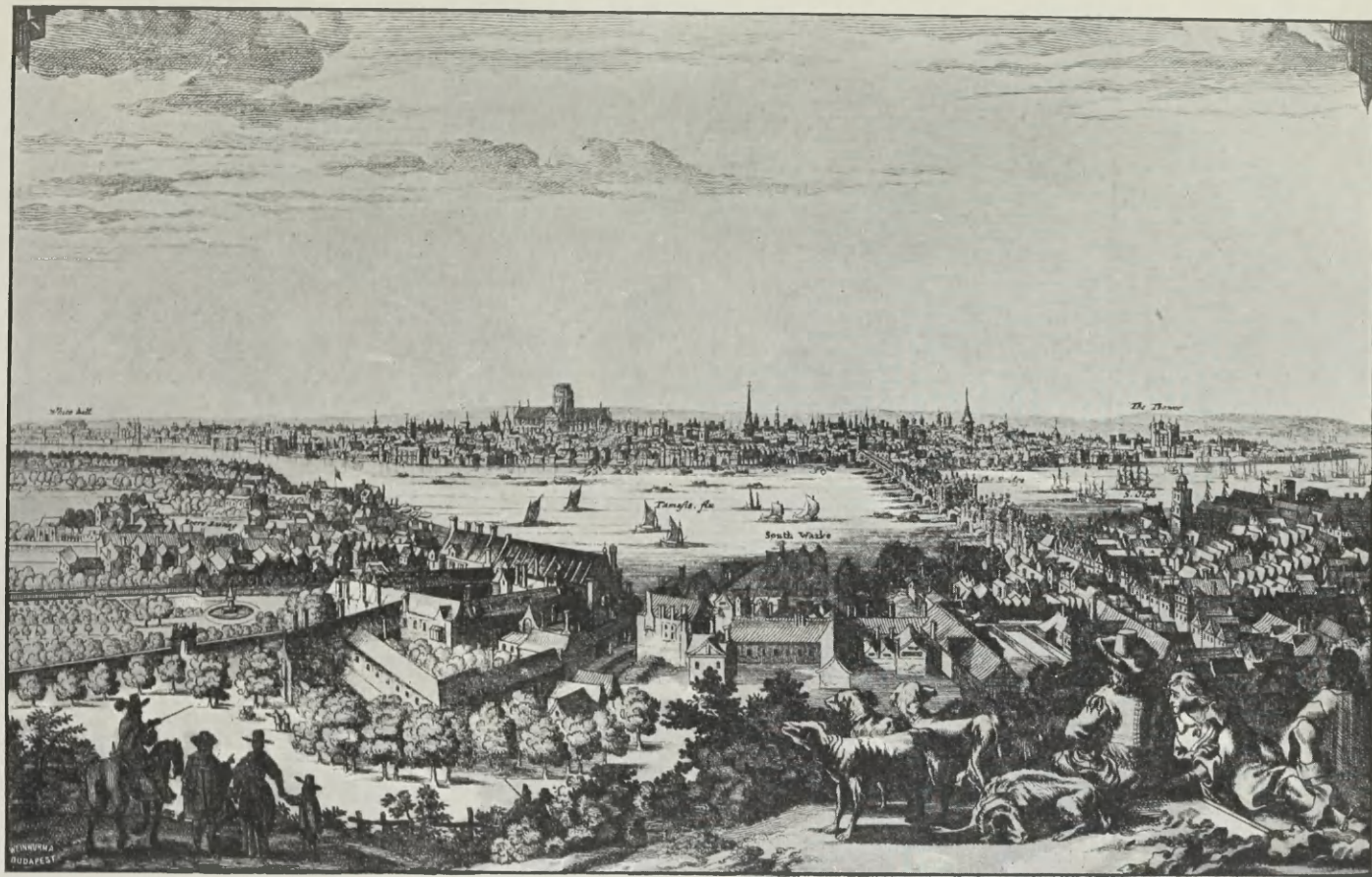
Utána palota-hölgyei jöttek, szebbnél-szebb úri nők, kik fehér ruhájukban általános feltűnést keltenek, míg kétoldalt aranyozott alabárdosai lépdelték a várakozók sorfala közt, kik térden állva nézték a menet elvonulását. *Éljen sokáig Erzsébet királyné!*

14. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNÉ FIATALKORI ARCZÉPE.

kiáltásokkal üdvözölvén, mit ő «Köszönöm, jó népeim» szavakkal szokott viszonzni.

Trónján elhelyezkedve, meghatározott rendben fogadja a jelentkezőket vagy követeket, kik térdre borulva járulnak elébe. S ha előadásuk jó benyomást tett reá vagy barátságos hangu-

LONDON.

latban találja, különös kegye jeléül csókra nyújtja keskeny, kicsi kezét, mely csak úgy csillog a gyűrűktől és drágakövektől, sőt néha maga segít felemelni a térdelőket.¹⁵

Mindezt jól megfigyelve, járult Kakas is a királyné elé, hogy Báthory Zsigmond nevében üdvözlje s előadja még otthon elkészített (s hivatalosan átnézett) beszédét, melyet útközben jóformán szóról szóra betanult.

A királyné asszony hírét-nevét dicsőítő fordulatos bevezetés

15. ERZSÉBET ANGOL KIRÁLYNÉ LOVASPECSÉTJE.

után ismertette a régi Dacia területén kialakult Erdély állapotát, attól az időtől, hogy II. Lajos király szerencsétlen halála következtében elszakadt az anyaországtól, melynek addig egyik tartománya volt. János király kormánya után özvegye Izabella királyné és fia ide tette át székhelyét s úgy ők, mint kivált Báthory István király szigorúan örködtek függetlenségén s az

¹⁵ Hentzner Pál német ügyvéd nyomán, a ki 1598 szeptember elején járt a királynénál, s tapasztalatait «Itinerarium Ger-

maniae, Galliae, Angliae, Italiae» című ismert művében (Nürnberg, 1612.) adta ki; ld. ennek 135—7. l.

ország biztonságán. Családjából immár a harmadik fejedelem követi példáját s tartja fenn a békét az által, hogy a portai adót pontosan megfizeti, miként azt más nemzetek is kénytelenek tenni. De a török mindegyre követelőbbé válik, s ez ellenében kéri most segedelmét, követvén a lengyelek példáját, kiket — könyörgésükre — a királyné közbenjárása békített ki Amurath szultánnal, mivelhoggy ismeri ama nemesszívű gondolkozásmódját, melylyel meghagyta portai követének, Barton Eduardnak, hogy ott minden keresztyén fejedelem ügyét támogassa. Ezt a támogatását eddig is sokszor igénybe vették Konstantinápolyban járt emberei, de most különösen szükségök van reá, mióta Szinán basa hadai, hogy megbosszulják a sziszeki vereséget, Magyarországot pusztítják.¹⁶ Mert «most az minemű nagy hadat indítottak volna az németek ellen» félő, hogy Erdélyországot is baj ne érje. De ha ez a veszedelme «valamiképpen leszállana» is, mindig sok ügye-baja marad a portán, melyekben jól fogna segítsége és közbenjárása. Ilyen most példának okáért a határ dolga, mivel a végbeli törökök folytonosan betörnek az országba, «azt rontják, pusztítják és így napról napra beljebb teszik az határt s ilyenképen foglaton-foglalják az ő Nagysága földeit, birodalmát», bármiként panaszkodott is ellene a magas portán. Immár 400 falut hódoltatott be lassanként a temesvári belgerbég az erdélyi részekből, s ámbár ezeket a magas porta a fejedelemnek hihetetlen áldozat árán visszaitélte, a zaklatások nem szüntek meg.¹⁷

A másik panasz, az adó ügye, melyről az volna a fejedelem kívánsága, hogy «ne ütnék felebb semmi időben, semmi occasióban avagy fejedelmek változásában». Könyörög tehát, íratna a királyné asszony «szép levelet az császárnak», hogy legyen kegyelmes-séggel Erdély és fejedelme iránt, ha majd követei az angol

¹⁶ Kakas oratiója szövegét ld. Bethlen históriája id. III. k. 185—196. l.

¹⁷ Barton Eduárd portai követ írja (1594 márczius 31-ikén) Kakas angliai kül-

detésével kapcsolatban; Barton eredeti leveleskönyvéből, a londoni British Múzeum Cotton Mss Nero B. XII. jelzése alatt. (Kropf Lajos szíveségéből.)

portai oratorral egyetemben «megtalálják» könyörgésükkel, s «ez lenne úgy megírva, a mint kívántatnék jó és foganatos szókkal, kikből az császár megérthetné, hogy az királyné asszony ugyan valóban és jó szívből törekednék ő Nagysága és országa mellett», s erről a fővezér is győződne meg, hogy aztán jó választ kapjanak tőle.¹⁸

Erzsébet királyné megértette s élvezettel hallgatta a szép, bár kissé hosszú oratio minden szavát, fordulatát, mert latinul és görögül kitűnően tudott, még beszélni is, úgy hogy egyetemi tanárokkal is vitatkozott e nyelveken. Örömmel hallgatá hát az erdélyi követ lelkes előadását, mely őt egy egész új világba helyezé s egy olyan állam viszonyaival ismerteté meg, melyről eddigelé keveset tudott. A Báthoryakat különben is tisztelé még néhai István király óta, ki a Lengyelországban élő angolokkal igen sok jót tett. Ezért készséggel megígérte a kérés teljesítését, minthogy arról már előzőleg tájékoztatá főminisztere *Cecil* Vilmos, Burghley lord kincstartó s a külügyek eszes vezetője. Pár nap múlva el is készült Murad szultánhoz intézett levele, melyben arra kérte, hallgassa meg az erdélyi fejedelem panaszát, vizsgálta át ügyét tudós emberekkel s aztán orvosolja bajait jog és méltányosság szerint.¹⁹ A királyné egyidejűleg portai követét is útastá, hogy a fejedelem dolgait és embereit minden tehetsége szerint támogassa, előmozdítsa²⁰ s a békességet keresse. Minderről Báthoryt is értesítvén, külön kiemelte Kakas tapintatos modorát és ügyességét.²¹ Tényleg annyira kegyes volt iránta, hogy Kakas nem győzte eléggé magasztalni. Még félév múltán is mint *páratlan matronáról* emlékezik meg róla,²²

¹⁸ Kakas id. útastása nyomán.

¹⁹ Erzsébet királyné levele a szultánhoz Londonból, 1594 februárius 9-ikén Bethlen históriája id. III. k. 197–9. l.

²⁰ Ugyanaz napról Zamoyskihoz irt levelében, a varsói gr. Zamoyski-levéltár nagy gyűjteménye II. k. 5. borítékában.

²¹ Báthory Zsigmondhoz egyidejűleg irt levelében olvassuk: Caetera per egre-

gium hunc virum legatum vestrum, qui rerum vestrarum statum prudentissime nobis exposuit, seque in omnibus graviter et moderate gessit Excellentia Vestra optime intelliget. (Hivatalos másolata a londoni Public Record Office Turkey Bundle No. 2. alatt. Kropf Lajos szíveségéből.)

olyan mély benyomást tett reá abban a fényes környezetben, a hol látta és csodálta. Nem bánta annak látása, hogy ez a nő végtelen hiúsága folytán hatvan éve daczára leányosan öltözködik, kivágott ruhában jár és hamis vörös hajat visel, hogy az embe-
reket a szerint becsülte, miként tudtak neki bókolni, udvarolni s hogy, bár hajadon volt, állandóan széptevőket tartott maga körül, s emelt fel a legnagyobb méltóságokra, holott gyakran egyetlen érdemök: szépségük és csiszolt modoruk volt. Kakas csak az erélyes uralkodót bámulta Erzsébetben, a ki nagygyá és gazdaggá tett egy nemzetet, szerencsés hadjárataival dicsőséget szerze birodalmának, nevét az egész világon tiszteltté tévé s a mellett oly kiváló tehetségekkel ékeskedett, melyekért még alattvalói is szemet hunytak emberi gyengeségeiért, női fogyatkozásaiért.

Kakas boldogan és elégedetten távozott e reá nézve örökké emlékezetes fogadtatásról. Aztán sietett levélben is megköszönni Burghley lord kitüntető támogatását,²³ és személyesen Essex gróf, a királyné híres kegyencze s főtanácsosa érdeklődését, melylyel meghallgatta,²⁴ mert ő is tapasztalta — a mire jó előre figyelmeztették — hogy e két férfi nélkül az idegen semmit sem ér el az angol udvarban.²⁵ Majd búcsulátogatásokat tett a többi udvari méltóságoknál: Woodward mesternél,²⁶ az öreg lord Hunsdon²⁷ udvarmesternél és lord Puckering pecsétornél,²⁸ kik

²² Kakas Zamoyskinak Kolozsvárról, 1594. június 29-ikén: *Serma Angliae regina, incomparabilis matrona, ita satisfacit Illi domini principis votis, ut multis passibus superaret expectationem omnium; eredetije a varsói gr. Zamoyski-levéltár 20. borítéka 5. sz. a.*

²³ Kakas levele hozzá London mellől Kingstonból (Ex Königs Stan, miként ő írja) 1594. februárius 7-ikéről, a British Museum Lansdowne Ms. 76. k. 4. l.

²⁴ Kakas id. kolozsvári levelében olvasuk: *Comes Essexiae est supremus coronae consiliarius, reginae regnoque longe charissimus... me etiam avide audivit, aliquoties verba facientem.*

²⁵ Württembergi Frigyes után Marcks

Erich: *Königin Elisabeth von England und ihre Zeit* (Lipce, 1897.) 98. l.

²⁶ Woodward levele Báthory Zsigmondhoz Hamptonból, 1593. februárius 11-ikéről; a budapesti egyetemi könyvtár «Okmányok és levelek» osztálya 189. sz. a. Hibásan kiadva Pray: *Epistolae procerum regni Hungariae* III. k. (Pozsony, 1806.) 234–5. l.

²⁷ Nevét latinosan Hannsdonius-nak írja, de tulajdonképpen ez volt, czímével együtt: Henry Carey, Lord Hunsdon, Lord-Chamberlain of the Household. Levele 1593. februárius 13-ikáról az Erdélyi Országos Múzeumi levéltár Mike Sándor-gyűjteményében.

²⁸ John Puckering czíme: Lord Keeper of the Greath Seal; levele Londonból,

udvarias külön levelekben biztosíták az erdélyi fejedelmet arról, hogy igaz ügyét ismeretlenül is melegen támogatták, úgy hogy titkára teljes meglelégedéssel fejezhette be küldetését.

16. SIR WILLIAM CECIL LORD BURGHLEY.

Mialatt e levelek elkészültek a királyi kancellárián, Kakas napestig járta az utcákat s nézegette London látnivalóit, csak az bosszantá, hogy ha valahol eltévelygett, sehol se akadt olyan

1593 februárius 14-ikéről a British Museum Harley Ms. 6996. k. 31. l. Egy másik névtelen fogalmazványa a Lansdowne Ms. 103. k. 224. l. — Ez angol levelek dátuma

azért 1593, mivel Angliában az új év-számitást márczius 25-ikén kezdték még ez időben.

emberre, mivel «deákul tudott volna beszélteni», annyira deak-talan az ország népe.²⁹

E világváros lakossága akkoriban közel 200,000 főnyi volt s állandóan úgy nyüzsgött, mintha «mindennap sokadalom lenne.» Hanem azért csupán három utcája szép, tágas és bennök «nagy magos köépületek, oszlopok város-czímerével, hallatlan szép bálványokkal», szobrokkal; a többi szűk, sötét. Nevezetes azonban s «harmadik csodája Angolországának» 18 íves köhídja, úgy építve, hogy egy templom is van rajta s a kalmároknak annyi árúháza, hogy egész városnak tetszik. Itt mindent lehetett kapni, de jobbpárti bástyakapuján elrettentő például 34 száraz koponya «díslett» évek óta, főnemeseké, kik a királyné asszony életére törtek.³⁰ Az öreg hídon még könyvnyomtató-műhelyeket is talált az útas,³¹ a mint bámúlva áthaladt rajta.

A negyedfél mérföldnyi kerületű város még egészen középkorias jellegű, mert minden nagyobb palotáját tornyok ékesítik, várárkok körítik s a házak tömkelegéből 124 templom tornya nyúlik égnek. Legfőbb közöttük Szent Pál temploma «sok tudós, vitélő és polgári személyeknek márvány és alabastrom koporsói-val», s «a város felső végén» a Westminster, a királyok sír-emplékeivel. Mellette áll híres főiskolája, több mint 600 deákkal és 40 tanítómesterrel. Közéleben a királyi paloták, melyekbe mindenkinek szabad bemenete volt, s körülöttük pompás kertek, halastavak és sétahelyek. Különösen szép a nagy játszókert, melyben «némelyek követ vagy rúdat hánynak, némelyek küzködnek, ugrosnak», az ifjú asszonyok és leányok meg «énekléssel vetekednek», míg a szomszédos «szentegyház formára épített» házban az emberek laptát, tekét, karikát vagy golyóbist

²⁹ Londont legrégibb magyar leírója Szepsi Csombor Márton tanító nyomán ismertetjük, a ki 1618 tavaszán járta be s hazatérve útleírását «Europica varietas» czímen 1620-ban adta ki; újra lenyomatva Szamota István: Régi magyar utazók Európában (Nagybecskerek, 1892) 144—151. l.

³⁰ Német utazók alapján Marcks id. m. 94. l. Csombor leírását e becses munka adataival egészítjük ki sok helyen, mint-hogy az egykorú fontosabb utazók műveit mind felhasználta.

³¹ A London Bridge-nyomdák bibliografiját Page adta ki napjainkban. (Kropf Lajos szíves adata.)

játszanak, miknek láttára az útas félrevetné «az poéták Olympusát és Heliconát», oly gyönyörűséget okoz.

Tanúságos a partmenti életet s a kikötő mozgalmas képét is megfigyelni, kivált magyar embernek, a ki meséből ismeri a tengert s legfeljebb álmában lát hajót. Itt pedig volt elég. Szokásuk szerint, a melyik idáig feljött a Themzén, «mely nagyobb a Bodrognál», a király tiszteletére minden ágyúját kisütötte s olyik nap még 200 ágyúlövést is hallhatott az ember. E hajók némelyike gabonát, zöldséget hozott, másika halat és tengeri rákot, akkorát, hogy «kisebb nem volt tizednap malaczoknál», vagy pedig gyarmatárút távoli világrészekből. Ha aztán kirakodtak, saját készítményeiket rakták fel, kivált a híres *fajn londis* posztókat, melyeket egy akkora «gyönyörűséges pázsitos kert» közepén szárítgattak, hogy kökerítése fél mérföldet is befoglalt.

Embert is sokfelét lát itt az idegen. De az angol «nép szeretlen gyenge és leánytermészetű», és semmi költséget se sajnál, hogy kedvébe járhasson kedvesének, urának vagy barátjának. Népe erős, munkás, «az asszonyállatok meg igen szépek, tiszták, fejérek, magossak», s nem kendőzik magukat. Nagyon szívesek és vendégszeretők. Ha valaki idegent szállásba fogadnak, a háznép asszonya, leánya csókkal és öleléssel üdvözlí, a mi annyira országos szokás, hogy a ki nem viszonozza, azt durvának és neveletlennek tartják.³² Másik feltűnő szokása az angolnak, hogy «reggel elebb iszik, mint eszik és felebarátját is az felesetekemre nem egy darab peccenyére, hanem egy ital serre híjja». E szokásukat úgy indokolják, hogy «midőn ember főzni akar, megöblíti először az fazekat s úgy teszi bele, az mit meg akar főzni», mire a németek azzal feleltek, hogy «midőn ők jóízű vizet akarnak kútjokban tartani, erős köves fundamentomot tesznek az kútba először», azért esznek, mielőtt innának. Hanem az élet így se drága itt, csupán a magyarországi viszonyokhoz

³² Kiechel nyomán Marcks id. m. 92. és 95. l. De említi a század elején Rotterdami Erasmus is, később, a xviii. század

derekán pedig Bethlen Miklós is; Szamota id. m. 234. l.

képest, «mert öt garas ára kenyeret csak szintén főzelékje mellett is egy nap ember elkölthet», akár mint takarékoskodják.

Erre Kakas uram ugyan nem szorult reá, de habár még sok mindent meg szeretett volna nézni, alig várta, hogy elbocsássak, és szűnjék a vihar és ellenszél, mely miatt a hajók nem mertek kihajózni a tengerre.³³ Különben is eszében éjjelnappal családja forgott, melyről már rég nem hallott semmit s az élet sem ízlett, akármit evett-ivott vagy látott ez idegen világban. Zsebre vágta hát a kapott iratokat, megváltotta az inquisitortól «bizonságlevelét», mely nélkül a hajósok senkit fel nem mernek fogadni, a ki az országból kimegy s összekötözgetve az ajándéknak szánt vásárfiát, februárius hó közepén útnak indult hazafelé.

V.

SZÉLTŐL hajtva, vágytól kergetve sietett Kakas vissza hazájába, semmit se látva és élvezve az útból, melyen a hajó hordta s a postaszekér vitte. Jó szóval és ajándékkal hajszoalta embereit, hogy minél jobban igyekezzenek s így alig két hónapi úttal, egy hétre húsvét után érkezett meg Kolozsvárra,¹ hol már halottnak hitték. De éppen csak hogy feleségét és anyját keblére ölelhette, mert másnap (április 19-ikén) már sietett Fejérvárra,² hogy a fejedelemnek útjáról jelentést tegyen. Érdeklődést színelve hallgatta meg, figyelt tapasztaltaira és olvasta az angol udvarból hozott leveleket, holott ekkor már Báthory Zsigmond erősen eltökélte magát, hogy szakít a törökkel, bármint hitegette is portára küldött követeivel. Suttog-

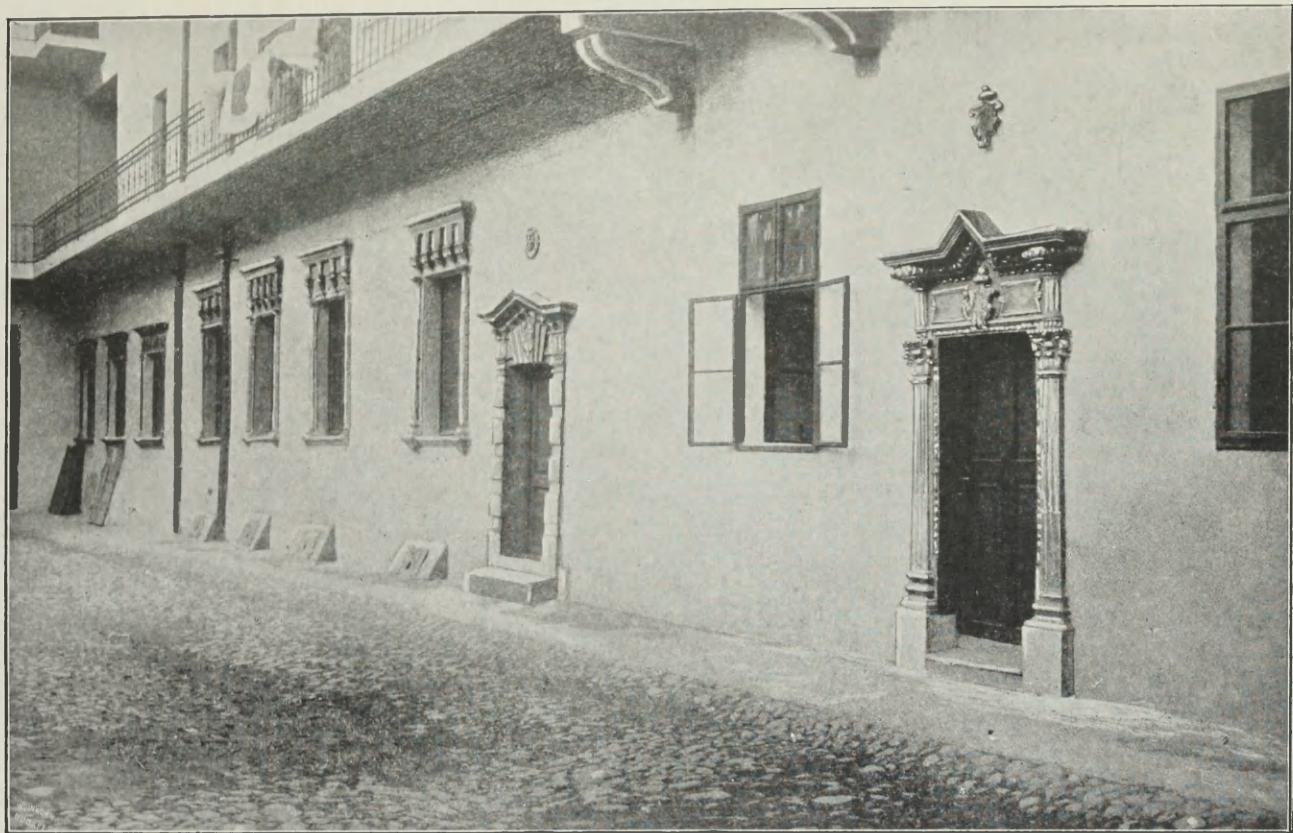
³³ Erzsébet királyné Báthory Zsigmondhoz írt id. levelében olvassuk Kakasról, hogy: nisi adversis ac tempestate diu detentus fuisset, jam diu in Transilvania se reducem praestitisset.

¹ Ezt Szamosközy jegyezte fel (munkái iv. k. 43. l.) így: 1594 die 18. Aprilis jöve haza Kakas István az angliai legatión-

ból, melyet küldött vala Báthory Zsigmond.

² Semel Gáspár kolozsvári sáfár 1594-iki számadáskönyvében olvassuk ugyanis, a város levéltárában: 19. die Aprilis. Kakoss István uramat viszi Kalmár Jánosné és István deiakné 6 lovon Tordára fl. 1 d. 50.

KAKAS ISTVÁN KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK UDVARFELŐLI (DÉLI) OLDALA.

tak is erről eleget az udvarban s a józanabbakkal maga Kakas is aggodalommal szemlélte, mily veszedelmes befolyást gyakorolnak idegen papok és barátok, jezsuiták és német követek az ifjú fejedelemre, ámbár az ország érdeke és régi hagyománya a

17. BATHORY ZSIGMOND ARCZKÉPE.

törökkel való jó viszony ápolását kívánta. Ép azért nem értette, miért kellett neki akkora utat és költséget tennie, ha a békés egyezséget úgy sem akarták őszintén. Fájt most látnia, hogy egész küldetésének csak az volt célja, hogy a porta haragját csillapítsa s a szultánnal elhitesse, hogy Erdély fejedelme

továbbra is hűséges alattvalója akar maradni. S annyi kiállott veszedelem és szenvedés után bántotta a tudat, hogy lelkiismeretesen teljesített angolországi követségének semmiféle reális eredménye nem volt. Hiszen Erzsébet királyné meghagyta ugyan Bartonnak, hogy Rudolf német császár s magyar király és a szultán közt békét közvetítsen, de mivel erre a feladatra a császártól külön felhatalmazást nem kapott, saját felelősségére nem tehetett semmit,³ s mire tehetett volna valamit, már javában folyt Magyarországon a háború. Pedig az angolok őszintén buzgólkódtak az elvállalt nemes dologban. Így május közepén a portáról is érkezett Fejérvárra egy angol követ, Angliai Pál tizedmagával,⁴ hogy Báthoryval tárgyaljon, s nem rajta múlt, hogy ő se végezhetett vele semmit, a királyné óhajta daczára.

Ez az angol követ hazatérőben Kolozsvárrt is megállapodott,⁵ hová éppen akkor a toscanai nagyfejedelemnek is érkezett egy főembere Firenzéből. Mellette is Kakas uram forgolódott, buzgólkodott, hogy otthonosan érezze magát. Vele volt ebéden,⁶ sőt a misén is, melyet Carrillo atya, a fejedelem gyóntatója mondott Darabos János házánál,⁷ mivel ekkor a katolikusoknak a váro-

³ Erzsébet már 1593 április 22-ikén irt Bartonnak, ez meg később is említi a dolgot, Burghley lordnak 1597 januárius 15-ikén irt levelében; a londoni Cecil Mss. iv. k. 301. l. Kropf Lajos szíves közléséből.

⁴ Ezt Semel kolozsvári sáfár 1594-iki számadásaiból tudjuk; de hogy tulajdonképpen kicsoda és mi a teljes, azt Kropf Lajos sem tudta megállapítani.

⁵ Hogy Kolozsvárrt is időzött három napig, arról Semel Gáspár 1594-iki id. sáfár-számadásában e följegyzéseket találjuk: *17 die Maii.* Jöve Fejérvárról egy angliai követ, Angliai Pál. Bíró uram egész Tanács akarattjából kellett jó módon nekik gazdálkodni; volt 10 magával, Olosz Moises volt Urunktól gondviselője, az is volt másodmagával, fl. 1 d. 23. *18 die Maii* fl. 5 d. 97. *19 die Maii.* Az angliai követet, Angliai Pált viszi Zeifner Lőrincz és Winkler János 6 lován szekerén Zilahra fl. 3. d. 75.

⁶ Semel Gáspár kolozsvári sáfár id. 1594-iki számadáskönyvében olvassuk: *20 die Maii.* Jöve egy florencziai követ, Kozman Rott, ... Urunk küldette pedig Bogáti uramat ide, mely béven kívánta az gazdálkodást, ebédet; ezen ebéden volt Kokas István és Bogáti uram. Másodnap mene el Bogáti uram, jeve urunk inosa helyébe: Pál Dejá, mely volt azután az kevetnek gondviselője.

⁷ Ugyanott találjuk még e feljegyzéseket: *22. die Maii.* Küldette Urunk az Alfonsust ő Nga popját és az doctorát az kevethez, hogy mivel ez az Urunk popja, misét mondjan az kevetnek. Az misét mondotta pedig az kevetnek az Darabas János házánál. Jött vala hozzája az monostori pop és az mester, és az bácsi pop. Esmég Kakoss István uram. *Eodem.* Ezen ebéden minthogy sokan valának, költemtem az ételre fl. 2 d. 32. *24. die Maii.* Ebédre és vacsorára költemtem: fl. 2 d. 25. 10 eittel

son templomuk nem volt, s a jezsuiták kitiltása óta papjuk is csak a monostori kolostorban lakhatott. Ide járt ki Kakas István is, mint buzgó katolikus, imádkozni, fohászkodni, minthogy felesége nagyon sokat betegeskedett. Az uráért való aggodalom, a hosszú vágy és sóvárgás verte le a derék hitvest lábáról s hiába volt anyósának vigasztalása, ápolása, mire Kakas angliai útjából végre hazaért, állapotát gyógyíthatatlannak találta. Pünkösdre már templomba se mehetett, úgy hogy ura állandóan mellette tartózkodott s hetekig feléje se ment a fejevári udvarnak,⁸ honnan egyre-másra hívták. Hű felesége napról napra jobban senyvedt, sorvadt s nem segített rajta többé sem a javasasszonyok erősítő itala, sem az orvosok rendelése. Kin volt nézni szenvedését, fájdalmát, mitől a jóságos halál július 7-ikén végezetre megváltá. Nagy volt a Kakas-család bánata, mely a férjet lesujtá, különösen hogy a halottat a városban dülő ragadós nyavalyák miatt még aznap el kellett temetni, s ki se teríthették hosszabb időre, mint azt nemesembereknek szokták. A részvét megnyilatkozása így még általánosabbá vált városszerte, mert az elhunytat mindenki szerette, becsülte. Sírjánál Enyedi György unitárius superintendens, Erdélyország ékesszavú hitszónoka tartott fölötté gyászbeszédet, melyben híveinek a feltámadásról és halhatatlanságról elmélkedett. Alapigéül Szent Pál e mondását választá: *Nem akarom pedig, atyámfiaim, hogy tudatlanságban legyetek az elaludtak felől*⁹ s a beszéd úgy megihatott mindenkit, hogy nem maradt hallgatója, a ki ne könnyezett volna.

Élete párjának elvesztése Kakas eddigi életmódjában is változást idézett elő. Állandóan Kolozsvárrt óhajtott maradni, hogy

bort, 1 per d. 8., 6 per d. 12. Kakas Istvántól. 29. die Maii. Pinkest napján az kevet Monostorra ment. 3. die Junii. Az Darabos János szolgáló leányának adtam az mosásért, mivelhogy két hétig mulatott az városon ezen követ d. 25.

⁸ Kakas maga így ír erről Zamoyskihoz intézett s már id. 1594 június 29-iki levelében: Aula a 4 jam septimanis, ob gravissimam infirmitatem conjugis, quae

ex moestitia diuturnae peregrinationis meae morbum contraxit insanabilem.

⁹ A beszédet kiadta Kanyaró Ferencz a «Keresztény Megvető» 1898. évf. 77. s következő lapján és címe: Concio funebris habita ad tumulum uxoris Stephani Kakas, quae mortua et sepulta est 7. Julii A. D. 1594. De hibás a közlő ama vélekedése, melylyel Kakast «jövevény»-nek tartja.

öregedő anyja mellett lehessen. Ezért már Fejérvárra sem igen járogatott, sőt okul adván felesége betegségét, még halála előtt lemondott assessori tisztjéről, illetőleg kikötötte, hogy csak a főszékülésekre megy el (milyeneket négyet, hatot tartottak évente), hogy a felebbezési perek tárgyalásán a fejedelemnek és törvényszéknek segíthessen. Ámde visszavonulásának igazi oka az volt, hogy a míg odajárt Angliába, az udvar egészen átalakult. Új szokásokat és erkölcsöket talált benne, a tanult, komoly emberek helyén pedig képmutató, nyegle olaszokat, a mi untatta és undorította.¹⁰

Valtozott viszonyai közepette jól esett Kakasnak kipihennie külföldi útja törődését és családi fájdalmát. Nyugalmában csupán az országos események zaja zavarta meg néha-néha. Ilyen volt mindjárt az úgynevezett kolozsvári véres országgyűlés, melynek előkészületei épp az anyja piaci házában folytak le, tehát ügyszólván szemei előtt.

Ez a ház (mint már szó esett róla) a Kismester-utcza sarkán állott és az öreg Kakas Andrásné lakott benne, de úgy, hogy midőn a fejedelem Kolozsvárra jött, meghúzódott valamely hátsó szobájába vagy jóelőre átköltözködött vejéhez, fiához, hogy a nagy-vendég megérkezéséig a sáfárgazda illően berendezhesse,¹¹ télen pedig kifűtethesse. Mellette találjuk, egészen be a Kismester-utczába nyúlva a Viczeyék házáat, melyet Viczey Máté épen csak az elmúlt tavaszon örökölt vala¹² az egykori Viczey Antal főbírótól.¹³ Mig a Monostor-utcza szögletéig húzódott az

¹⁰ Rumpfhöz intézett 1599-iki id. emlékiratában teszi Kakas e kijelentéseket: *Angliae regressus cum invenissem aulam novis quodammodo moribus, doctorum virorum sedem histriones Italos occupasse, pleraque in statu esse lubrico, aulae me coepit taedium.*

¹¹ Rózsás János sáfár számadáskönyvében találjuk 1595 július 23-iki kelettel, Kolozsvár ó-levéltárában: Urunknak Asszonyunktól megtértében az legatus-püspökkel együtt, szállván Urunk Kakas

Andrásnénál, gazdálkodtam 23 die vacsorán, 24 die felestökömön ez szerint két-konyhára.... fl. 11. d. 59.

¹² Kolozsvár régi ügyvédvallási jegyzőkönyvében olvassuk, hogy a város Viczey Mátét 1594 márczius 18-ikán iktatta be Kis-Mester-utczában lévő házába, mely »penes domos relictæ Andreae Kakas et haeredum Joannis Eppeli» feküdt.

¹³ Már 1557-ben királybíró, később pedig többször újra választották s még 1568-ban is viselte hivatalát.

unitárius egyház régi plébánosi épülete.¹⁴ Kakasnéval átellenben a Kismester-utcza másik oldalára sarkallott veje: Eötvös András háza, tágas nagy szobáival, melyek azonban «csak fejedelem szükségére állanak» egész éven át üresen, oly alkalmakra, midőn nagyobb kísérettel érkezik (s tisztán csak Kakasnéval nem fér el) mivel maga Eötvös uram másik piaczi házában lakott.¹⁵ Utána következett a vén Baráth Jánosné¹⁶ háza, s tőszomszédságában végül egész a Széna-utcza¹⁷ sarkáig Kakas István ama háza,¹⁸ melyben házasodásáig legénykorában lakott, s melyet még apja vett volt Szécsi György örököseitől.

Ez az öt-hat ház tehát betöltötte az egész piac nyugati oldalát, melyen ma sincs több hét háznál. S jellemző, hogy összeházasodás folytán úgyszólván egy kézben, egy atyafiság tulajdonán maradt az egész sor, mert hisz az egyik Viczey-lány, Anna is egy Baráthhoz ment feleségül.

E ház-sorban Kakas Andrásné volt a legkisebb,¹⁹ de a fejedelem mégis ezt szerette leginkább, mert a kapu fölött egyenes összeköttetésben állott Eötvös uram szomszédos nagyobb házával, melyben kísérete lakott. Ezért később a városbíróval «világos-

¹⁴ Ezt a kolozsvári unitárius plébánosi hivatal 1622-iki vagyonleltára határozza meg ekként: *Interna haereditas. Est domus quaedam lapidea in theatro civitatis, serieque domorum occidentali, ac vicinitatibus domorum a meridionali dominorum magistrorum sartorum, a septemtrionali vero plagis circumspecti Georgii Balogh, omnino ex adverso et opposito templi maioris exstructa, in qua successivis semper temporibus ipse d. plebanus personale solet facere residentiam.* (Jakab Elek id. kolozsvári oklevéltára II. k. 258. l.)

¹⁵ Ezt Heltai Gáspár sáfár 1595-iki alábbi feljegyzéséből tudjuk: 27. *Octobris.* Immár nyilván vala Asszonyunk ő Főlsége bejövetele, csináltatta bíró uram Ötves András uraméknál meg az 2 kemenczét Zakmári Jánossal és én fizettem meg, miérthogy nem András uram lakja azokat az házakat, hanem csak fejedelem szükségére állnak. Solvi d. 35.

¹⁶ A monostori fertály adókönyveiben szászoson bejegyezve találjuk így: Hannes Münchenin.

¹⁷ Napjainkban hibásan Szén-utczának nevezték, ma: Jókai-utcza.

¹⁸ Kakason kezdve a fentiek sorrendjének megfordítottjában fordulnak elő a Rapularum, vagyis monostori fertály adókönyvében, a kötetnek mindig első lapján feljegyezve, egészen 1596-ig, midőn Kakas István adóját két és háromnegyed vonásnyira szállítják le a vonásigazitók. Mikor aztán anyja már nem élt, «Kakas Andrásné háza» czímen számolják el adóját, majd 1601-ben helyére új gazdája: «Joannes Jacobinus» neve kerül két és egynegyed dicával, a távollevő Kakas István háza pedig 3 dicával.

¹⁹ Mivel évi adója két vonásnyi, míg a többi négy volt, illetve Kakas Istváné 3 dica.

ságnak okáért» ablakot is vágatott a grádicsfeljárathoz, sőt a többi ablakot is nagyobbították.²⁰ Mindenesetre volt valami kedvessége, varázsa, sőt az az előnye is, hogy utczaí ablakából

18. KOLOZSVÁRI ÓNKANCSÓ. (1594.)

lehetett látni a templomba járókat; különben nem ragaszkodtak volna hozzá a fejedelmek annyi előszerezéssel, immár több mint húsz év óta.²¹

Most is ide szállott Báthory Zsigmond, mint rendesen, midőn kíséretével (augusztus 8-ikán) Kővárból megjött.²² S a mint az országgyűlés két hét múlva «a kisebbik templomban» megnyílt, ide hozák fel a rendek üzeneteit és kérelmét, hogy a fejedelem maradjon meg továbbra is a török hűségén, mert «Lajos király veszedelmétől fogván — úgymond — Isten után az török nyugodalma alatt voltunk, az elenink penig megpróbálták volt az német segítségét, de miérthogy látták elégtelenségét, ismét az török alá adták magokat», mivel ezt találták legjobbnak az ország megmaradására.²³ Csakhogy az elszakadás ügyét immár sokkal inkább előké-

²⁰ Erről olvassuk a város 1596-iki sáfár-számadásában ez érdekes adatokat: *11 Aprilis.* Kakasné asszonyom házánál, urunk parancsolatjából, világosságnak okáért vágatott bíró uram ablakot az grádicsnál és az több ablakokat is feljebb vötték. A mellett volt 4 apró mives, hat-hat apró pinzbe fogadtam fl. c. 24. *12 Aprilis.* Volt ugyanott 2 napszámos, fizettem d. 24. *13 Aprilis.* Volt egy napszámos, fizettem d. 12.

²¹ Hogy ez volt a hibásan és alaptalanul u. n. Báthory-ház, s *nem* Kakas ma is meglévő másik piaczi háza, külön tanulmányban fogom bőven indokolni, s egyéb adatokkal is bizonyítani.

²² Szamosközy történeti maradványai iv. k. 43. l.

²³ Ugyanott a 44. lapon.

szítotték: pápai követek és papok, az ország igazi érdekeit nem ismerő császáriak és más idegenek, meg a kiszemelt áldozatok állására, vagyonára áhító önző tanácsosok, semhogy a fejedelem kéréseinek engedett, a józan ész szavára hallgatott, vagy tekintetbe vette volna Erdély hagyományos politikáját, mely a török fenhatóságát lealázkodónak nem nézte, s valami nagy hátrányát nem is érezte. Így aztán az lett vége a mozgalomnak, hogy az elszakadás fő-ellenzőit a fejedelem Geszthy Ferencz «találmánya» szerint augusztus 28-ikán, vasárnapon, a reggeli predikáció után saját szállásán álnokul elfogatta, s harmadnapra ötüket a város főterén le is fejeztette.²⁴ Virradat előtt kora hajnalban ment végbe a mézszárlás,²⁵ s mire a félrevezetett fejedelem felébredt, szegény tanácsurái már nem éltek. Így csupán a megfélemlített népnek mondhatott lakása ablakából könnyezve beszédet.²⁶ De bánata késői vala s hiába igyekezett megnyugtanni háborgó lelkiismeretét azzal, hogy az egésznek Geszthy és Bocskay értelmi szerzői, s «adjanak ők okot róla Isten előtt»,²⁷ a történelem őt magát tevő felelőssé az oktalan vérpazarlásért. Mindössze az lehet mentsége, hogy — miként magát kifejezte — életveszélyben forgó helyzete «kínszeríté reá», hogy «olyan severitással kellett a dologban procedálnia».²⁸ Holott életét nem fenyegette veszély, s egész aggodalma csak megfélemlítés következménye volt, emberi vonás lévén különben is, hogy vitéz és kegyetlen férfiak gyakran igen félénkek.

²⁴ Jósika Miklós 1836-ban megjelent Abafi-jának «A veres ember» cz. fejezete óta annyira a köztudatba vésődött az a hazugság, hogy «a fejedelem ablakából nézte végig a rettenetes jelenetet», hogy azt még történétíróink is utána írták, a nélkül hogy tanulmányozták volna, megfelele a valóságnak s van-e regényes állításnak valamelyes történeti alapja? Holott Jósika különben is a Rázsaházban lakatja a fejedelmet, s nem a Kakasében!

²⁵ Az 1595 május 2-ikén írt hivatalos jelentés is mondja, hogy a kivégzés «vor Tags» történt (a százszok Archiv-ja 1853. i. k. 131. l.) s a Chronicon Fuchsio-Lupino-

Oltardinum egykorú följegyzése is megerősíti; i. k. 116. l.

²⁶ A Brüsszeli okmánytár 1594 október 2-iki névtelene írja (III. k. 71. l.), hogy miután az elfogott uráért könyörgő Báthory Boldizsárnét a fejedelem szállásáról kidobták, «conferens se ad fenestram princeps, de qua in cadavera caesorum distinctissimus erat prospectus, lacrimabundus exclamans» tartott beszédet a ház alatt állók seregéhez.

²⁷ Szamosközy id. m. iv. k. 43. l.

²⁸ Báthory Zsigmond 1594 szeptember 19-ikén írt levelében; Jedlicska Pál: Adatok Pálffy Miklós életéhez 517. l.

VI.

ORGATAGOS idők e menetében és irányításában azonban Kakasnak nem vala része. Hisz ő sokkal kisebb embere volt a fejedelemnek és udvarának, semhogy befolyása lehetett volna ily országos ügyekre. De elkeseredéssel szemlélte az eseményeket, melyekről a polgárok borzadálylyal beszélgettek, s míg egyfelől örült, hogy őt azok szele nem érinté, szájalommal gondolt arra, mily eszközökké és bábokká válnak sokszor a fejedelmek tanácsosaik és híveik kezei közt. A mi szolgálatot tehetett urának és hazájának e nehéz időkben, mindössze abból állott, hogy rendelkezésére bocsátá házát ama követek számára, kik Fejérvárra igyekezhén Kolozsvárt is kénytelenek valának megállapodni.

Ilyen volt mindjárt 1595 elején, a januárius utolsó hetében Lengyelországból érkezett Uchanski¹ Arnulf suleiowi² apát. Két barátal s összesen tizenhat főnyi kísérettel vonult be váratlanul a városba, melynek rangosan el kellett tartania. Meg is volt akadva Heltai Gáspár uram, Kolozsvár azévi sáfár-gazdája, mert még száraz aszú-fája se volt, a mivel az apát úr lakását jó előre kifűthették volna, s bizony ilyenkor mindig Kakashoz folyamodtak segítségért. Adott is ő mindent, a mi csak kitelt pinczéből, kamarájából s nem is élt az apát egész útján úgy, mint az alatt a két nap alatt, a mit kincses Kolozsvártt töltött Kakas uram figyelmes ellátásán. Mert tőle telt ki az asztalra került ürmös, meg a másik «főbor», ép úgy, mint a pompás szőlő, s jól fogott, hogy ebédre, vacsorára is mindig «fő három tál étket főzetett» a lengyel vendégeknek.³ Heltai

¹ Vezetéknevét a lengyel irodalomból, meg Kakas egy későbbi följegyzéséből tudjuk.

² Az alábbi kolozsvári följegyzés hibásan írja olivai-nak, mert annak apátja akkor más volt.

³ Mindezt Heltai Gáspár kolozsvári

sáfár 1595-iki számadáskönyve ez alább följegyzéséből tudjuk: 22. *Januarii* Erkezék el R. Arnolphus abbas Olivensis cum comitatu suo et fratribus duobus... tizenhatod magával. Adott Kakas István uram főbort az apát úrnak... és az étekfelét, főzetett Kakas István minden úttal fő

KAKAS ISTVÁN KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK ZODIACUS-SZOBÁJA, RAJZBAN RECONSTRUÁLVA.

uram kissé sokalta is a költséget, midőn számot vetett Kakassal, habár maga is belátta, hogy a felszolgált bor «ejtele nyolcz pénzt is megért volna» még testvérek közt is, mire Kakas *in gratiam patriae* hat denárban tudta be neki,⁴ sőt az ételneműt és egyéb gazdálkodását fel se számította.

A suleiwí apát a végből jött a fejedelemhez, hogy Zamoyski kancellár nevében megnyerje ama török-ellenes keleteurópai nagy liga számára, melyet tervezett s eltérítse a Rudolf császárral kötendő szövetség eszméjétől, mit viszont a Szentszék ápolt. De kissé megkésve érkezett, mert éppen e napokban kötötték meg a prágai udvarban Carrillo és Bocskay buzgólkodása folytán a titkos szerződést, mely szerint Báthory Zsigmond végleg elszakad a töröktől, sőt ellene tavasz nyitásával háborút is indít, a császár és pápa anyagi támogatásával. S nehogy e szándékától valahogy eltérjen, VIII. Kelemen pápa külön erdélyi nuncziust nevezett és küldött be mellé, a mi méltó feltűnést keltett mindenfelé, mert ilyen Erdélyországban addig még soha se járt, s nuncziust csakis a nagyobb vagy régibb európai udvarokba szokott a Vatikán küldeni. Az erdélyiek is így fogták fel a küldetés fontosságát és alig várták a pápai követ megérkezését.

A fejedelem Carrillót küldte Visconti Alfonz cerviai püspök nunczius elibe Kolozsvárra, hová éppen pünkösöd szombatjára ért be «bőrszekerén», két egyszerű kocsin jövő kíséretével.⁵ Persze őt is Kakas egyik házában szállásolták el,⁶ de már ellátását

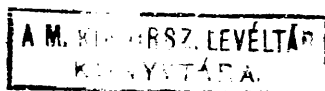
három tál étket. — Szőlőt mit adott Kakas István uram. — Kakas István uram adott ezkor is (vacsorára) az Úr eleiben és az több külső vendégekért bort és főzetett 3 tál étket. 23. Januarii. Kakas István ezkor is adott bort, teliborból az Úr és egyéb vendégi kedvéért. És főzetett is; fája is sok kele el István uramnak, mert az városnak nem vala asszú-fája, majd negyednapig az kochnyán és 2 ház-fűtéssel. Eredetije Kolozsvár ó-levéltárában.)

⁴ Ezt is Heltai Gáspár jegyezte fel emigy: Az mint ez két napi gazdálkodásomban megírtam, hogy Kakas István uram

adott főbort az apát úr eleiben, azonképpen számot vetettem ő Kegyelmével; költ el 34 eyttel bor, tiszta jó bor. Mely bornak az jóvoltáért, eyttel nyolcz pénzt is megért volna, de *in gratiam patriae* tudta ő Kglme eyttelét 1 pro d. 6, fl. 2 d. 4. Item ürmösbort költett ő Kglme 6 eyttelt, d. 48.

⁵ Heltai 1595 május 13-iki följegyzése, ugyancsak Kolozsvár városi ó-levéltárában.

⁶ Kolozsvár második sáfára 1595-iki számadáskönyvében olvassuk: Kakas István uramtól, hogy elment az nuntius apostolicus, egyetmás partekáját rakta fel

— szép májusi idő lévén, midőn mindenféle vetemény bőven van — Heltai vállalta magára. Hanem azért mégis sok bosszúsága volt vele, mert a nunczius mellett «palléroskodó» Carrillo és Kakas «semmi újságot nem kéméltek tőle», pedig egy szopós bárányt 28 pénzen, három tálra való salátát 4 denáron adtak a hóstátiak a piacon.⁷ Még jó, hogy a boritalon megtakaríthatott valamit a városnak, mivel az most is Kakas pinczéből került elő, mint később is, mikor a nuncziusnak a városban volt dolga,⁸ vagy az udvar Kolozsvárra jött.⁹

Kakas e hazafias szolgálataiért a fejedelem elismerése se késhetett soká s ez abban nyilvánult, hogy előbbi assessorii hivatalának megtartása mellett őt a kincstári jövedelmek egyik perceptorává tette,¹⁰ mely hivatala minden esetre jövedelmezőbb vala bírói tiszténél.

De nemsokára ennél nagyobb tisztesség is érte.

Báthory Zsigmond 1595 elején Rudolffal kötött szövetségének egyik nevezetes pontja szerint: feleségül kapja a császári ház valamelyik hercegnőjét. S míg ez az erdélyieknél egyfelől nagy megtiszteltetés számba ment, másfelől méltán úgy gondolkozhattak a prágai udvarban, hogy e házasság révén Erdélyt biztosabban megtarthatják s a Habsburg-ház birtokaiba sorozhatják. Ám dugába dőltek a szép reménységek, mert az annyi gonddal kieszelt frigy sok csalódás és nyomorúság kútfejévé

ládáit mit, Kantta Mihály 6 lóval Tordáig fl. 1. d. 50.

⁷ Heltai Gáspár id. 1595-iki számadás-könyve ez adata szerint: 14. Maii. Pünköst napjára is főztem d. Alphonsus és bíró uram parancsolatjából. Ismég volt velünk pater Alfonsus és hivatták Márton deákot és Kakas Istvánt. Ő Kegyelmeik pedig semmi újságot nem kéméltek tőle... stb.

⁸ Kolozsvár 1596-iki sáfár-számadása 1596 januárius 3-iki följegyzésében olvasuk: Az olasz püspöknek és urunk ő Felségének hordott Kakas István uram fő édes borokat, valameddig ő Felsége jelen volt, egyszer is, másszor is: In summa 42 eytelt. Kévána ő Kegyelme

1 eytelért d. 4. Bíró uram meghagyá, hogy megadjam, fl. 1 d. 68. Kakas Istvánnál 4 helyütt tüzeltek.

⁹ Ugyanott olvassuk tovább: 12. Novembris. Kakas Istvántól... vettek egynehány általag «külön szedett» bort urunknak ő Felségének.

¹⁰ Egy 1595-iki levél hátlapján (a budapesti egyetemi könyvtár «Eredeti oklevelek» cz. gyűjteménye 206. sz. a.) olvassuk czimzését: Egregio Stephano Kakas perceptorii proventus nostrorum fiscalium. — S ily «számvevő»-ként említi az 1596 november 30-iki fejtérvi országgyűlés végzéseinek 4. pontja is. (Az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 104. l.)

vált mindkét részről. Ezt azonban senki előre nem láthatta, még Bocskay, a fejedelem nagybátyja se, a ki az alig húsz éves Mária Christiernát Gréczben édes anyjától megkérte unokaöccse részére. S midőn a hercegnőt nagy pompával Erdélybe hozták és augusztus elején a fejérvári székesegyházban összeadták az alig két évvel idősebb délczeg Zsigmond fejedelemmel, bizony senki se hitte volna, hogy e házasságból annyi bűbánatot fakadjon. Pedig az ország és főurai mindent elkövettek, hogy a fejedelemasszonynak kedvében járjanak. De mit ért az, ha ura feléje se nézett s vele soha házasság életet nem is élt. Eleinte azt hitték róla, hogy csak szeszély vagy ígérés hatása, hanem mikor látták, hogy következetesen kerüli, a fiatal asszony elvonult az országtól kapott egyik birtokára s egész külön udvartartást rendezett be magának. Egy ideig anyja vigasztalagatta, de mikor visszatért hazájába kis udvartartása apró-cseprő gondjával s kézi-

Maria Christerna

19. MÁRIA CHRISTIERNA FEJEDELEMASSZONY ALÁÍRÁSA.

munkával üzé el unalmát udvarhölgyei szerény körében. Az erdélyi főurak különben se mulattatták. Nyersebbek, csiszolatlanabbak voltak azoknál, kiknek társaságában felnőtt, s értekezni se tudott velük. Mert latinul nagyon keveset értett, németül, olaszul meg amazok nem beszéltek. Mindössze Kakas volt az egyetlen magyar, a kivel anyanyelvén kibeszélhette magát. Nagy volt öröme, midőn még rövid kolozsvári tartózkodásakor bemutatták neki s meghallotta tőle, hogy Bécsben tanult. Alázatos modoráért, figyelmes természetéért hamar megkedvelte, s midőn értesült róla, milyen gazdag és megbízható ember, megtette birtokai prefektusává.¹¹

Kakas készséggel elvállalta a jószágkormányzói állást, habár tömérdék terhet és munkát rótt is reá. Hisz a fejedelemasszony nászajándokul a következő birtokokat kapta az országtól: egész Fogaras districtusát Fogaras várával és városával, a kománai

¹¹ Kakas maga említi Rumpfhoz intézett id. 1599-iki emlékiratában.

kuriát, Teke városát, Maros-Ujvárt, Monorát, Kisfaludot és Enyedet a hozzátartozó részjóságokkal és jövedelmekkel együtt.¹²

E jóságokat beütazni, elhanyagolt gazdaságukat rendbehozni, fejleszteni s gondoskodni róla, hogy jövedelmök pontosan folyjon be, sok gondot adott Kakasnak. Ám mindezt nemes buzgósággal végezte s csak az bosszantá, ha néha valami egyéb megbízatás zavarta meg munkájában. Ilyen volt például az, midőn 1596 tavaszán Lengyelországba kelle mennie a fejedelem nevében. Ő ugyanis nem nézhette tétlenül, hogy Zamoyski kancellár fegyveres erővel tör be Moldovába s avatkozik ez ország belügyeibe, holott vajdája hűségi esküt fogadott Báthorynak s a tavasz óta még czimei közé is felvette «Moldova fejedelme» címét, még Rudolf császár tudtával is. Beavatkozása ellen előbb a pápa útján tiltakozott, a ki megírta neki, hogy eljárását nem helyesli, de mikor ez se használt, külön követével szólítá fel igazolásra egykori sógorát. Ez azzal védekezett, hogy Moldovában a tatárok megfenyítése végett járt, hogy országát s a keresztyénséget ellenők megvédelmezze. De hogy ez még ürügynek is kevés volt, azt az események is megmutatták. Így Kakas úgyszólván hiába járt s midőn husvétra hazaért, egész útjának mindössze annyi eredménye volt, hogy újra látta Krakó városát, s megismerkedhetett Malaspina nuncziussal, ki az erdélyi eseményeket élénk figyelemmel kísérte.¹³

Gyakorlatias észjárásával többre becsülte az ily czéltalan küldetéseknél azokat a szolgálatokat, melyeket hazájában tehetett urának, nemzetének, és boldog volt, hogy ismét belejuthatott régi tevékenysége körébe. S kellett-e csakugyan nemesebb foglalkozás a gazdálkodásnál, vagy szebb hivatás annál, hogy az ország jövedelmeit ellenőrizze. A fejedelemasszony azonban egyszer csak észrevette, hogy prefektusa igen gyakran jár udvarába s míg

¹² Felsorolva az Új Magyar Múzeum 1855-iki 1. k. 513–8. l.

¹³ Minderről Visconti erdélyi nunczius 1596 április 23-iki leveléből értesülünk, melyben Malaspinának ezeket írja: Dopo

lo ritorno mio qua, ho ricevuto tre lettere di V. S. Illma: una credentiale portatami dal Sr Stefano Kakas... chi mi espone a bocca quanto ella li haveva detto. (Hurmuzaki: Documente xii. k. 253. l.)

eleinte negyedévenként számolt el neki rábízott birtokai termésével és dézsmájával, egy időtől kezdve havonta még kétszer is betévedt hozzá, mind oly apró-cseprő dolgok ügyében, miknek elintézése egyáltalán nem vala sürgős. Hanem oka is csakhamar kitudódott. Rá kellett jönnie, hogy megakadt a szeme egyik udvarhölgyén, a szép Römer Zsuzsánnán, s minthogy a fejedelemasszony Kakast hűséges szolgálataiért nagyon becsülte, szívesen adta hozzá beleegyezését, hogy elvehesse.¹⁴

Szívének választottja tiroli származású volt, előkelő családból való, mely nemességét a XIII. századig felvezette. Első őse a Rómából bevándorolt s Bozenben letelepedett Gottfried, kit ezért Römernek neveztek, mely név utódjain is rajtamaradt s vezetéknévvé lett. Az egyszerű hűbéresekből a XV. század közepén már szabad birtokos, jómódú hűbérurak válnak,¹⁵ kiknek marettschi kastélya Bozen mellett Tirolnak ma is egyik nevezetessége.¹⁶ Ezt a család a Marettsch-ek kihaltával 1520-ban szerezte meg, s bővítette, szépítette,¹⁷ megadván neki jelenlegi formáját. Ebben lakott Römer Lukács is, a család XVI. századi kiváló alakja, tiroli tartományi hadnagy s a német lovagrend bozeni «Land-Comthur»-ja, a ki az 1566-iki nagy törökveszedelem idején hazánkban is járt a bozeni gyalogos-csappattal, melynek vezetését a tiroli tartományi gyűlés reábizta.¹⁸ Így katonáskodott egész 1572-ig, midőn kilépett a rendből, hogy Hueber Borbálát (kivel addig vadházasságban élt) feleségül vehesse s gyermekeit törvényesíthesse. Tíz év múlva azonban meghalt s özvegye marettschi kastélyában maradt öt gyermekével, kik közt Zsuzsánna

¹⁴ Erről Kakas maga így emlékezik id. emlékiratában: Tandem Sermae dominae meae bonorum omnium suscepi praefecturam et administrationem, qua provincia tanto gustu et satisfactione Suae Sermae functus sum, ut carissimam Sua Serenitas ex camera pedissequam benigne mihi sociam vitae traderet.

¹⁵ Családfájuk hitelesen a már 1448-ban szerepelt Römer Wernerig vezethető fel

hézag nélkül; kiadta Straganz Miksa tanár a halli főgimnázium 1896-ik évi Értesítője 98. l.

¹⁶ Hohenbühel közlése a bécsi «Adler» 1891-iki I. k. 124. l.

¹⁷ Weber Beda: Handbuch für Reisende in Tirol (Innsbruck, 1853.) nyomán.

¹⁸ Simeoner: Die Stadt Bozen cz. 1890-ben megjelent műve 294. l.

volt a legidősebb,¹⁹ Kakas menyasszonya. Tiroli Ferdinánd főherceg révén, (ki a családnak nagy jótévedője volt) a fiatal Rómer Zsuzsa Károly főherceg gréczi udvarába került Mária főhercegné mellé, hol a többi nemeslányok társaságában nevelkedett fel, jó erkölcsben, vallásosságban, elsajátítván mindazokat a finomabb modorra valló udvari szokásokat, melyeket a nemes komornáknak el kellett sajátítaniuk. Mikor aztán a magasabb állampolitika úgy kívánta, hogy Mária Christiernát Erdélybe adják férjhez, özvegy édes anyja az ügyes, takaros Rómer-lányt is mellé rendelte udvarhölgyei közé, tudván, hogy leányát hűségesen fogja szolgálni.

Így került a tiroli nemeslány ebbe a vadnak hitt Erdélyországba, melynek különben sok tájéka emlékezteté hazájára s így ismerkedett meg a magyar Kakassal, kit megszeretett.

Sokat beszéltek a kolozsváriak ez érdekes házasságról, mely a fejedelemasszony udvarában szövődött, hogy két embert összekössön életük egész folyamára. Érthető érdeklődéssel várta mindenki a menyegzőt, mely az új év elején, 1597 januárius 12-ikén, ment végbe²⁰ Kakas «kandallós» házában, vasárnapi napon. S a mily egyszerű, feltűnésnélküli volt az esketés, melyet valószínűleg Maior Péter, a kolozsvári jezsuita-ház rectora végzett, épp oly fényesen folyt le maga a lakodalmi ünnepség, melyre Kakas meghívta az egész tanácsot, nagy atyafiságát, régi gyermekkori pajtásait és tisztelőit. Az asztal élén ültek a fejedelemasszony képviselői, a kulcsos városok küldöttei, kik a kor szokása szerint egy-egy szőnyeget hoztak magukkal ajándékol, (mint pl. Szeben²¹ és Kolozsvár tanácsa²² részéről) a násznép

¹⁹ Az innsbrucki «Landesmuseum Ferdinandeum» Mayrhofen-féle kézirati «Genealogische Tabellen des Tiroler Adels» adatai szerint: Inama Károly tiroli heraldikai író 1896-iki szíves közlése folytán.

²⁰ Dátumát megtudjuk a lakodalmi üdvözlő vers címéből; Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára II. k. 230. sz. a.

²¹ A szász egyetem nagyszombati levéltárában őrzött 1597-iki számadási kötetben

találjuk (dr. Zimmermann Ferencz levéltáros szíves közlése szerint) e följegyzést: Den 4. Januarii schickete ich einen Diener gegen Clausemburg auf des Kakas István Hochzeyt, verehrten ihm einen Tepich pro flor. 6. Dem Diener gab ich Czehrung flor. 1. den. 25.

²² Kolozsvár 1597-iki sáfárszámadásában olvassuk: Jan. 20. Biró uram ö Kglme hagyásából vöttem Kakas Istvánnak menyek-

meg a honoratorok. Vig poharazás közben szólt a duda és czitera, melyeknek hangját a virginások játéka váltotta fel. Mikor aztán a jókedv erősen felpeteszült, felállott Jacobinus János «hütes notárius», a város fiatal poétája, hogy a társaság engedelmével felolvassa «Múzsák kara» című alkalmi költeményét. Nagyobb lelkesedéssel mint ügyességgel vonultatta fel *Apollóval* egymásután a múzsákat: *Kliót*, *Euterpét* és *Thaliát*, kik a menyasszony erényeit magasztalták, *Melpomenét*, *Terpsichorét* és *Eratót*, az örömszülőket dicsérve, *Kalliopét* s *Polimniát Urániával*, a boldog vőlegény hírét-nevét zengedezvén, míg a *Gráciák* karának éneke az új pár örökkétartó boldogságát hirdette. A hosszú, czikornyás latinsággal írt versezetből bizony még a literátus emberek se sokat értettek, s még jó, hogy Heltai Gáspár uram kinyomtatta,²³ s emlékül magukkal vihették, hogy otthon kényelmesebben értelmezhessek. De azért a 23–24 éves ifjú tréfás előadása általános tetszést aratott, neki meg hasznos is volt, mert lehet ez a sikere is hozzájárult ahhoz, hogy meghódítsa Kakas unokahúga, a kis Eötvös Annók szívét.

Harmadfélévi özvegyiség után Kakas alig várta, hogy ismét feleséges legyen, mint az olyan ember, a ki első házasságában boldogan élt s abból az újba csak kellemes emlékeket hozott át. S elvesztett boldogságát szerencsére ismét feltalálta a tiroli nő oldalán, a ki odaadóan szerette s a kit azzal a gyöngédséggel becézett maga is, mely boldog újraházasodó férfiakat jellemez. Hiszen tapasztalásból ismerte a feleség természetrajzát. Tudta, miként kell kedvében járni egy jó asszonynak, a ki azt megérdemli, a férj figyelmességét méltányolni, viszonzni bírja; s az ifjú pár tényleg úgy élt, hogy mindenki példát vehetett róla a városon.

Erről maga a fejedelemasszony is meggyőződhetett, midőn augusztus végén meglátogatta az ő kedves Zsuzsáját s három

zejekor Német Jánostól egy veres szönyөгöt fl. 6.

²³ Ma már egyetlen példánya sem ismeretes, de xvii. századi másolata fenn-

maradt a budapesti egyetemi könyvtár kéziratárának G. osztálya 147. kötete 9. darabjában; honnan lemásoltuk Báthory-oklevéltárunk számára.

napot töltött nála,²⁴ abból az alkalomból, hogy télire Kővárra költözködött át.

Mária Christierna e kitüntető kegye mély benyomást tett Kakasékra, kivált hogy a fejedelemasszony jó indulatát továbbra is megtartotta irántuk. S különösen jól esett nekik, hogy midőn nemsokára, ősszel a gólya is beköszöntött házukba, s ennek

20. KAKAS VALOSZINU ARCKÉPE, KOLOZSVARI HAZAROL.

örömhíre a kővári bús nagyasszonyhoz is eljutott, hazulról hozott házipatikájából gyermekbalzsamának utolsó adagját küldte meg nekik a betegeskedő kisedet részére.²⁵

²⁴ Kolozsvár 1597-iki sáfárszámadás-könyvében találjuk ez adatokat: Aug. 29. Jöve be e várasra Asszonyunk ő Felsége vacsorára, vele Kristóf deák uram és többben főlegények... 16 darabanttal s ült harmadnapig... a város költségén.

Sept. 1. Ugymint harmadnapján vala

Asszonyunk Kakas Istvánnál ebéden, Kristóf deák uram is.

Sept. 27. Szabó György vitte 4 loán szekeren Désre Asszonyunk ládait Kakas Istvántól... fl. 2.

²⁵ Erről Mária Christiernának Kővárból 1597 deczember 11-ikén anyjához írt e

II. RUDOLF ARCZKÉPE.

Báthory Zsigmondné fogarasi várából jött fel²⁶ erre felé, melyet már szintén megúnt, habár sehol az országban olyan kényelmes, szép lakóhelye nem volt. Báthory Boldizsár tette azzá, midőn István király végrendelkezése folytán reámaradt s 1589 elején törvény szerint is átvette.²⁷ Olasz mesteremberekkel javíttatta ki falait, olasz módra építtette át bástyáit, udvarát és belsejét, úgy miként olaszországi útazásában látta. S az átalakítás oly művésziesen sikerült, hogy még az olaszok sem győzték eléggé dicsérni. Különösen szép, páratlan volt a maga nemében a *diszterme*, melyet remek falfestményekkel tett igazán fényessé. Egyik falán például a lángokban égő fénix-madár látszott, fölötté e felirattal:

SOLA FACTA SOLVM DEVM SEQVOR,

a másikon a Rómát mentő hős Mucius Scaevola hőstette, a mint Porsenna etruszk király táborában az égő zsarátnok fölött égeti el jobbját, mely jelenet fölé a festő ezt a mottót helyezte:

FORTIA FACERE ET PATI ROMANVM EST,

míg a túlsó oldalon egy ősember állott, nyilakkal telt puzdrája fölött e jeligével: FORTIBVS NON DEERUNT és szembe vele egy ragyogó smaragd e körírral: HOC VNO FIDES VIRTVSQVE PROBATVR; a szögleteket pedig kisebb-nagyobb díszítések töltötték ki arányosan.²⁸

*

Kakas Istvánné a házi teendők vezetéséhez is jól értett. Gondosságával híven meg tudta őrizni, a mit ura szerzett, s

soraiból értesülünk: Ich bitt E. D. unterthenigst, wellen mich wissen lassen, wie man den Kinderpalsam braucht, dann ich hab den noch, den ich mit mir herein hab, und jetzt wollt ich ihn der Kackaschin geben, und wie fröh man ihn brauchen sollt. (Szilágyi Sándor közlése a «Magyar Történelmi Társ» 1877-iki 23. k. 182. l.)

²⁶ Fogarasban, 1597 augusztus 2-ikán irt levelét ld. Szilágyi Sándor: Carrillo Alfons diplomáciai működése (Budapest, 1877.) 74. l.

²⁷ Szádeczky Lajos adata, az Erdélyi Múzeum 1892. évf. 544. l.

²⁸ Báthory Zsigmond s utána András titkára, a velencei Monsignor Giorgio Tomasi «Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania...» cz. rendkívül ritka műve (Velence, 1621.) 75. l. — Szerző egyéb erdélyi vonatkozásaival «Olasz utazók Magyar és Erdélyországban» cz. munkámban fogom ismertetni bővebben. De érdekes lenne (talán a Műemlékek Országos Bizottságának) addig is megvizsgálni a ma katonai raktáruól szolgáló fogarasi várkastélyban, nem tűnnek-e elő e becses régi képek a sokszoros meszelés alól, mely őket fedi?

így egészen természetes volt, hogy naponta lépesedtek, gazdagodtak. Pénze forgatásával, kölcsönadásokkal, zálogolással²⁹ szaporítá Kakas vagyonát, jószágait s a közeli Eőrön is így szerezte meg Horváth György szép birtokát.³⁰ Családi boldogságát és megelégedését mindössze anyjának betegeskedése és kimúlása zavarta meg egyidőre. Állapota az új évben, 1598 tavaszán kezdett hirtelen rosszabbodni s aggasztóvá válni. A szerető fiú önfeláldozásával és figyelmével ápolta, gondozta Kakas előregegett édes anyját, de mindhiába. S míg egyfelől örvendeztek, hogy a szellős, változó időjárású tavaszt kibirta, a beállott nyári forróság hevesebbé tette baját, s a sokat élt szegény jó asszony július elején meghalt. A hónap ötödikén «vonták» meg temetésére az unitáriusok piaci templomának nagyharangját négyszer egymásután az egyházfiak, mint azt jómódú patriciusok és nemesemberek temetésekor szokták,³¹ s a törzsétől megfosztott Kakas-család nevét már csak István menthette meg a feledéstől, minthogy úgy látszik akkor már csecsemő-gyermeke sem élt.

VII.

LY CSAPÁSOK közepette Kakast kisebb veszteségek és családok is érték.

Még a tavaszon történt, hogy a húsvétkor tartott fejevári generális-gyűlésen Báthory Zsigmond lemondott az uralkodásról s elcserélte fejedelemségét az oppeln-ratibori két

²⁹ Kakas István háznál volt letéve a Sombory-árvák «marhája» is, melyről Kovacsóczy Farkas kanczellár 1590 augusztus 3-iki végrendeletében intézkedett; a Történelmi Tár 1893. évf. 40. l.

³⁰ A kolosmonostori convent előtt 1597 április 22-ikén Horváth György kijelenti, hogy sürgős szükségére harmadéve 504 frtot vett kölcsön Kakastól, de mai napig se tudván visszafizetni, ezennel elzálogosítja Kakas és utódjai számára Eőrön (Kolosmegyében) fekvő birtokát. (Az O.

kolosmonostori conventi jegyzőkönyvei 10. k. 380. l.)

³¹ A kolozsvári egyházfiak 1598-iki számadáskönyvében (a városi ó-levéltárban) olvassuk e följegyzést:

5. Julii. Vonták az nagy harangot 4 Kakas Andrásnének, una cum sepultura templi fl. 11 d. 90.

(Rendesen 1 frtot számítottak a nagy harang egyszeri húzásáért, míg az «óraharang»-éért 40 denárt. Papnak, scholamesternek (vagy családjabelinek) és studiosus

sléziai herczegségért, mint félszázaddal előbb Izabella királyné. A magára maradt, elhagyatott fejedelemszony vállalta hát el a szerencsétlen kis ország kormányzását. Így erdélyi hitbértokait Kakasnak adta át árendába évi 24.000 tallérért,¹ nemcsak azért, hogy legalább a jószágok kezelésének gondjától meneküljön, hanem mivel azt remélte, hogy nemsokára megszabadul ez országtól, melyben bejövele óta egy percnyi boldogsága sem volt. Kakas készséggel teljesíté Mária Christierna kívánságát, mert a mellett, hogy jót tett vele, előnye is kínálkozott belőle, hisz falvait és rétjeit eddig is maga kezelte s tudta, mi a hasznuk. Csakhogy ennek a jó alkalomnak és új jövedelmi forrásnak nem sokáig örülhetett. A fejedelem ugyanis megbánta, a mit a császár embereinek rábeszélésére cselekedett s mikor látta, milyen nyomorúságos az oppelni helyzet s hogy sem a prágai udvar ígéreteit nem váltják be, sem a bíborosi süveg nem érkezik meg Rómából, miként a császáriak kilátásba helyezték . . . egyet gondolva hátat fordított rozoga sléziai várkastélyának és augusztus utolsó hetén váratlanul Kolozsvárra érkezve, hirtelen átvette ismét a fejedelemséget s vele neje birtokait is,² a mivel egyszerre megszűnt szegény Kakas arendatorsága, a miből annyi pénzt remélt.

Feleségével is kibékült Báthory mindjárt, a mint az első nap a reggeli misén meglepte s látszólag úgy éltek, mint egy galambpár. De helyzetét elviselhetetlennek, betegségét gyógyíthatatlannak, környezetét unottnak találta s alig várta, hogy mindettől végleg szabaduljon. Hanem most már okosabban cselekedett, mint első alkalommal. Annyira gyűlölte a németet s a császárt, a mióta bennök csalódott, hogy országát semmi szín alatt kezére játszani többé nem akarta. S habár követség

tanulónak azonban «more antiquo solito», főnemes-embernek «jussu judici» ingyen harangoztak.) Ez lehet tehát a «Megfizeti a nagy-harang» mondásnak értelme!

¹ Maria Christierna maga írja ezt II. Mátyás királyhoz 1614-ben intézett me-

morialéjában, melylyel elmaradt sok évi jövedelmét óhajtotta visszakapni; gróf Kemény József: Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens I. k. (Kolozsvár, 1839) 157. l.

² A fejedelemszony szavai; ugyanott.

útján ajánlta fel ismét fejedelemségét, cserében német birtokokért, ezt csak azért tévé, hogy a prágai udvar figyelmét igazi szándékáról elterelje s célját annál titkosabban megvalósíthassa. Mert még álmából is fel-felzavarta Lengyelországban élő unokabátyja, Báthory András biboros püspök ama szemrehányó levele, melyben még első lemondásának törvénybe iktatása előtt arra kérte és intette, hogy ha már megunta az uralkodást s minden áron távozni akar, tekintse meg nemzetének hírét, nevét, régi dicsőségét, s mondjon le úgy, hogy az ország a Báthoryak családjában maradjon, miként azt elődeik megszerezték és megtartották, s ne jusson idegenek kezére! Akkor nem hallgatott az okos szóra, de most elfogadta a békejobbot s meleg rokoni szeretettel ölelte keblére bátyját, ki kereskedő-ruhába bújva, tél idején (1599 februárius végén) hazajött, hogy kibéküljön Zsigmonddal, a kivel Boldizsár megöletése óta nem is érintkezett. A Meggyesen összegyűlt erdélyi rendek közfelkiáltással választák fejedelmükké a szelid kardinálist, mire Zsigmond meg az ő lengyelországi püspöki uradalmaiba vonult, a keleti tengerig terjedő északi Varmiába, hogy beteges testével és kedélyével az utóbbi évek izgalmait kipihenje.

Ez a váratlanul jött hirtelen változás Kakas életének is új fordulatot adott. Mária Christierna éppen csak a húsvéti szent ünnepeket óhajtotta csendben eltölteni, hogy aztán végkép búcsút mondjon ez országnak, melyben annyi keserűség és kiábrándulás érte. Birtokait most is Kakasnak ajánlta fel haszonbérbe, de ezúttal nem vállalhatta el, mert felesége is vágyódott hazájába s úgy gondolta, hogy ha már úrnője is eltávozik, neki se lehet több öröme itt az erdélyiek közt. A birtokokat így maga a fejedelem vette át, bár évi kilenczezer tallérral kisebb bérért,³ mint a mennyit tavaly Kakas adott volt, s aztán maga is útnak indult a fejedelemasszonnyal, hogy feleségét hazakísérje. Ám alig

³ A Gyulafejevártt 1599 április 8-ikán kiállított kölcsönös kötelezvény szövegét

lásd az Új Magyar Múzeum 1855-iki id. t. k. 513–518. l.

érték május elején Kassára,⁴ Mária Christierna hirtelen visszaküldte Erdélybe, hogy függőben maradt ügyeit elintézzze, hátralevő különböző adósságait kifizesse. Ez Kakasnak iszonyú sok kellemetlenséget és bosszúságot okozott. Hisz nem volt elég, hogy valami tiszser ment le Fejérvárra saját költségén,⁵ alkudozni a fejedelemmel és türelmetlen hitelezőkkel, kiknek saját zsebéből ötezer forintot fizetett. Hanem megesett vele még az a furcsa dolog is, hogy úrnője birtokainak árendájából, a fogarasi uradalomból Báthory András 3000 tallért fizettetett neki, de csakhamar visszakérte tőle kölcsön, megpótolva ezer forinttal, mert az új fejedelemnek még konyhára való pénze se volt.⁶ Muralto János olasz orvosnak is 9000 forintot kényszerült kölcsönözni (lekötván érette a zalatnai aranybányák jövedelmét) a mint megtudta, hogy Rudolf császár érdekében indul holmi tárgyalásokért Havasalföldébe. S mind ez áldozatot azért hozta, mert — miként maga írja — a természet őt olyannak teremtette, hogy egész odaadással keresi annak hasznát és becsületét, a kit szolgál!

Ilyennek ismerte meg Báthory András is azalatt az idő alatt, melyet vele töltött, valahányszor udvarában nála jelentkezett. Szolgálatát maga számára is igénybe akarta hát venni, minthogy neki most ugyancsak nagy szüksége volt 'hűséges, megbízható emberekre. Hiszen országában még valahogy meg lehetett s fentarhatta uralmát és tekintélyét, ám szomszédai s első sorban Rudolf német császár és magyar király sehogy sem akarták elismerni, sőt bitorlónak tartotta, minthogy országához a Báthory Zsigmonddal kötött prágai szerződés, meg a követei által megújított feltételek alapján joga is volt, s hogy azt eddig valamelyik testvére érdekében fegyveresen nem érvényesítette,

⁴ A fejedelemasszony 1599 május 5-ikén ért nagy kíséretével Kassára. (Egykorú Fugger-féle tudósítás) a bécsi udvari könyvtár kéziratára 8972. k. 488. l.

⁵ Ilyenkor a várostól kért kölcsön lovat, ha nem volt elég a magáé, mert pl. a kolozsvári sáfárszámadásokban olvassuk

1599 februárius 4-ikéről e bejegyzést: Biró uram Kakas István lovai közzé adta Szabadkai Márton egy lovát Enyedig ... d. 62¹/₂.

⁶ Kakas emlékirata Carlo Magnohoz, 1599 november közepéről; a bécsi hadügyi levéltár 82. fasciculusa 74. sz. a.

az bizony leginkább szűkös pénzviszonyai nyomorúságán múlt. Másik hatalmas szomszédja, a lengyel király is bajt okozhatott volna, ha akarja vala, de a bíboros-fejedelem szerencséjére ott volt mellette atyjafia Zamoyski kancellár, kit már húsz esztendő óta ismert személyesen s a ki épp úgy lekötöztette volt a Báthoryaknak, miként maga a király, III. Zsigmond, kinek trónra jutását a Báthoryak fegyveres erővel is elősegítették. Ily körülmények közepette még a moldva-havasalföldi vajdaságok barátságát is jó volt követjárások és rokonsági kötelék által biztosítani, habár négy év óta függő viszonyban állottak is az erdélyi fejedelemmel, a ki mindkét tartomány vajdai címét viselte is, nagy bosszúságára a lengyelnek és töröknek, kik tényleges hűbéruraik voltak.

Az erdélyi fejedelemség e bonyolult közjogi helyzetében, a lengyel és német szomszéd barátsága megnyerésének nehéz feladatát a fejedelem Kakasra óhajtá bízni, a világlátott gazdag kolozsvári nemes polgárra, a ki már mindkét országban járt s tudja a módját az ily követségeknek. Ezért egyik tanácsosa, Sennyei Pongrácz útján szólítá fel e fontos megbízatások elvállalására. De Kakas neki is, és aztán magának a fejedelemnek is őszintén megmondá, hogy ő most az eltávozott fejedelemasszony szolgálja, annak ügyeit rendezgeti s két urat egyszerre szolgálni nem tud. Tehát semmi terhet magára nem vehet s a császár engedélye nélkül az országból sem mehet ki. Késő már ily engedélyt kérni — mondá Báthory András — és kezén fogva bevitte «titkos» szobájába, hol sok beszéd után megvallotta neki, hogy ha a pápa ő szent felségének s a császárnak is úgy tetszik, elhatározott akarátja feleségül venni Mária Christiernát s azért kéri közreműködését, hogy segélyével női méltósága helyreállítását s a haza megmaradását munkálhassa. S jobbát felemelve esküdött meg, hogy Erdélyországot hajlandó a császárnak a már Zsigmonddal kötött szerződés értelmében átadni, csak hogy vele a népek boldogságát s az ország fenmaradását biztosíthassa. Ne sajnálja hát fáradságát a nemes üggyől s ne nehezteljen, hogy egyszerre

négy követséget is ruház rá. Kakas erre térdre esve ígérte, hogy se testi épségét nem kiméli, sem a veszélytől nem riad vissza, ha neki szolgálhat, s úrnője érdekében még Indiaig is készséggel elmegy, ha szükséges.

A fejedelem nagyon megörült Kakas e készséges ajánlkozásának s mindjárt át is adá neki a lengyel király előtt tartandó beszédjének vázlatát, mert Zamoyski tanácsát követve legelőször oda kelle igyekeznie, hogy segítségét és szövetségét kérje Erdélyország számára.⁷

Anyagi szempontból itélve is nagy dolog volt, a mire Kakas hazafias felbuzdulásában — ingyenesen vállalkozott, hisz útiköltségül csupán négy nemes-ifjú kísérelője számára kapott mindössze 300 forintot, miként maga elpanaszolta; a mit a magáéból 1600 tallérral kelle pótolnia, nehogy útközben valahogy megszorúljon. Költségeit a fejedelem kétszeresen ígérte ugyan megtéríteni a legközelebbi országos adókiivetés összegéből, fáradságát meg százszorosan jutalmazni,⁸ de Kakas jól tudta, mit érnek az ily ígéretek oly silány pénzügyi viszonyok közepette, milyenek közt Báthory András Zsigmondtól átvette a fejedelemséget. Még jó, hogy lengyelországi útjára mellé adta követtársul a szép meg-megjelenésű, délczeg losonczi Bánffy Gábort,⁹ mert így legalább költségük feleződött.

Útjukat csupán a nyári forróság tette kellemetlenné, néha szinte elviselhetetlenné, kivált hogy Krakót elhagyták s északnak tartva bejutottak a nagy lengyel síkságra. De egymást buzdit-

⁷ Zamoyski levele Báthory Andrásnak (az egykorú másoló tévedéséből 1599 szeptember 24-ikéről, talán április helyett) kivonatosan Szádeczky: Erdély és Mihály vajda története 457. l. A levélre egykorú kéz rájegyezte: Super hoc consilium fuit expeditus Stephanus Kakas.

⁸ A fentiek anyagát Kakas már id. latin emlékiratából, s Carlo Magnohoz intézett másik német supplicatiojából vettük, melyet a bécsi hadügyi levéltár őriz.

⁹ Erről a Bánffyról mindössze azt tud-

juk, a mit róla kortársa, Szamosközy (Történeti maradványai I. k. 253. lapján ekként) följegyzett: Sub idem tempus cardinalis princeps misit etiam ad Poloniae regem Sigismundum, Gabrielem Bánfiem senatorem unum splendore familiae, figura corporis et prudentia insignem virum, cui adiunxit Stephanum quoque Kakasum Claudiopolitam, virum eruditione praestantem et ad legationes dextre obundans ob ingenii elegantiam inprimis idoneum.

gatva, néha egy-egy atszármazott erdélyi ember társaságában, a kivel véletlenül találkoztak, július közepére csak eljutottak Varsóba, az ország fővárosába. Ez volt akkor a lengyelség központja, hol az udvar is legszívesebben időzött s a ki csak tehetette, ide jött élni, mulatni. Magyar ember is mindjárt otthonosan érezte magát benne, mert úgyszólván egész gyarmatuk élt azok közül, kik még István király halála után is itt maradtak, akár mint katonák, akár mint borkereskedők vagy földmívelők, családjaikkal együtt. Hisz a zsold, előhaladás és jövedelem nagyobb volt mint otthon, s hírüket, nevüket is dicsőséggel állapították meg a muszkák elleni hadjáratok vérökkel öntözött mezein. Ez az oka, hogy a király testőrsége most is magyar s hogy magyar iparost és munkást minden nagyobb lengyelországi városban találunk, bár soraik mind jobban ritkultak s nagy részek teljesen beolvadt a lengyel nemzetbe.

Zamoyski kancellár örömmel fogadta az erdélyi fejedelem követségét és július 24-ikén, egy szombati napon vezette be a senatusba, hogy a király jelenlétében az ország nagyjai előtt «publice» adja elő célját.

Szolgálatját és alázatos hűségét jelenti általunk Urunk Fölségednek — kezdé Kakas még ütközben betanult szárnyaló oratióját — s levelében Neked és a Rendeeknek békességet, szerencsét és sikert kíván, úgy az itthoni, mint külföldi és egyéb hadi dolgokban. Eljöttünk, kegyelmes és hatalmas király, hogy előadjuk magas színed előtt ama változásoknak okait, melyek Fölségedet és országodat is közről érdeklik. Báthory András bíboros elhagyta birodalmadat, melyben menhelyet és hosszú éveken át otthont talált, hogy véget vessen annak a gyűlöletnek, mely közte és Zsigmond fejedelem közt régóta fennállott. De esedezik, ne vedd tőle rossz néven, hogy tudtod s királyi tanácsadóid hozzájárulása nélkül foglalta el az erdélyi fejedelmi széket. Mert az idő rövidsége, a rendek sietése s váratlan megválasztatásának eseménye annyira hatott kedélyére, hogy inkább követte kötelességérzete sugallatát, melyet e kínálkozó alkalom

váltott ki lelkében, mint saját akaratát. Hisz a törökök és tatárok már mindenütt feldúlták Erdélyország határait, s naponta égették és pusztíták a falvakat. Fájó szívvel nézte, miként sülyed így napról napra a keresztyénség hajója. S minthogy ez a nyomor és veszedelem egy erélyes fejedelem jelenlétét tette szükségessé, oktan lett volna a haza ily viszontagságos helyzetében a habozás és késedelem, mely sok keresztyén ember pusztulását eredményezte volna. Méltányos volt hát meghallgatnia a rendek könyörgését, öcsce hívogató szavait s átvenni kezökből a fejedelemséget, melyet Zsigmond magától eldobni készült. Az ország nyomorúságos állapota is kényszeríté a fejedelmi szék elfoglalására. S hogy ne engedett volna a népakaratnak, mikor látta, hogy az ország hiába remél a császártól, s Miksa főherczeg késedelmezése további nyomort szült és okozott. Ám meg kelle tekintenie a Báthoryak régi dicsőségét is, hisz nincsen városa, falva, háza s egyetlen szöglete Erdélyországnak, hol azt ne ismernék! S nem volt-e jogos visszaszereznie erővel elragadt családi patrimoniumát, s vele megmentenie a hazát? És vajjon nincs-e telve hasonló példákkal a görögök és rómaiak történelme? Meg aztán nem kellett-e néhai Báthory István királyra is gondolnia, kinek emléke halhatatlan? Ám Báthory András fejedelem tudja és repeső örömmel emlékezik arra, hogy ő nemcsak Lengyelország polgára, de a senatusnak is egyik szerény tagja, s azért erősen reméli, hogy elhatározását Fölséged nem fogja kötelességmúlasztásnak minősíteni, s miként neki országában lakást adott, őt most egész Erdélylyel együtt oltalmába veszi s továbbra is részesíti kegyes támogatásában. Hiszen az erdélyiek és lengyelek közt régi és őszinte a jó viszony s a közelmúltból, a bicsini mezők s a moszkvai háború csataterei elég példái az erdélyiek önfeláldozásának s barátságának, melyet vérök hullásával pecsételtek meg. Kéri tehát uram Fölségedet, vesse magát közbe Rudolf császárnál, hogy őt gráciájába fogadja, s vele frigyet kössön, nehogy a háborúságnak olyan tüze legyen, melyet nem víz, hanem az emberek vére és rom-

lása fog eloltani. E nehéz időkben a római király ő Felsége pedig ne a bosszúvágytól vezettesse magát, hanem tekintse meg a keresztyénség üdvét, valamint azt, hogy Báthory Andrást az egész nemzet egyhangú akarata emelte magas tisztségére, melyet Isten s mindkettőjük dicsőségére megtart, ha vele kezét fog s békét szerez.¹⁰

A király nevében titkára, Gembicki Lőrincz felelt arra, a mit Báthory Andrásról Kakas «csinos szavaiból» értett s örömmel és kegyes szívvel fogadott. Biztosítá őt egyszersmind barátságáról s arról, hogy állandó gondja leszen Erdélyország biztonsága és üdve, nemcsak a szomszédság joga, hanem a két ország közt fennálló régi jó viszony és érdekközösség folytán is. Készséggel teljesíti azt is, mit a fejedelem országa mostani békességének biztosítása végett kíván tőle, habár a senatust hirtelenében összehívni nem is bírja, de kész szívvel jár közben a császárnál érdekében s mindent megtesz, a mivel neki szolgálhat.¹¹ Jóakarataról külön levélben is megnyugtatót a fejedelmet,¹² a ki jól ismerte a király személyiségét s tudta, hogy szavai nem pusztán udvariassági szólamok. Hiszen úgy ő, mint kancellárja állandó jó indulatot tanúsítottak Báthory András iránt, kinek boldogulását szívből kívánták. De meg Lengyelországnak is érdeke vala, hogy Erdély nyugalma helyreálljon s közjogi helyzete a német császár és a szultán hatalmi versengése közepette tisztuljon, miként ez időben az emberek magukat kifejezni szerették; igazán a keresztyénség üdvére. Kakas uramék tehát elégedetten térhettek haza, hogy uruknak, fejedelmöknek ezt

¹⁰ Kakas hosszú czikornyás oratóiját megtaláltuk a krakói hg. Czartoryski-múzeum kézirattára 97. k. 580–590. és 737–751. lapján, a Szaniszló Ágost lengyel király könyvtárában volt eredetijéről másolva. De kivonatossan már Miles is közlé 1670-ben megjelent Siebenbürgischer Würg-Engel-e 231–232. l. Mi itt e kettőből adtuk rövid tartalmát szabad fordításban, inkább csak fontosabb tételei kivona-

tolására szorítkozván, már csak térszűke miatt is.

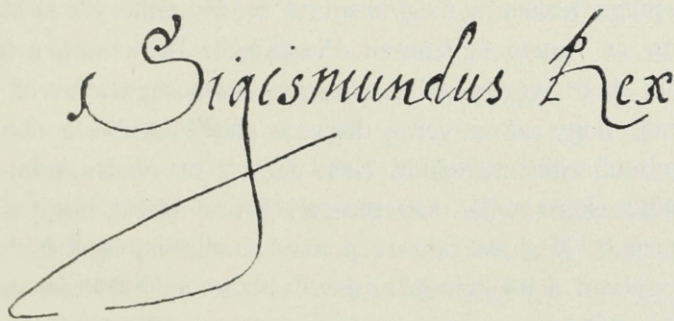
¹¹ Responsum Sacrae regiae M^{ti}s ad legationem Bathorei cardinalis peractum 1599 die 24. Julii. Respondente Laurentio Gembicki, M^{ti}ti regiae secretario; másolata a krakói hg. Czartoryski-múzeum levéltára id. 97. k. 753. l.

¹² Zsigmond lengyel király levele Báthory Andrásához, ugyanott, a 755. l.

hírül adják, a király szóbeli üzenetével együtt, a mit papirosra tenni nem akartak.

Báthory András hűséges szolgálataért Kakast titkárává tette, de talán csak azért, hogy újabb követségében nagyobb tiszteletet szerezzen s juttasson neki. Mert hivatalát el se foglalhatta, annyira kelle sietnie a császári udvarba. Szorgalmazta menetelét az új erdélyi nunczius, Malaspina Germanicus püspök is,¹³ kit a fejedelem még lengyelországi működése idejéből ismert s most a pápa ő szentsége megbizásából sürgette a biboros-fejedelmet, hogy mindenekelőtt Rudolf császárral jöjjön tisztába. De meg az a körülmény is, hogy a török igen előnyös béke-föltételekkel

21. ZSIGMOND LENGVEL KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

kinalta meg s utóvégre őt se tarthatá sokáig pusztá szóval, bármint vonzódott is a keresztyénekkal való szövetség ügyéhez. Ajánló levelében meg is írta Rudolfnak őszintén a fejedelem, hogy magatartásával, azt hiszi, eloszlatta minden balvéleményét és iránta táplált ellenséges indulatát. Hisz — Isten a tanúja — azért jött az országba, hogy kibéküljön Zsigmonddal és ellenfelekből barátokká, testvérekké legyünk. S ha trónját el nem foglalja, esetleg olyan ül bele, a ki nem lett volna oly hűséges híve, mint ő maga, a ki semmi újítást nem akar, hanem az egyenességet óhajtja. Ezért szalasztotta el keresztyéni buzgóságból a törökkel való szövetekezés kedvező alkalmát, s keresi, kéri

¹³ Ezt Miles is följegyezte id. krónikája 233. l.

most a császárért, nehogy késedelme kárára legyen; biztosítván, hogy szövetségének nehézségei nincsenek.¹⁴

Közbenjáróul a fejedelem Spinelli Fülöp érsek prágai nuncziust kérte föl, hogy követe mielőbb kihallgatást nyerjen, meghagyván Kakasnak is, hogy mindenben tanácsára hallgasson és útasítása szerint járjon el.¹⁵ Csakhogy a míg felkészült s magánügyeit elintézte, bizony október közepe lett, mire elindulhatott, bármiként sürgették is naponta a fejevári udvarból. Sokat késett Kassán is, honnan levelet intézett Carrillóhoz, kinek véleményét meg akarta hallgatni, de a jezsuita-atyát a pestis Bécsbe rekesztette, anélkül hogy vele találkozhatott volna.¹⁶

Így maga Kakas is megváltoztatá eredeti úttervét és Morvaországon át sietett egyenesen Prága felé. De a mint a hónap harmadik hete végén odaért, nagy bosszúságára arról kelle értesülnie, hogy az udvar a dögvész elől Pilsenbe, a nunczius meg Kутtenbergbe menekült. Nem maradt más hátra, mint megfordítania szekere rúdját, s megüzenni gyorsfutárral, hogy a nunczius várja.¹⁷ Meg is érkezett pontosan október 25-ikén este s meglátogatván a nuncziust, azonnal elő is adá küldetése célját.

Báthory András biboros — úgymond — teljesíteni óhajtván a pápa ő szentsége rendeletét, hajlandó szövetkezni a császárral, sőt alávetnie is magát, «miként az ember az Istennek» szokta, s közreműködésére számítva, arra kéri tehát: térjen vissza az udvarba és támogassa a fontos ügyet, mely semmi késedelmet nem tűr; vezesse a császár elé s legyen jelen első oratója

¹⁴ Báthory András Gyulafehérvárrt 1599 szeptember 14-ikén Rudolphoz írt levelét ld. az Erdélyi országgyűlési emlékek iv. k. 318—320. l.

¹⁵ A fejedelem Spinellihez intézett 1599 szeptember 24-iki gyulafehérvári levelének egykorú másolata a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 302. l.

¹⁶ Bécsben 1599 október 20-ikán írt levelében erről Carrillo következőket jelenté Rómába, Aldobrandini Péter biborosnak: Abanti hieri mi scrisse de Casso-

via el Sre Stephano Kakas, ottimo catholico, ambasciatore del Illmo Sre cardinale Bathoreo al imperatore per fare accordo, desiderando aboccare meco, il che la peste et altri negotii ha impedito. (Eredetije a római vatikáni levéltár «Particolari» I. k. 148. sz. a.)

¹⁷ Spinelli nunczius jelentése Aldobrandini Cinzio b. államtitkárhoz Kутtenbergből, 1599 október 25-ikéről; a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 294. l.

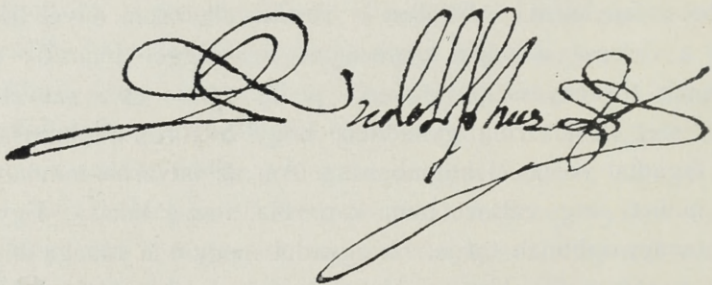
alkalmával s végül eszközölje ki, hogy a fejedelem feleségül vehesse Mária Christiernát, Zsigmond elvált nejét, minthogy ez biztosítaná legjobban a kötendő szövetség állandóságát.

Kakas azzal is hatni akart a nunczius kedélyére, hogy elmondá, miként Lengyelországban minden elő van már készítve, hogy Erdélyt a lengyel birodalomhoz kapcsolják, s e hatalmas szövetséget nemcsak a rendek óhajtják — a mint arról mostani útján meggyőződött — hanem a dolog a török tudtával történne, a ki viszont Báthory Andrást tüzei a vele való egyességre. Csakhogy a nunczius jól tudta, mennyit kell e beszédből készpénzül elfogadnia, s azért Kakas előterjesztésére udvariasan csupán annyit felelt, hogy mindent el fog követni az udvarban a biboros-fejedelem érdekében s reméli sikeresen, mivel tudja, hogy a császár a pápa kívánságait készséggel teljesíti; ura trónjának törvényességet és erőt pedig csakis ez a szövetség adhat, meg lévén róla győződve, hogy a török fenhatóságát nem fogadta volna el különben se. Ám az udvarba mindaddig nem mehet, míg választ nem kap róla, lesz-e lakása. Egyéb-iránt tanácsosabbnak tartja, ha egyedül megy oda s maga jelentkezik a császárnál, kit atyjukként tisztelnek alattvalói; nehogy miniszterei őt, a nuncziust állásfoglalással vádolhassák, habár természetesen mindent elkövet küldetésének sikere érdekében. A fejedelem házassági tervét azonban nem ajánlja felemlíteni csak úgy «ex abrupto», míg a császár hajlandóságáról meg nem győződik. Véleménye szerint pedig szükségesnek tartaná, hogy Báthory András biztosítékul (hacsak rövid időre) Váradot s még néhány egyéb várát hagyja a császár kezén, mert különben hogyan képzei, hogy az erdélyiekben harmadszor is bízzék?

Kakas erre rögtön kijelenté, hogy ilyesmibe a rendek s az ország semmi szín alatt bele nem egyeznének. De be kellett látnia, hogy a nunczius úgyszólván az udvar hangulatát tolmácsolta, mikor elárulta önkéntelen, hogy mindig ez a kívánság merült fel, valahányszor az erdélyi dolgokról a császárral és tanácsosaival beszélgetett, Pezzen meg nyíltan ki is jelenté neki, hogy

a tervezett szövetségnek az a legnagyobb akadálya, hogy a fejedelemnek pénzsegélyt nem tudnak vagy nem akarnak adni,¹⁸ bármint ígérje is hűségét.

Mindez nem volt valami kedvező Kakasra nézve, de legalább megtudta a valóságot és írásbeli előterjesztéseit a szerint támogathatta élőszóval s ígéretekkel, a mint a nunczius bizalmasan kioktatta. Rohant hát Pilsenbe, hová halottak napjára érkezett¹⁹ s hosszas lótás-futás és könyörgés után végre — egy hét múlva — meg is nyerte a kért audienciát, melyre annyira vágyódott s készült. Ezen előbb üdvözölte a császárt ura, fejedelme nevében, állandó szerencsét és boldogságot kívánva a «dicső» osztrák háznak, hogy neve és ragyogása örökös és halhatatlan legyen.²⁰

22. RUDOLF CSÁSZÁR ÉS KIRÁLY ALÁÍRÁSA.

Majd hosszú beszédébe kezdett, elmondván, miként jutott Báthory András abba a kényszerítő helyzetbe, hogy az erdélyi fejedelemséget elfoglalja — a keresztyénség érdekében, melyért annyit fáradozott, s annyi követséget járatott, teljesen alávetvén magát a pápa ő szentsége akarátának. Nuncziusa, Malaspina, is még jobban megerősíté abban a meggyőződésében, hogy csakis a császárral kössön szövetséget s reméli is erősen, hogy támoga-

¹⁸ Spinelli nunczius részletes jelentése ugyanaznapról, a római vatikáni Borghese-levéltár id. k. 298—9. l. — Röviden érintte Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel III. k. (Budapest, 1903.) 253. l. is.

¹⁹ Vischer Tóbiás jelentése Miksa főherceghez, Pilsenből, 1599 november 10-ikéről, Hurmuzaki: Documente XII. k. 493. l.

²⁰ Kakas «Salutatio ad Maiestatem Caesarem» című írata a bécsi udvari államleléltár Hungarica osztályában.

tását e keresztyéni tervétől a császár nem fogja megvonni tőle.²¹ Aztán átnyújtotta a fejedelem tizenöt pontba foglalt kívánságait, melyeket előszóval éppen csak hogy nagyjában érinthetett. De biztosítá a császárt, hogy őt ura azért küldte ide hozzá, hogy atyai szívében bizakodva haragját róla levegye s hűségét, országa szövetségét neki és utódainak felajánlja, mert ezt nemcsak a jó szomszédság, de az ellenség ereje, közelsége s a népek java, meg az ország megmaradása is egyaránt követeli.²²

Báthory András fejedelem előterjesztésének egyes pontjai igen körütekintők. voltak s az a vezérgondolat vonult bennök végig, hogy ha már a két ország egyesül, akkor a magyar király tényleg segítse is Erdélyt a közös ellenséggel szemben, ne úgy mint eddig.

Igérje meg — úgymond — a császár a maga és a magyarországi rendek nevében, hogy a megkezdett háborút folytatni fogja. Ám ha békére kerülne a sor, az csakis a két szerződő fél előleges tudtával és hozzájárulásával jöhessen létre; a békébe pedig foglaltassék bele Erdély is mindkét Oláhországgal, a töröktől elszakadt Moldova és Havasalfölde tartományával együtt. Viszont a fejedelem is igéri és esküvel fogadja a saját maga és népe nevében, hogy folytatni fogja a török elleni harcot (melyet Báthory Zsigmond annyi szerencsével megkezdett), de semmiféle tárgyalást nem kezd és folytat ő Felsége s a magyar rendek tudta, hozzájárulása és jóváhagyása nélkül.

Erdély a magyarországi részekkel és végekkel Báthory András kezén marad, úgy a mint most bírja s miként elődjei bírták, összes jogaival és jövedelmeivel együtt, halála után meg elsőszülöttségi jogon fogják örökölni egyenes ágból származó férfi-utódjai, kik a mindenkori magyar királyt és törvényes utódaikat igaz királyokul fogják elismerni s nekik a hűségi esküt letenni, miként ő maga is. Ha azonban férfi-utódok nélkül halna

²¹ Hat sűrűn teleirt lapnyi «Oratio humilis»-a, Kakas sajátkezű javításaival, ugyanott.

²² Kakas mindvégig sajátkezű előterjesztése, ugyanott.

el, Erdély minden ellenmondás nélkül ő Felségére és utódjaira száll, minthogy különben is Magyarországnak igazi, elszakíthatatlan tagja s ezt hűségi esküvel fogadja úgy a maga, mint a rendek részéről. Azzal a kikötéssel, hogy Erdélyország törvényeit és kiváltságait ő Felsége sértetlen és változatlan megtartja és megtartatja, a létező adományozásokat és zálogolásokat elismeri, s az erdélyi rendek hozzájárulásával kormányzót avagy vajdát közülök nevez ki. Ha pedig az Úristen a fejedelemnek csak leányutódokat adna, ő Felsége mindegyiknek 100.000 rhénesforintnyi hozományt biztosít s végül mikor a mindenkori magyar király megválasztásakor hűségi esküt tesz, abban különösen megemlíti Erdélyt is.

Hogy az erdélyi fejedelem a közös ellenség ellen minél sikeresebben működhessen, ő Felsége biztosítsa fegyveres támogatását, olyképpen, hogy a kassai kapitány a fejedelem kérésére azonnal hadi erővel és jól felszerelt haddal támogassa, a mi ha elegendő nem lenne, a császár egyéb seregeit is beküldje.

A mi a pénzsegélyt illeti, ezt ő Felsége évente hat hónapra május elsejétől október végéig utaltassa ki három ízben, havi 32 ezer tallérnyi összegekben, de az első részletét márczius elsejére, hogy a had s a hadakozás idejében megindulhasson.

Váradot ő Felsége e szerződés szentesítésének keltétől számított két esztendő alatt adja át összes hadi felszerelésével együtt, a többi elfoglalt erdélyi várat és birtokot pedig Nagybányával rögtönösen.

Bármely joga és követelése lenne a császárnak Erdélyben, átengedi a fejedelemnek s gondoskodik róla, hogy a római szentbirodalom a fejedelmet és országát elismerje és támogassa.

Ha mit az ellenségtől közösen visszaszereznek, az maradjon a császár kezén, a mit a fejedelem saját fegyvereivel, alattvalói vérével és segítségével, vagy másként szerezne vissza, azt megtarthatja magának hűbérjogon, de ha olyan várat vagy helységet hódítanak meg a töröktől, mely hajdan is a magyar szent koronához tartozott, azt illő kárpótlás fejében a fejedelem azonnal átadja.

BÁTHORY ANDRÁS BIBOROS, ERDÉLYI FEJEDELEM.

Azokat a helyeket és erődöket, melyeknek erősségét az ország s a keresztyénség érdeke kívánja, jó karban tartják kölcsönösen. Minthogy azonban a harczok kimenetele kiszámíthatatlan, s megeshetik, hogy a fejedelem és utódjai kimerülván, országukat kellően megvédeni nem tudják, sőt azt elhagyni kénytelenek, erre a bekövetkezhető esetre ő Felsége annak, a kit ez a balsors érne, örökösödési joggal oly birtokokat köteles adni, melyeken rangjához illően élhessen.

Mind e föltételek megtartani a fejedelem és a rendek ünnepies esküvel ígérk, ő Felsége meg saját aláírásával, pecsétjével és a magyarországi rendek hozzájárulásával szentesíti. Mivel pedig a papa ő szentsége a múltban pénzsegélylyel is támogatta Erdélyt, ez iránt újból megkeresik, mert az ország amúgy is katolikus és e támogatásra igényt tart.

Végezetül ő Felsége elismeri Báthory András biborost Erdély igazi és szabad fejedelméül a Zsigmondnak adott czímmel és joggal, s őt minden veszélylyel szemben segélyezi.²³

Íme rövid kivonatban az, a mit a fejedelem a szövetség fejében a császártól kívánt. Nem mintha nem ismerte volna eléggé szűkkeblűségét, a birodalom pénztelen, szűkös viszonyait, gyengeségét és a prágai udvar bizalmatlanságát minden iránt, a mit Erdélylyel szemben kezdeményeztek; hanem összeirogatva talán azzal a gondolattal, hogy íme mindent megtett, a mit a pápa tőle, úgy is mint biborosától, úgy is mint keresztyén fejedelemtől e nehéz időkben követelt, s nem rajta múlt, hogy czélt nem ért.

Rudolf császár mindazonáltal kegyesen hallgatta és fogadta Kakast,²⁴ udvariasan, mint minden idegen követet szokott, miniszterei és tanácsosai pedig megigérték neki, hogy előterjesztéseit sürgősen tárgyalás alá veszik. De ez eszök ágában se járt, mert a biboros ajánlataiban nem hittek, hisz három hete

²³ Kakas sajátkezű 16 pontból álló latin eredetije, ugyanott; «Copia articulorum Illmi d. cardinali Bathorei cum Sacra Caesarea Regiaque Maiestate» cz. egykorú másodpéldánya a római vati-

káni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 300. ll.

²⁴ Szamosközy történeti maradványai II. k. 265. lapján, hol Kakas beszédét «cultissima oratio»-nak nevezi.

sincs, hogy kezökbe jutott Ibrahim nagyvezérhez írt eredeti levele, melyben szövetségét kéri a császár s a németek ellen,²⁵ s így szavai őszinteségében bizni dőreség lett volna. Pedig nem volt igazuk, s ha a császár tanácsosai jobban ismerik vala a fejedelem és Erdély nehéz helyzetét, belátták volna, hogy ezt csak azért tette, hogy országát minden eshetőségre biztosítsa, s a törököt reménységgel tartsa. Így Kakast valóságos kémnek, csalónak tartották, a ki épp úgy akarja hitegetni az udvart, miként Bocskay és Naprági uraimék a tavaszon. Az udvari nép közt még az is elterjedt róla, hogy Mária Christierna erdélyi birtokainak jövedelmével szökött ide s abból költekezik. Kedvetlenül járt hát az unalmas kis városban, melyben senki jóakarója és ismerőse nem volt. S miközben a császár határozatát leste, várta, minden délben, mikor miniszterei tőle kijöttek, egyszer csak sürgősen hívták.

Kakas örömmel sietett az udvarba, hálákat adván Istennek, hogy immár kiszabadítja e helyről s haza indulhat urához. De mekkora volt megdöbbenése, fájdalma és bánata, midőn azzal a hírrel lepték meg egész váratlanul, hogy: Mihály havasföldi vajda betört Erdélybe, s megtámadván a fejedelmet a Szeben melletti sellemberki mezőn, csatában leverte s míg az kénytelen vala híveivel menekülni, ő maga diadalmasan vonult be a gyulafejérvári palotába, honnan most ő Felsége nevében kormányozza az országot.

Szineváltozottan távozik szegény Kakas ez audienciáról és felindultan, levert kedélyállapotban, hogy éppen a császártól kelle értesülnie ura szerencsétlenségéről.²⁶ Egy egész világ omlott össze lelkében e leverő hír hallatára, melynek valódiságát még akkor sem akarta hinni, mikor hazulról érkezett levelek is megerősíték. Hiszen még otthon volt, mikor a havasalföldi vajda

²⁵ Ezt egyéb fontos levelekkel együtt a nagyvezér két megszökött apródja juttatta az udvar kezébe; Hurmuzaki: Documente xii. k. 473. és 493. l.

²⁶ Bongars tudósítása, Hurmuzaki: Documente xii. k. 482. l.

a fejedelem követeinek a Szentírástra esküdve fogadta erős fogadással, hogy felesége húsát rágja és gyermekei vérét igya, ha hűségét irányában megszegné s maga is látta levelét, melyben ugyanezt írásban is megismétlé. Felőle nyugodt vala tehát, mint maga a jámbor lelkű fejedelem is, ki inkább tartott a török-tatár becsapástól s a császár haragjától, mint a neki s országának alávetett vajdától. Ámde nem tudták, hogy Mihály vajdával a prágai udvar titkos alkudozásokat folytatott s hogy pénzzel és ígéretekkel miként vették rá a csalfa támadásra, mely az erdélyi kérdést — legalább a mint a császár miniszterei hitték — egy csapással megszünteté.

Egész éjjel nem tudott aludni az izgatottságtól és gondoktól s miközben zúgtak, kongtak a harangok, az erdélyi győzelem örömeire tartott fényes *Te deum laudamus* zsoltósmás énekei alatt, Kakas emlékiratokon dolgozott.²⁷

Délire el is készült velök, hogy ígérete szerint beadhassa őket.

Az egyikben arra kérte a császárt, hogy megtekintvén Bathory András erényeit, tanultságát, érdemeit, szónoki tehetségét, testi szépségét, s azt, hogy Rómában nevelkedett és biboros, a ki az egyháznak és államnak egyaránt hasznos tagja, legyen győzelme után kegyes a legyőzöttel szemben, s méltanyolja azt a buzgóságát, melylyel neki magát alávetni igyekezett s ahhoz az erdélyi rendeket is megnyerte. Gondoljon atyafiságára, melyből annyi kiváló fia származott a hazának és fejedelme az országnak, mind lelkes hívei az anyaszentegyháznak, melyben megmaradtak. Bocsásson hozzá Fölséged, -- úgymond

ha netalán fogva lenne Erdélyben, ha pedig Lengyelországba menekült volna, fogadja kegyesen, ha majd ide jönne elibe, hogy lábaihoz esve biztosítsa hűségéről.²⁸

²⁷ Mihály vajda győzelmének híre 1599 november 10-ikén érkezett Bécsbe, hol a Szent-István-templomban 15-ikén tartották a Tedeumot s utána Prágában és egybűtt is.

²⁸ Kakas négy pontba foglalt sajátkezű előterjesztése, a bécsi udvari államlevéltár id. Hungarica osztálya 1599-iki utolsó csomójában.

Bővebb és érdekesebb az a másik írata, melyet Carlo Magno tanácsoshoz intézve, őt jóhiszeműségéről és ártatlanságáról igyekszik meggyőzni.²⁹ Becsületes lelkiismeretem késztet — úgy mond — e kérvényem megírására, miután még mindig eszemben jár az az ellenvetés, melyet tegnap ő Felsége, legkegyelmesebb urunk nevében mondva hallanom kelle. Hiszen ha úrnőmhöz vagy másnak küldözhető pénzem lett volna, uram, nagy vétéknek tartanám, hogy eddig meg nem jelentettem. De immár napvilágra jöhet, hogy fejedelemtől egy tallérnyit se kaptam oly megbízással, hogy azt úrnőmnek vagy másnak adjam; szavamra mondom, a mit többre becsülök mindennél s gyalázatos halál érjen, ha ez igaz nem volna! Mindössze annyi pénzem van, a mennyi útiköltségemből idáig megmaradt, habár a fejedelem megbízott, hogy hazaindultomban szerezzek Bécsben vagy két-háromezer aranyat s vigyem árenda fejében úrnőmnek Grazba. Az ő érdekében tett sok ezer forintnyi kiadásomat is könnyen előszámlálhatom s remélem, hogy ő Felsége megtéríti nekem. Kérem is, juttassa ez alázatos instancziámat elibe, s kárhozat, becsületvesztés érjen, ha igazamról másként értesül, miként itten előadám; mert attól az én Istenem, tudom, megment engem.

Megismételte s kiszínezte mindezt Rumpf Farkas udvarmesterhez benyújtott supplicatiójában is,³⁰ kijelentvén, hogy akár elfogták a fejedelmet, akár elmenekült, az ő küldetése véget ért s kéri közbenjárását, hogy ő Fölsége választ adjon Báthory András biborosnak és az erdélyi rendeknek, őt meg bocsássa el, hogy tisztességgel visszatérhessen családjához, érte aggódó övéihez. Adjon arra is kegyes rendeletet, hogy birtokai, valamint a követségében mellette szolgáló négy nemes-ifjú jószágainak otthon Erdélyben bántódása ne legyen, mert ő mindig híven szolgálta a császárt, úrnőjét, s ha kívánja készséggel felügylel

²⁹ Kivonatát ld. Szádeczky id. m. 445. l.

³⁰ Eredetije ugyancsak a bécsi államlevéltár id. Hungarica osztályában; kivonata Hurmuzaki: Documente xii. k. 479. l.

birtokaira, melyek most bérlőjük, a fejedelem menekülése következtében gazdátlanná, gondozatlanokká váltak.³¹

Istenre és minden szentekre fogadta, hogy küldetésének semmi turpissága nincsen, esedezvén, hogy kéréseit teljesítsék. De pár nap múlva megjött annak is a híre, hogy a menekülő szegény fejedelmet a felbőszült székelyek a Pásztorbükkön agyonütötték s így jó része annak, a mit Kakas annyi odaadással kívánt és sürgetett, tárgytalanná vált.

VIII.

ATHORY András tragikus halála nagy csapást mért Kakasra is, nemcsak Erdélyországra, mely most egy merész kalandor kezére jutott. Kettévágta egész jövőjét s államférfiúi pályafutását, mely szép előhaladással kecsegtette. Most már elmaradhatott hátralévő két követsége: a római és spanyolországi, melyek neki biztosan megszerzik vala a kancellári méltóságot. S egyetlen célja csupán az lehetett, hogy mielőbb hazaérjen s biztosítsa parlagon heverő jószágait és vagyonát. Ám ez se ment oly gyorsan, a mint kívánatos lett volna. Nem akarták elbocsátani, míg az oláh vajda követe új hírekkel meg nem érkezik.¹ Hosszas kérésére azonban végre megkapta az udvar «resolutió»-ját, mely egyszerűen tudomásul vevén a fejedelem előterjesztéseit, Kakast távozni engedi, mint-hogy Erdélyben oly változások keletkeztek, melyek további veszteglését feleslegessé teszik.² Négy napra rá útlevelét is kézbesíték³ s így most már András-napján búcsút mondhatott az udvarnak, hol egy teljes hónapot vesztegelt — hiába. Ám előbb Prágába hajtattott, hogy elbúcsúzzék a nunciustól,⁴ a ki iránta

³¹ Itt csak az érdekes írat végét használtuk, többi sok adatát munkánk előbbi részeiben dolgoztuk fel és idéztük.

¹ Prágai 1599 november 24-iki tudósítás, Hurmuzaki: Documente XII. k. 514. l.

² Kelt Pilsenben, 1599 november 25-ikén;

a Brüsszeli okmánytár III. k. 136. l. és az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 320. l.

³ Kiállítva november 29-ikén; ugyanott a 321. l.

⁴ Spinelli nunczius így ír Rómába 1599 november 29-ikén: Il secretario del Car-

és ura iránt annyi jóindulatot tanusított s onnan egyenesen Bécsbe ment, hogy útja és vesződéseit fáradságát kipihenje s régi ismerősei, a Blo-család ifjú tagjait viszontlássá.

Utasítása szerint innen Gréczbe sietett, hová december 19-ikén érkezett, hogy Mária Christierna fejedelemasszonyt üdvözölje, birtokainak állása felől tájékoztassa⁵ s azzal ura utolsó kívánságát teljesítse, még halálában is.

Itt töltötte a karácsonyt, s itt érte az újév is, míg Mária özvegy főhercegnő közbenjárására a császártól ajánló levelet kapott Mihály vajdához, hogy Erdélyben békésen és háborgatás nélkül élhessen feleségével.⁶ Ezt közben erdélyi barátai is kieszközltek számára a vajdától, a november végén tartott gyulafejevári országgyűlésen,⁷ s azzal a végzéssel együtt vette kézhez azt a becses krónikát is, melyben jóakarója, Szamosközy István fejevári országos levéltárnok és historikus tájékoztatóul leírta mindazokat az eseményeket, melyek Báthory Zsigmond Oppelnből való hazaszökésétől Báthory András temetési ünnepségéig szerencsétlen hazájukat érték.⁸

Bármint sietett is, Kakas a hideg zord idő s a nagy havazás és hófúvások miatt, melyek a Felső-Magyarországon át vezető posta-utat néha napokig járhatatlanokká tették, lassan haladhatott, úgy hogy januárius hó végére érkezett csak haza Kolozsvárra feleségével. Változott, nehéz viszonyokra talált, miként arra el is vala készülve. Az országnak minden törvénye, intéz-

dinale ch'è stato sin qui alla Corte, se ne parti spedito, o più tosto relassato, con quella sodisfattione maggiore che se gli è potuta dare; et l'aspetto qui da me ad ogn' hora, forse che da lui potrò intender qualche cosa, ancorchè verisimilmente egli possa saper puoco. (Egykorú másolata a római vatikáni Borghese-levéltár III. 67. b. kötete 346. l.)

⁵ Grazi 1599 december 20-iki tudósítás szerint, Hurmuzaki: Documente XII. k. 552. l.

⁶ Maria főhercegnő Rudolffhoz Grazból, 1599 december 31-ikén, a bécsi udvari államlevéltár id. «Hungarica» osztályában.

⁷ A végzések 16. pontjában a rendek halájukat fejezik ki Mihály vajdának, hogy Kakas Istvánnak és két más erdélyinek «ez országba Nagyságodhoz szabad bėjövetelt és őstől maradott jószágokban és zálogos jószágokban és egyéb marhá-jokban is békességes megmaradást engedett»; az Erdélyi országgyűlési emlékek IV. k. 435. l.

⁸ Szamosközy az erről szóló adalékok főlé t. i. ezt a megjegyzést tette, munkái IV. k. 103. lapján: Ezeket enmagam irtam magamtúl Kakas Istvánnak, csak raptim.

ménye és alkotmánya fennállott ugyan, de azért Mihály vajda kormányzott, parancsolt . . . a császár nevében. Ő gyakorolta az erdélyi fejedelem összes alkotmányos jogait, úgy hogy még címeres levelet, tehát nemesítést is osztogatott az erdélyiek közül azoknak, a kik neki vakon engedelmeskedtek. Ám a törzsökös nemesek közt is akadt elég, a ki haszonlesésből és nagyravágyásból szolgájává szegődött s — még legalább ekkor — elnézte, türte a bitorló kalandor minden igazságtalanságát, s kegyetlenkedését. Cselekedeteit ugyan a császárnak egyszerre 3–4 biztosa is ellenőrizte, de mit ért munkájuk s minden jóindulatuk, ha erőtlen és pénztelen állottak a vajda seregeivel s országos jövedelmeivel szemben, melyek az ő udvarába folytak. A gyengébb ezúttal is csak a magyar király vala, a ki épen-séggel nem sietett a más által számára könnyűszerrel meghódított tartományt az anyaországgal egyesíteni. Erdélyben szabad-jára garázdálkodhatott egy *idegen* s a rendek hiába folyamodtak a prágai udvarba orvoslásért, hiszen még ha minden panaszt azonnal elintézték is, akkor is beletelt hat hét, vagy két hónap, mire iratai visszaérkeztek.

Kakasnak csakhamar azonban arról kelle meggyőződnie, hogy nem is a vajdától kell tulajdonképpen tartania, hanem inkább jó barátjaitól és saját atyjafiaitól, kik vagyonára vágyódtak. Mert a vajda szívesen fogadta, midőn neki Fejérvártt a februárius közepére hirdetett gyűlésen, hívására assessoraként bemutatkozott,⁹ sőt még elő is léptette s az ország egyik protonotáriusává tette.¹⁰ Mig emezek alig várták hazaérkezését, hogy perrel támadják meg a Balassi Gergely árvái birtokainak megosztása miatt,¹¹ s a mint lehet, kiforgassák vagyonából.

Ám a hatalom elkábítá s mind merészebbé és erőszakosabbá tette Mihály vajdát, kivel senki sem birt. A császár ren-

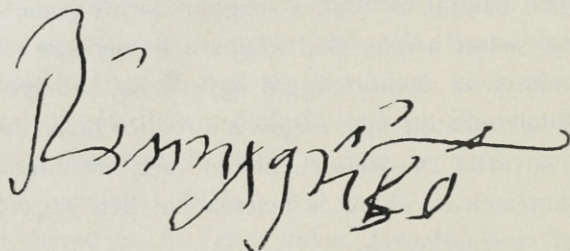
⁹ A császári biztosok jelentése szerint, Hurmuzaki: Documente xrr. k. 681. l.

¹⁰ Így fordul elő a biztosok 1600 április 24-iki jelentésében, ugyanott a 864. l.

¹¹ Ez ügyben Tasnádi Literatus Gáspár

és felesége Borbála 1600 februárius 2-ikán protestált Kakas ellen a kolozsvári főbíró előtt; Kolozsvár tanácsának egyik számozatlan régi jegyzőkönyvében.

deleteit lanyhán vagy sehogy se teljesíté, s egy napon még a császári biztosokat is elfogatta a kolozsvári tanács által. Mindez gondolkodóba ejté Kakast, látván, hogy a császárhoz hű erdélyieknek immár semmi becsülete nincs az országban s nehogy valami baj érje őt is, elhatározá, hogy kivándorol szülővárosából s elköltözik felesége hazájába, Tirolba. Engedett hát hitvese gyakori könyörgésének s titokban útlevelet szerezvén Mátyás főhercegtől, Rudolf magyarországi helytartójától, meg az erdélyi biztosoktól, július közepén eltávozott a városból. De még jóformán ki se jutott Magyarországból, midőn hírét vevé Kornis Gáspár és más barátja leveléből, hogy a vajda egész vagyonát, ingó és ingatlan jószágait lefoglalta és nővérének, Kakas Katának

23. MIHÁLY HAVASALFÖLDI VAJDA ALÁÍRÁSA.

adományozta.¹² Ezt ura Eötvös András supplicatioja folytán cselekedte vele szemben, hűtlenség vádja címén, hogy t. i. az orszagot híre-tudta nélkül elhagyta, s kijárnia a dolgot annyival könnyebb volt, hogy veje Kakas Kata lányának jegyese: Jacobinus János, a vajda secretáriusa volt. Felesége révén Eötvös uram különben is jussot tartott Kakas vagyonához, azt is remélvén, hogy soha többé vissza nem jön a városba.

Kakast nagyon elkéséríté atyafiságának e túlkapása, holott búcsúzásakor minden jóakaratuskat és vigyázó gondoskodásukat ajánlták. S a mint Bécsbe ért, rögtön előadta ügyét Mátyás főhercegnek, a ki azonnal intézkedett, hogy az erdélyi biztosok

¹² Thoraconimus jelentése Kolozsvárról, 1600 július 28-ikáról, Hurmuzaki: Documente XII. k. 977. l.

személyesen járjanak közben a vajdánál a birtokok visszaadása végett.¹³ Írt érdekében Mária özvegy főhercegasszony is, augusztus közepén,¹⁴ a mint Kakas feleségével Gréczbe ért s elpanaszolta nagy szerencsétlenségét, írásban is. Együttal arra is kérte pártfogását, hogy a császár engedje meg, hogy Tirolban telepdjék le és vegyen valami birtokot, melyen nyugton élhessen feleségével, további teljes hűséggel az osztrák uralkodó ház iránt, melyet ifjú kora óta odaadóan szolgál.¹⁵

Az előkelő magas támogatás folytán a prágai udvari titkos tanács már szeptember elsején elintézte kedvezően Kakas ügyét s volt nagy öröm, mikor az erről szóló végzést neki a marettschi kastélyban kézbesítették. Most már legalább nyugodtabban élhet egy olyan tartományban, melyet hazájához hasonló zavarok nem bántanak, s mely felesége révén immár második honává vált. Még csak vagyonát kelle visszaszereznie s künnlévő követeléseit hitelezőitől felhajtani, a mi miatt egy percznyi nyugalma se volt. Elhatározta hát, hogy útnak indul ismét s addig nem jön haza, míg minden függő ügyét el nem intézte. Előbb azonban testamentumot csinált s október 10-ikén feleségével együtt aláírta, nehogy útközben valami «emberi dolog» találja érni s özvegye esetleg rokonsága kegyére utalva maradjon hátra.

E végrendeletében általános örökösévé «legkedvesebb hitvesét» marettschi Römer Zsuzsánnát tette, neki hagyván minden jószágát, úgy azt, a mit Tirolban birtokolt feleségével, mint azt, a mi ingó és ingatlana van Erdélyben is, összes követeléseivel¹⁶ s Lengyelországban heverő letételével együtt, oly kikötés mellett, hogy a bozeni egyházaknak, úgy mint: a kapuczinusokénak 200 tallért, a parochia-templomnak és meztlábás barátokénak 100 – 100 tallért adjon, hogy lelki üdvéért papjai

¹³ Kakas latin előterjesztése alapján, a Történelmi Tár 1897. évf. 608. l. és 1602 augusztus 30-iki német beadványa szerint, a bécsi udvari kamarai levéltár «Siebenbürgische Urkunden» osztályában.

¹⁴ Mária főhercegnő Rudolffhoz Grécz-

ből, 1600 augusztus 16-án, a bécsi állam levéltár id. Hungarica osztályában; kivonata Hurmuzaki: Documente XII. k. 1002. l.

¹⁵ Kakas sajátkezű német folyamodványa Mária főhercegnőhöz, ugyancsak a bécsi államlevéltárban.

imádkozzanak, a szegényeknek meg 60 forintot osztogasson ki. Sógorának, Römer Ádám kapitánynak hagyja legszebb két kardját, egy teljes lószerszámot s egy gyűrűt. Egy-egy gyűrűt kapjon három sógornője: Éva, Mária és Katalin¹⁷ is, ez utóbbi meg — mint legfiatalabb — férjhezmenetelekor külön 300 Rhénes forintot kiházásítására. Ha pedig végül Isten akaratából gyermektelenül múlna ki feleségével e világból, kívánja hogy egész előbb felsorolt vagyona három egyenlő részre osztassék s abból egy részt kapjon a bozeni négy templom és kórház, egyet sógora, s a harmadik részt három sógornője, kérve az Úristent, a császárt, a hatóságokat és rokonokat, hogy feleségét oltalmazzák s vagyonában zavartalanul élni hagyják.¹⁸ Egy szóval sem emlékezett meg azonban kolozsvári atyjafiairól, kik vagyonából kiforgatták s ez akkori kedélyállapotában egészen természetes.

Testben pihenten, lélekben megnyugodva, Kakas most már egyenesen Prágába indult, hogy e végrendelkezését az udvarban hitelesíttesse s egyéb ügyeit is sürgesse. Közben t. i. Erdélyben nagy változások történtek. Az erdélyi nemesek, élükön Csáky Istvánnal megemberelték magukat és Mihály vajdát a segítségül jött kassai főkapitány, Basta György támogatásával (augusztus 18-ikán) megvervén a miriszlói csatában, kiűzték az országból, melyet tíz hónapon át kormányzott. Utódjává egy másik kalandort, az olasz Bastát tette a császári hatalom. S minthogy Mátyás főherczeg rendelete így elintézetlenül maradt, Kakas sürgetésére arra szólítá fel az új helytartót a főherczeg, hogy neki az egész ügyről haladéktalanul jelentést tegyen. Nagy elfoglaltságában Basta egyszerűség szempontjából az iratot jóhiszemű-

¹⁶ Ilyen volt az a 300 frt is, melyet még 1589-ben kölcsönzött Herberstein Felician bárónak, a nagybányai bányák bérlejének, de az (1591 januárius 25-ikén) meghalván, pénzét soha többé visszakapni nem tudta. (Herberstein kötelezvénye 1589 július 8-ról az O. l. kolosmonostori conventi osztálya Protocollum május A. 10. kötete 80. l.)

¹⁷ Hibás tehát az innsbrucki id. Mayr-

hofen-féle kézirati genealogiai munka adata: Éva, Erzsébet és Apollonia, ép úgy, a mint Kakast (írva így: Gackis!) konstantinápolyi követnek nevezi. Kiegészítendő tehát a Römer-család legújabb (Straganz-féle) családfája is, mely Katalint nem ismeri.

¹⁸ Hivatalos másolata a bécsi udvari államlevéltár «Reichsregistratur» cz. osztálya 27. k. 474–478. lapjára beiktatva.

leg átküldte a kolozsvári tanácshoz, hogy az a kívánt tájékoztatást megadja a helytartó előtt ismeretlen ügyben. S érhet-e azt ennél kellemesebb dolog — kiált fel egyik folyamodványában Kakas — midőn tagjai, kik (leginkább ariánusok, szombatosok, manichaeusok és másféle eretnekek lévén), őt halálosan gyűlöltek, részint hogy a jezsuitákat tehetsége szerint mindig segítette, részint meg, hogy övé volt a város három kiváltságolt legszebb háza, a milyen adómentes (immunis) ház több Kolozsvártt nem vala, úgy hogy már rég meg akarták tőle őket vásárolni, hogy őt belőlük kitűrjék. Nem szalaszthatták hát el a jó alkalmat arra, hogy mérgüket ki ne öntsék reá s róla — esküjök ellenére — azt a hazug értesítést ne adják, hogy a városról adóságai elől megszökött s azért adta hitelezőinek a vajda, stb. Ezt aztán Basta (miként később Kakasnak személyesen megvallotta), olvasatlan tovább küldte Mátyás főhercegnek, várva intézkedését. Isten tudja csak, mennyire szégyeltem e dolgot ártatlanságom érzetében — írja Kakas — a mint rájöttem és keservesen túrnöm kelle s mennyire kívántam, hogy bár soha semmi birtokom ne lett volna!¹⁹

De éppen igazának tudatában nem hagyhatta dologát annyiban s csakhamar személyesen átvehette a császár rendeletét, mely kiemelvén hűségét és lelki jóindulatait, meghagyta Bastanak, hogy a Mihály vajda által jogtalanul elfoglalt és eladományozott birtokait adassa mielőbb vissza.²⁰ Egyidejűleg a lengyel királyhoz is kapott tőle ajánló levelet, támogatását kérve Uchanski Arnulf²¹ suleiówi apát ellen, a ki Kakasnak már hat éve tartozik egy csomó pénzével s most azt óhajtáná, hogy a király kényszerítse visszafizetésére.²² Ám a dolog tulajdonképpen úgy történt, hogy midőn ez az apát 1595 elején Kolozsvártt járt követségben, Kakas az Erdélyben garázdálkodó tatároktól való féltében drá-

¹⁹ Id. boroszlói beadványában.

²⁰ Prágában 1600 november 22-ikén kelt rendelete a Történelmi Tár id. 1897. évf. 609. l.

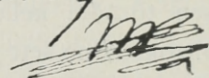
²¹ Nevét Kakas id. végrendeletéből tudjuk.

²² Rudolf levele ugyanaz napról, a bécsi államlevéltár *Polonica* osztályában.

gább kincseit és aranyait egy erős, lezárt ládában kezére bízta, de azt az apát később önkényesen feltörte s tartalmát eltulajdonítá. Mikor erről Kakas értesült, rögtön bepörölte s már a fizetség napja is ki vala a papnak tűzve, de minthogy hazája viszontagságai közepette Kakasnak nem maradt ideje a törvényszék végzését foganatosítania, egyszerűen elmaradt.²³ Ezt jött most személyesen sürgetni és felhajtani, s habár a lengyel király kegyesen fogadta, semmit se végezhetett, mert a táglalkiismeretű apát úgy elillant szegény Kakas jövedele hírére, hogy nyomába se tudott érni. Pénzét így soha vissza nem kapta,²⁴ s hogy bár némi útiköltsége megtérüljön, a király 200 forintot utaltatott ki neki kincstartójával.²⁵

Így virradt rá szegény Kakasra idegen földön 1601 újéve.

*Stephanus Kakas or.
Zalankmány*

24. KAKAS ALÁÍRÁSA VARSÓI NYUGTAJARÓL.

mely nála ugyan rosszul állott be. Mélyen elkeseredve az emberek ravaszsága miatt hagyta el Lengyelországot, hogy mielőbb Kolozsvárra érve, legalább ottani ügyeit rendezhesse sikeresebben.

Basta készséggel biztosítá támogatása felől, a mint átvette tőle a császár rendeletét, mert a művelt lelkű, tanult s még olaszul is folyékonyan beszélő Kakast különben is megszerette. Erre a pártfogásra most még annál nagyobb szükség vala, mivel időközben Jacobinus uram feleségül vevé Eötvös András leányát, s új gazdája segítségével bizakodva, nem akart sehogy se kimenni Kakas atyai házából. De Basta mégis keresztülvitte

²³ Kakas erre vonatkozó kérvénye Rudolf császárhoz, ugyanott.

²⁴ Onnan tudjuk, hogy ezt a követelést Kakas még utolsó végrendeletében is említi.

²⁵ Kakas 1600 december 30-ikán kiállított nyugtáját megtaláltuk a varsói kincstári bizottság levéltára XI. k. 373. sz. a.

az éppen folyamatban lévő országgyűlésen, hogy ügyét peres úton letárgyalják, a mit a törvényszék jogosnak találván, összes javait visszaadni rendelte, már csak a tavalyi léczfalvi országgyűlés határozata értelmében is.²⁶ Csakhogy e végzésnek²⁷ semmi fogantaja nem lett. Mert harmadnapra (februárius 3-ikán) a rendek Bastát elfogatták, s helyébe — addig, míg Báthory Zsigmond beérkeznék — Csákyt választák kormányzóul, a ki ezt az országgyűlést is vezette s Erdély megmentésén már több, mint félévénél fáradozott önzetlenül. Erre Kakas is megszeppent s abban állapotodott meg a gyűlés befejezésekor szabadon bocsátott Bastával, hogy az két úti ládáját kiviszi magával előre s maga is nappal kimenvén a városból, estig elbúvik valahol s éjjel utána megy Válaszútig s onnan vele tovább ki Magyarországra. Hanem aggodalma alaptalan volt, mert a rendek nem bántották, sőt ellenkezőleg felszólíták, hogy induljon nevökben követségbe a császárhoz.

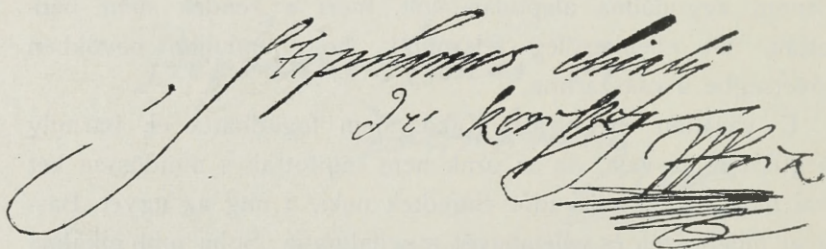
E váratlan megbízást Kakas nem fogadhatta el, bármily megtisztelő is vala, de az urak nem tágitottak s mindössze két órai meggondolkozási időt engedtek neki, a míg az ügyet Bastával megbeszéli és véleményét meghallgatja. Soha jobb alkalma nem lenne megszabadulni tőlük, volt a ravasz olasz generális azonnali rövid tanácsa. Erre megbízó levelöket is átvette, melyben arra kéri ő Felségét, adjon hitelt követjük szavainak, kit ép ezért küldenek hozzá, hogy előszóval tájékoztassa a történetek eredete és igaz okai felől, jól tudván, hogy az elmúlt napok eseményeiről sok hamis hírt hallott.²⁸ Csáky egyúttal arra is figyelmeztette Kakast, hogy ne kötekedjék annyit titkárával, Jacobinussal, mert minden jószágát visszaadatja, csak azt a (kismester-útczai) házát engedje át neki törvényesen, melyben a fejedelmek szok-

²⁶ Az 1600 október 25—november 4-ike közt tartott gyűlés végzéseinek 6. pontja szól az elfoglalt birtokok visszaadásáról.

²⁷ Basta 1601 februárius elsején Kolozsvártt kiadott deliberációja a Történelmi Tár id. 1897. évf. 609. l.

²⁸ Az erdélyi rendek megbízó levele Kolozsvárról, 1601 februárius 11-ikéről keltezve, Hurmuzaki: Documente IV/I. k. 244. l. és Basta tudósítása ugyanaznapról, a XII. k. 1149. l.

tak lakni, valahányszor Kolozsvárra szálltak. Kárpótlásul a városon kívüli birtokokat s jobbágytelkeket, Jacobinus meg ezer tallért ígért neki adni, a mibe Kakas az előhívott főbíró előtt kénytelen-kelletlen belé is egyezett. Igéretét azonban Csáky nem váltá be, sőt alig tette ki a lábát Kakas a városból, Gyalu felé eső szőlőskertjeit is Jacobinusnak adatta, a maga számára meg Mária Christierna birtokait és Fogaras várát foglalta le és íratta át a rendekkel. Ám mindezek ellen szegény Kakas már mit se tehetett, sőt — miként maga írja — örvendett, hogy ép bőrrel kiszabadulhatott az országból.²⁹ Pedig kár volt úgy sietnie, mivel Jacobinus uram tüstént, a mint Kakas eltávozott, februárius 16-ikán megjelent a kolozsvári főbíró: Gellyén Imre és tanácsa előtt, ünnepies tiltakozását jelentvén be az ellen,

25. CSÁKY ISTVÁN ERDÉLYI KORMÁNYZÓ ALÁÍRÁSA.

hogy Kakas másik piaci, mondjuk címeres-ajtájú házát, a feleségévé vált unokahúga, immár néhai Kakas Kata leánya Eötvös Anna örökösödési jogának sérelmével eladhassa vagy elzálogosíthassa, kiterjesztvén tiltakozását Kakas minden egyéb hagyatékára, jószágára és bármiféle névvel nevezendő követelésére vagy jövedelmére, melyekre felesége jogán igényt támaszt.³⁰ De vele jött volt Tasnádi Gáspár uram is, hogy a tanács visszaadassa neki azt a kertet, melyet Kakas tőle erőszakkal elfoglalt vala szomszédos telkéből. Ezt két nemes-személylyel történt felszólításra sem akarta megadni, azt üzenvén általuk vissza, hogy

²⁹ Bin froh gewest, dass ich den gesunden Leib von (dannen) bracht, írja id. boroszlói előterjesztésében.

³⁰ Kolozsvár tanácsa id. számozatlan egykorú jegyzőkönyvében, a város ó-levéltárában.

«gondolkozik felőle és minden jó választ teszen» neki, holott «tudja azt az egész város, hogy Kakas Istvánnak ehhez az elfoglalt földhöz semmi competentiaja nincsen, nem is hagytuk — ügymond — in pacifico dominio bírni, hanem mindenkoron ellenzettök s most is ellenzők» e tiltakozásunk során.³¹

Hanem ezekkel Kakas már mind nem törődött. Útban a prágai udvar felé,³² 19-ikén egy napot Kassán töltött, majd Bécsben tett jelentést — útasítása értelmében — Mátyás és Miksa főhercegeknek.³³ Itt különben is sokat késlett saját magánügyei és erdélyi megbízásai³⁴ miatt, úgy hogy csak márczius közepére ért fel nagy lassan Prágába.³⁵ Ismerősei kérdezősködésére nyíltan elmondá, miért küldték a rendek: hogy a császár hagyja meg fejedelmökül Báthory Zsigmondot, (a ki sok viszontagság után Lengyelországból bejött az országba) ám függetlenül tőle, miként e zavarok előtt volt. De az ismerősök nem is késtek tájékoztatni az udvariak felfogásáról, mely abban nyilvánult, hogy rend csak akkor lehet Erdélyben, ha a császár megadja a székelyeknek a Báthoryak alatt elkobzott régi kiváltságait és szövetkezvén az iránta hű szászokkal, megtörik a nemesek erejét és túlsúlyát.³⁶

Így esett aztán, hogy még csak fogadni sem akarták, legalább nem addig, míg Mihály vajdával nem végeztek, a ki személyesen sürgette a segítséget, melylyel Erdélyt újból a császár

³¹ Eredetije, megismételve 1601 márczius 2-án, ugyanott.

³² Elindulásáról a kolozsvári sáfár 1601-iki számadáskönyvében ezt a följegyzést olvassuk: Kakas István uram, hogy oda fel követségen mene, bíró uram akaratiából az Kovács János lovaihoz adtam egy kucsit, melynek az árát tudtam ad fl. 29.

³³ Lassota Erik kassai kapitány jelentése Mátyás főherceghez 1601 februárius 21-ikéről, a bécsi hadügyi levéltár 85. csomagja 14. fasciculusában.

³⁴ Így pl. Kornis Boldizsár árván maradt későbbi felesége kincseit helyezte el biztonságba Henkel Lázárnál, a kor egyik

legnagyobb bankáránál, kitől (Kakas halála után) Kornis csak az udvar közbenjárásával tudta visszaszerezni. (Kornis supplicatioja Rudolffhoz a bécsi államlevéltár id. Hungarica osztálya 1607-iki s. d. csomagjában.)

³⁵ Spinelli érsek prágai nunczius írja róla 1601 márczius 19-iki jelentésében, hogy «é comparso qui tre giorni sono», a mi meg egyezik a velencei követ fenti adatával; eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár 1. 651. kötete lapszámozatlan részében.

³⁶ Duodo Péter velencei követ tudósítása 1601 (ó-stilszerinti) márczius 5-ikéről, Hurmuzaki: Documente VIII. k. 209. l.

süségére téríteni ígérte. Napról-napra, hétről-hétre várakoztatták s biztatták szegény Kakast, a ki azalatt — egyebet nem tehetvén — az udvarban élő külföldi követeket tájékoztatá országa helyzetéről, látván, hogy azok is ép oly elfogultak, sőt tudatlanok felőle, mint a császár tanácsosai és miniszterei.

Előadta, hogy Báthory Zsigmondot a rendek a töröktől való félelmökben fogadták vissza, mivel rájuk parancsolt a portáról, hogy elpusztítja országukat, ha másként cselekednek s vele a régi szövetséget és viszonyt fenn nem tartják.³⁷ Az erdélyiek tudják, hogy másként nem élhetnek csendességben a törököktől, kik miatt békességek nem lehet, kisebb bajnak tartván, hogy adófizető hűbéresei legyenek *saját vérbeli fejedelmök alatt* élve, mint a múltban is, mint hogy közvetlen szolgálivá váljanak országotól. De azért a római császár, mint magyar király iránt is hívek, sőt szolgálatot tehetnek neki abban a tekintetben is, hogy a török hadi mozgalmairól idején értesítik,³⁸ a mi elismerésre méltó szolgálat, mért a prágai udvarból, a nagy távolság következtében úgy sem lehet Erdélyt kellően támogatni veszély esetén.³⁹ Mindezt Kakas írásban is⁴⁰ kifejezte a nunczius számára, de azért audienciát még április közepén se kapott,⁴¹ sőt azt az óhaját sem teljesíték, hogy valami tiroli birtokkal jutalmazzák fáradozásait, habár ehhez, mint buzgó katolikus még a szentszék ajánlását is megnyerte a nunczius útján.⁴²

Annai hiábavaló várakozás és költekezés után boszúsan és kedvetlenül hagyta oda húsvét előtt Kakas a császári udvart, hogy meg sem álljon Tirolig, hol felesége már aggódva várta

³⁷ Vischer jelentése Kakas előadásáról, Hurmuzaki: Documente XII. k. 1174. l.

³⁸ Duodo velencei követ 1601 márczius 26-iki jelentése, a velencei államlevéltár «Dispacci di Germania» 31. k. 17. l.

³⁹ Cosimo Concino toscanai követ 1601 április 2-iki jelentése szerint, a firenzei állami Medici-levéltár 4356. kötegében.

⁴⁰ Kakas ez emlékirata azonban már nincs meg a vatikáni levéltárban.

⁴¹ Egy 1601 április 14-iki jelentésből látjuk, hogy még mindig Prágában tartózkodik.

⁴² Spinelli nunczius 1601 márczius 26-iki jelentésében említi Aldobrandini Cinzio b. államtitkár erre vonatkozó januárius 6-iki levelét; a római vatikáni Borghese-levéltár I. 651. kötetében.

haza a szent ünnepekre. Útközben elég ideje maradt elmélkedni az emberi gyarlóságok s az udvari intrikák fölött, melyek miatt nem juthatott a császár színe elé. De a min előbb annyit bánkódott és gyötrődött, azt most szinte természetesnek találta, a hogy nem látta már maga körül azokat a minisztereket és udvaroncokat, a kik minden ajándékot szívesen elfogadnak, hanem annál szűkölködőbbek ígéreteik teljesítésében. Hiszen Rudolf császár hatezer gyalogost és négyezer lovast ígért havi tízezer tallérnyi zsolddal Mihály vajdának, hogy Bastával együtt visszahódítsa az állhatatlan Erdélyt, a mire ígérkezett, s így szóba sem állhatott a fejedelemségre vágyakozó Csákyval, se pedig követével.⁴³

Az udvar célta is ért, számítása bevált. Báthory Zsigmond nem tudta magát sokáig fentartani a fejedelmi székben, két dicsőségre vágyó kalandorral szemben. Cserben hagyta a török is, kitől fegyveres segítséget remélt s a goroszlói csatában leveretve, alig tudott kimenekülni Moldovába. Amde két tör nem fér meg egy hüvelyben, s Basta gyanakodni kezdvén Mihály vajdára, két héttel utána (augusztus 19-ikén) megölette a Keresztesmezőn, hol útban Gyulafejérvárra együtt táboroztak.

IX.

JBÓL *idegen* jutott hát ismét Erdély kormánya élére, hiába küzdöttek évek óta ellene az erdélyiek. Idegenek, kik *helytartói* czimmal úgyszólván korlátlan hatalommal működtek, élet és halál urai valának, vak engedelmességet követeltek mindenkitől, s egyetlen vágyuk lévén: a császár kegyét és megelégedését kiérdemelve, további haladásukat biztosítani s magánvagyonukat minél jobban szaporítani — türtek, utálatosak voltak. Ám Bastával jó viszonyban állott Kakas uram, s hatalomrajutásával az ő kilátása is éledezni kezdett, hogy csa-

⁴³ Concino id. 1601 április másodikik jelentésében.

lárduul elvett vagyonát végre valahára visszakaphatja. Erdélyi barátjai is jó reménységgel biztatták hazahívó leveleikben. Csak azt várta hát, hogy a helyzet tisztuljon s biztosra menjen be ismét Erdélybe, habár felfogadta volt, hogy be nem teszi többé szülővárosába a lábát. Azért szíve, lelke mégis oda húzta. Mert hiába volt itt neki tágas középkori lovagkastélya, melyben feleségével halálíg gondtalanul élélhet, s hiába ígérgette sógora is, hogy kineveztetni valami jó jövedelmű kapitányságra, vagy egyéb tirolai méltóságra . . . neki ez a föld mégis csak idegen volt, feleségén kívül őt hozzá semmi sem kötötte, s rajta is bevált a közmondás igazsága, hogy *kihajtott fát nehéz átültetni*. Pedig megfogamzhatott volna s a pihenés jól fogott volna öregedő testének. Élni is igazán zavartalanul élhet vala itt — miként elgondolta, mikor végleg otthagya hazáját — ha természete és életének fel-felülülő emlékei engedték volna.

A marettschi kastély a Bozen melletti Zwölfmalgreien község szélén épült, közel a nagy vízfogóhoz, melyet a nép ősidőkben épített a Talfer áradása és pusztításai ellen. E vad folyócska iszapja és köögörgetege emelte fel a kastély körüli területet is, holott még a középkorban jókora hegytetőn állott. Ma jóformán völgyben fekszik s bámul az útasra négy kerek szögletbástyájával s négyszögű tornyával, melyek valaha nehéz idöket láttak.¹ Nem természetes-e, hogy így mondája is támadt a vadregényes fekvésű kis várkastélynak? Hisz mindenki beszél a szép Kuningundáról, a ki halálosan szerette a szomszéd treuensteini vár ifjú urát, Theobaldot s vigasztalhatatlan maradt, mikor el kellett mennie Röttszakállú Frigyes császárral a Szentföldre. Két egész esztendeig sóvárgott, epedett utána hiába, anélkül, hogy hírt hallott volna szíve bálványáról, midön egyszer váratlanul egy csuhás barát érkezett a kastélyba, hogy megpihenjen nagy útjából. Mesés dolgokat beszélt a keresztesek vitézségéről s

¹ A Römer család kihaltával a kastély a Sarnthein grófoké lett; ma azonban a bozeni vadász-ezred használja fegyver-

raktárul. (Pir Gamper Aemilian griesi lelkész szíves közlése.)

kivált Theo bátorságáról és hősiességéről, a miért a császár a csatasor előtt lovaggá ütötte. Ám azt is tudta róla, hogy egy szép keleti nőt vett el feleségül. Kunigunda halásápadtá vált e rettenetes hír hallatára és szomorúan távozott a szobából, hogy zokogását ne lássák, hallják. A csodás idegen erre leveté álarczát s Theobáldnak adta ki magát a leány atyja előtt. De hiába siettek Kunigunda után s keresték mindenütt, már csak véres holttestére akadtak a kastély vízárkában, hová keservében kiugrott az ablakból. A leánykérő lovag ekkor megzava-

26. KAKAS MARETSCHI VÁRKASTÉLYA.

rodva nyomtalanul eltűnt paripáján, s a bánkódó atya megőrült fájdalmában; de azóta minden holdtöltekor megjelenik a szerelmes leány szelleme a kastély körül, révedező szemekkel tekintve a fellegekre s egykori boldogsága helyére.²

Kakasnak sem volt maradása e helyen.

Az őszt még csak kibírta valahogyan, de mikor már az almaszedést is elvégezték, a szüret levét is megízlelték s a szénacsinálással is beszámoltak a jobbágyok, a karácsonyi szent ünnepek után, 1602 elején neki indult ismét Bécsen, Prágán át

² Dr. Höffinger Károly : Gries-Bozen (Innsbruck, 1887.) 157. l.

Erdélynek, most már csakugyan azzal az elhatározással, hogy török-szakad: rendbe hozza anyagi ügyeit.

A császári udvarban ezúttal hamar megkapta Rudolf rendeletét erdélyi olasz helytartójához, hogy ügyét vétesse elő és szolgáltatson neki igazságot. Csakhogy megígértették Kakassal, hogy útját Krakónak vegye s fürkészsze ki titokban a lengyelek magatartását Erdély és Báthory Zsigmond iránt; a mit ő magánügyei sürgetésének ürügye alatt föltűnés nélkül megtehet.

Akarva, nem-akarla bele kelle nyugodnia Kakas uramnak e dologba, s így történt, hogy csak februárius közepén érkezett Lengyelországon át Szatmárra, honnan megbízatásáról és tapasztalatairól jelentést tehetett az udvarnak.³ Ezt most különösen Basta sorsa érdekelte, mivel immár közel három hete ostromolta a Zsigmond hűségére tért Besztercze városát s még mindig nem tudta, mennyire haladtak a béketárgyalások, melyeket az olasz generális a fejedelem követeivel folytatott. Hiszen a többi erdélyi városok hűsége is attól függött, hogy az a fontos ügy miként dől el. Ezért Kakas előbb Kolozsvárra lovagolt, hogy dolgainak színe alatt, lakóinak hajlandóságát kikémlelje s újabb adatokat szerezzen.

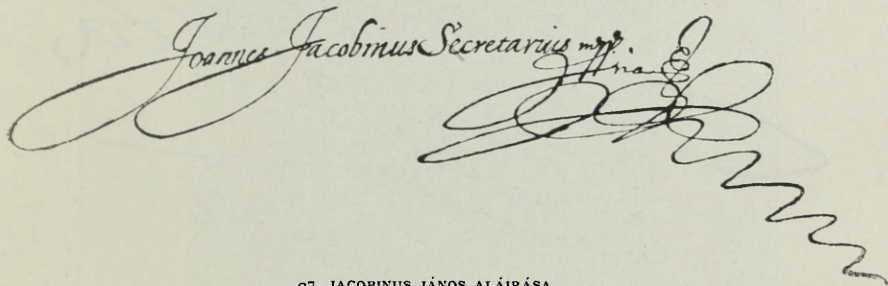
Kolozsvárra érve, Kakas uram februárius 15-én jelent meg a városi tanács előtt, egész váratlanul. S bemutatván megbízó leveleit, kérte: adassa vissza szülei házat, melyet Jacobinus János az ő távollétében jogtalanul foglalt el, ép a tanács tudtával, melynek védelmébe ajánlta vala pedig vagyonát, midőn ez országból távoznia kellett. Adassa meg szöleit s az Eötvös András kezén lévő ingó marháit, nemcsak mivel azokat a honi törvények ellenére bírja hatalmasul, hanem mivel Mihály vajda, a kitől kapta, nem volt törvényes fejedelme, csak kormányzója az országnak. Hisz kiűzetése után már a léczfalvi gyűlés kimondta, hogy minden elkobzott birtok visszaadandó, neki meg a császártól és Bastától, az új kormányzótól is van

³ Kakas maga említi 1602 februárius 13-iki (hibásan nyomtatva 18-iki) jelentését; Hurmuzaki: Documente IV 1. k. 292. l.

végzése reá, s a tanács még sem teljesíté azt, holott Basta csak megérdemel annyi tiszteletet, mint a havasalföldi vajda, kinek rendeletét habozás nélkül teljesíté!⁴

Ilyen s ehhez hasonló érvekkel és mandátumainak bemutatásával kardoskodott Kakas saját igaza mellett. De a tanács nem mert döntení ily lényegbe vágó fontos ügyben s mindössze annyit tett, hogy helyet engedvén a perújításnak, arról írásban értesíté Bastát. Kakas tehát másnap bejelentette Szécsi István főbíró előtt helyettes meghatalmazottjául szomszédját: Gellyén Imre volt bírót és három más barátját,⁵ s miután további három napig magántárgyalásaival nem ért célzt, neki indult Beszterczének, hogy a dologról Bastának jelentést tegyen s támogatását

27. JACOBINUS JÁNOS ALÁÍRÁSA.

kieszközölje. Az utak veszélyes volta miatt előbb Szatmárra ment s midőn onnan februárius 26-ikán a beszterczei táborba ért, már harmadnapja megadták volt városukat a szászok Zsigmond rendeletére.⁶

E fölötti örömeben az olasz helytartó készségeel teljesíté hát a sokat zaklatott szegény ember kérését, biztosítván felőle, hogy a mint az ügy főlebbezés révén elibe kerül, kedvezően intézi el haladéktalanul. Meg is írta a városnak rendeletében, hogy

⁴ Kakas előadása nyomán, a Történelmi Tár 1397. évf. 612–3. l.

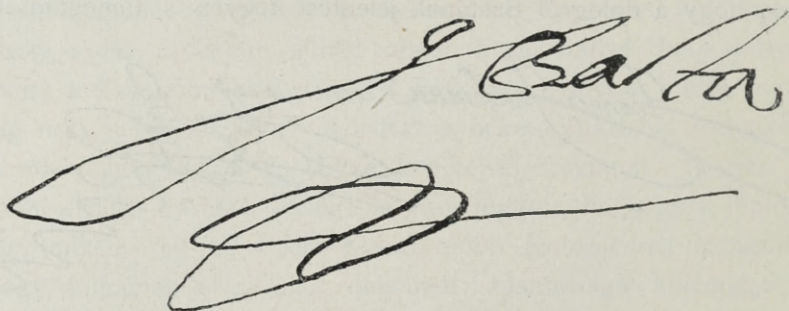
⁵ Kolozsvár tanácsának régi ügyvédvalló-jegyzőkönyvében találjuk t. i. 1602 februárius 16-ika alatt: Stephanus Kakas in plenipotentem curatorem factam et pro-

curatorem suum constituit Emericum Gellyén; item Gregorium Bornemisiam, Martinum Literatum et Petrum Bek.

⁶ Kakas 1602 márczius 19-iki tudósítása; Hurmuzaki: Documente IV/I k. 292. l.

habár az ügy nem szorul felülvizsgálatra, nem akarja elzárni a jogvédelem útját, sem visszautasítani kívánságukat, csak intézzék el gyorsan egy napon s egy terminussal, hogy végzésüket Kolozsvárra érkezésekor elintézhesse s megvizsgálhassa.⁷ Hogy pedig az egész tárgyalásról pártatlan jelentést kapjon s annál tisztább képet nyerjen, Basta két nemes embert rendelt Rákóczy László erdélyi főkapitány csapatából Kakas mellé — Hetey János és Banga János uramékat — hogy vele legyenek a tanács ülésében, ellenőrizzék a tárgyalást s lefolyásáról eskü alatt számoljanak be neki.

Kolozsvárra érve, egy szerdai napon, márczius 6-ikán folyt

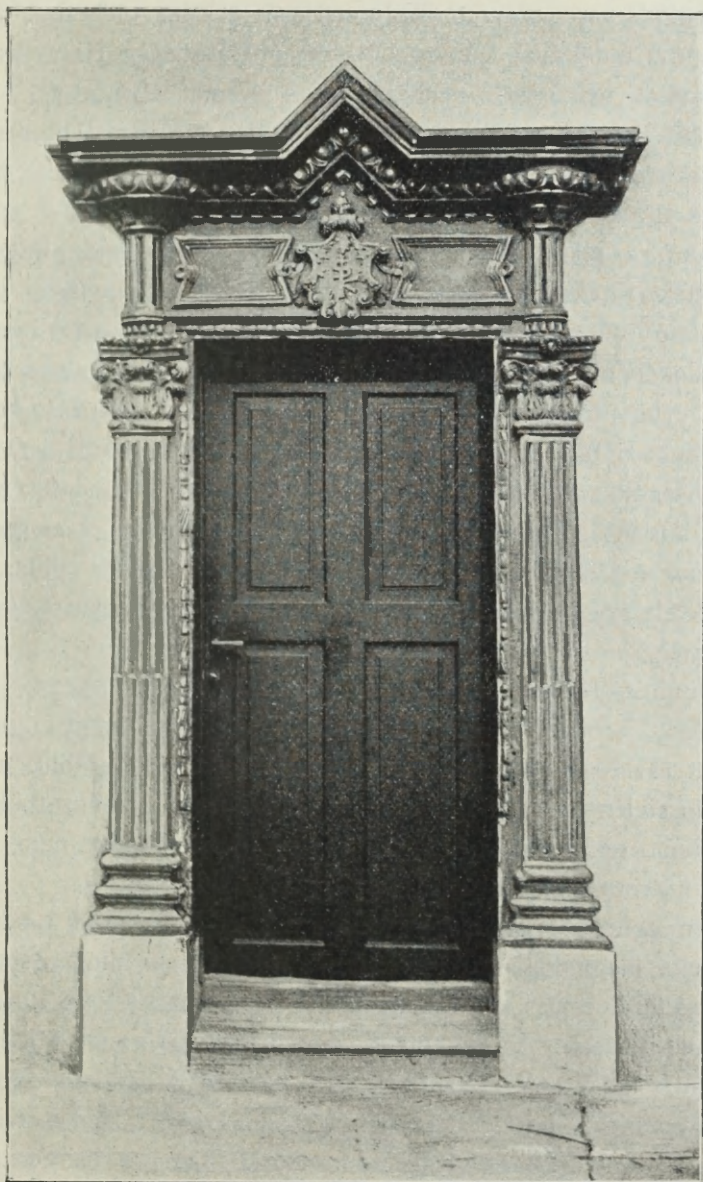
28. BASTA GYÖRGY GENERALIS ALÁÍRÁSA.

le a teljes számú tanács és mindkét bíró előtt az a nevezetes tárgyalás, mely Kakas régi sérelmeit volt hivatva orvosolni.

Igaz ügye tudatában, lelkesen és meggyőzően adta elő panaszát Kakas uram, felhasználva tudásának egész tárházát, ügyvédi jártasságának minden eszközét, szónoki tehetsége nemes virágait, hogy — megismételve három héttel azelőtt tett kijelentéseit — a tanácsot az ügy lelkiismeretes megvizsgálására s az ellene terjesztett rágalmak visszavonására kényszerítse. Gyűlölte atyjafiait, kik vagyonából kiforgatták, de elfojtja fájdalmát és szenvedélyét — úgymond — mert jó katolikus ember, a ki nem kívánhatja másnak kárát, sőt abban igyekszik, hogy barát-

⁷ Basta rendelete 1602 februárius 28-ikáról, a beszterczei táborból, a Történelmi Tár id. 1897. évi 610—1. l.

29. KAKAS KOLOZSVÁRI HÁZÁNAK MÁSODIK UDVARI AJTAJA.

ságban élhessen embertársaival. Ezért tért vissza annyi veszély és aggodalom között, nem kívánva egyebet, mint sajátját, szüleitől örökölt vagy szerzett vagyonát, mert nem tűrheti, hogy a mit annyi munkával, éjt-napot összetevő fáradsággal keresett és megtartott, azt most — hibáján kívül — más élvezze.

Erre Basta követői is előadván röviden megbiztatásuk célját, a tanács azzal a kifogással akarta elnapolni az ügyet, hogy Kakas hírok-tudtok nélkül költözött volt el a városból s így mindent, a mi sérelmére esett, a havasalföldi vajda tett. De Bangáék tiltakoztak ez ellen, mert hisz köztudomású, hogy Kakast ő Fölsége kegyesen fogadta s rendeleteit ép azért bocsátá ki érdekében, mert nem tűrheti, hogy bármiféle mesterkedés vagy ürügy miatt kárt szenvedjen Erdélyből való távozása következtében. S ha birtokait mégis rövidesen visszaadni nem tudják, vizsgálta meg ügyét, miként a generális kívánja s rendeli.

E kívánság teljesítése elől nem zárkozhatott el a tanács, melynek nevében a bíró felszólítá, hogy másnapra állítsa elő ellenfeleit, hogy igazságot lássanak ügyében, Basta rendelkezése alapján.

Mindezt Kakas uram néma csendben hallgatta, de szót kérvén — a tanács meglepetésére — felállott, hogy igazolja magát azzal a három váddal szemben, melyekkel a főbíró a tárgyalás elején illette, hogy t. i. bejelentés nélkül távozott, hogy vagyonát gondozatlan hagyta s hogy azt a senatus nem bántotta s érette nem felelős.

Az egész várost hívom fel tanuságul — úgymond — hogy a tanács maga foglalta el birtokaimat, rögtön a mint távoztam s az adta Eötvös Andrásnak, illetve leányának s nem a vajda, miként hirdetik. Vagyonomat sem hagytam gondozatlan, se házaimat üresen, mert azokban több ezer forintnyi ingóságot és 56 nagy hordó bort bíztam két hű emberemre: nemes Kibédi Jánosra, a kisebb fejedelmi kancellária titkárára és Szatmári János deákra, (kik mellett két vénasszonyt is hagytam házőrzőül), míg hadadi birtokomra Váradi Jánost küldtem ki

teljes útasítással. Adja tehát Eötvös uram vissza boraimat, melyek legalább 6000 tallért érnek s adj a tanács is azt a 600 talléromat, a mit házaiban hagyott szolgálimtól jogtalanul elszedett.⁸

Távozni se távoztam a tanácsurak tudtán kívül, mert *salvus conductusom* vala a császártól, az ország akkori fejedelmétől, melyet íme eredetiben be is mutatok s mindenki tudja, hogy addig nem indultam el, míg azt meg nem kaptam. Azt a jelentést is visszautasítom, melyet a tanács tavaly rólam a generálisnak küldött, hogy t. i. adósságaim elől szöktem volna meg a városról s azért foglalták le vagyonomat hitelezőim javára! Ki tud erről valamit? Nem jártam-e azóta is e városban s nem kértem-e meg a tanácsot a múlt hónapban, midőn négy napot töltöttem itt, hirdetné ki megérkezésemet s álljon elő, a kinek tartozom, hadd fizessen ki? Ha csak egyetlen egy jön is, fél-szememet adom oda, ha két hitelezőm akadna, üssék ki mind a kettőt! Négy napig vártam rájuk s mikor senki sem jelentkezett, negyedik nap ünnepélyesen tiltakoztam Kegyelmetek előtt a rajtam esett sérelemért, holott írásokkal bizonyíthatom, hogy ellenkezőleg nekem tartoznak: Kolozsvár városában 14.000 tallérral, egész Erdélyben pedig 32 ezernyivel különböző hitelezőim.⁹

De Kakasnak a bíró egy közbevetett kérdésére adott válasza annyira felbőszíté a tanácsot, hogy felkelt helyéről, egyszerre hárman-négyen is beszéltek s távozni akartak. Ám Kakas folyton vitatkozva velök és a notáriussal, elállta útjukat az ajtóban s kérve őket, ne kövessenek el vele szemben ily erőszakosságot, mely nem méltó a tanácshoz, végre meghallgatták s hivatalból megidéztek másnapra két fő ellenfelét: Eötvös uramat és vejét.

Ez a tárgyalás még hevesebben indult és végződött. Mindjárt elején összekapott Kakas a bíróval, a ki visszavonulván társaival, kijelenté, hogy az ügyet a város perrendtartása szerint fogják megvizsgálni, (melynek egy példánya a terem falán függ)

⁸ Ezt boroszlói emlékiratában említi.

id. előterjesztésében említi ezt, a tárgyalás

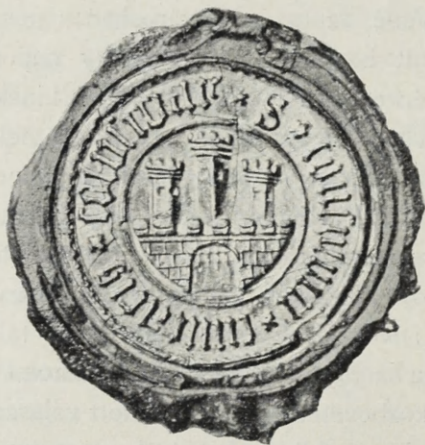
⁹ Kakas Unverzaghoz intézett boroszlói

ismertetése kapcsán.

s attól egy körömfeketényt sem térhetnek el. Hiába erősködött Kakas uram, hogy ez ellenkezik a tanács tegnapi egyhangú végzésével s Basta rendeletével, a bíró nem tágitott. Azt ugyan még megtette, hogy Kakast sérelmének előadására fölszólította, de Jacobinus uram hirtelen félbeszakítá: *Nem hallgatjuk meg, hanem adja be panaszát írásban.* Kakas elérte, hogy ezzel mit akarnak. Jól tudta, hogy a város szabályrendelete és szokása szerint az írásban benyújtott panaszra a felperes harmadnap köteles felelni s arra ismét négy nap múlva lehet válaszolni, a mivel Basta rendeletének világos intézkedése elle-

nére: pörét húzni-halasztani kívánták. De a bíróság mégis ily értelemben döntött, habár Kakas ki is jelenté, hogy panaszát előadván, ám írja le s terjeszse be a notárius és mutassa meg azzal a *tanács* jóhiszeműségét.

A nyilvánvaló igazságtalanság és következtetlenség ellen Basta biztosai is felszólaltak, kivált hogy az írásbeli végzésbe nem fog-

30. A KOLOZSVÁRI VÁROSI TANÁCS PECSÉTJE.

lalták bele Kakas indokait. De ezekkel az egymással rokonsági összeköttetés, meg egyéb gazdasági érdek folytán szoros viszonyban álló emberekkel — kik Kakasra nagy vagyona és szerencséje miatt egyébként is irigykedtek — kikezdeni nem lehetett. Különben is gyűlölték nagy németbarátsága miatt, látván, hogy üdvét és előmenetelét az udvartól várja s minden tetteivel a császár kegyét keresi, holott az általános közvélemény felfogása szerint, az ország minden nyomorúságának az idegen, a *német* vala.

Az így népszerűtlenné vált Kakas nem is végezhetett semmit. Másnap megpróbálta ugyan társaival felújítani ismét a

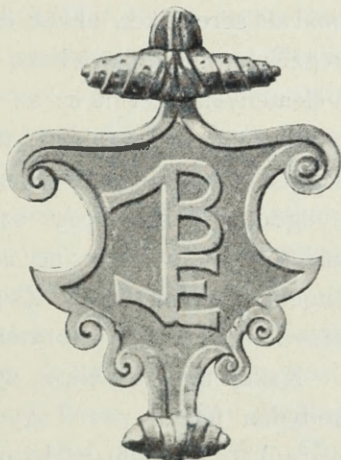

dolgot, de még csak azt sem tudták elérni, hogy az egész eredménytelen eljárásról hiteles jegyzőkönyvi kivonatot állítson ki a tanács.¹⁰

Bajából végre is Gellyén Imre segíté ki Kakast, az ő piaczi szomszédja és régi barátja, még pedig úgy, hogy pörének vezetését magára vállalta, kandallós házát pedig 3700 forinton megvette. Ebből kitelt Mindszenti Benedek régi zálogának megtérítése, sőt maradt még neki 700 forintja is,¹¹ a mit magával vihetett Tirolba, minthogy Kolozsvárra most már igazán nem akart többé visszatérni. S jól tudván, hogy Bastának már nincs több befolyása az országban, örült, hogy legalább így végezhetett!

Utban Prága felé, Kakas Szatmáron tartott nagyobb pihenőt, hogy tapasztalatairól beszámolhasson az udvarnak s befejezhesse Gaizkofler Zakariás császári titkos tanácsos számára készített hosszabb jelentését.¹² Kiterjeszkedett ebben mindenre, a mit bejövetele óta észlelt s egész politikai meggyőződését feltárta benne Erdélyről.

A Báthory Zsigmonddal kötött beszterczei fegyverszüneten kezdte a dolgot, melynek értelmében átengedi a császárnak Szilágy vármegyét, de viszont Erdélyország többi részében: a Meszestől le Sósmezőig háborítatlanul hagyja uralkodni s nem

31. BOGNER (GELLYÉN) IMRE MONOGRAMMJA
KAKASTÓL VETT HÁZÁN.

¹⁰ Hetey és Banga részletes jelentése Bastához Kolozsvárról, 1602 márczius 8-ról a Történelmi Tár id. 1897. évf. 611–620. l. Ezt a rendkívül érdekes iratot mi csak kivonatosan ismertethettük, de jogászok s főleg a hazai jogvédelem történetével foglalkozók sok becses anyagot találhatnak benne, hű képét adván egy 300 év előtti per tárgyalásnak.

¹¹ Így értelmezem annak a vételszerződésnek az adatait, melynek alapján Gellyén Bogner Imre 1602 szeptember 12-ikén Kakas kandallósházát örökáron megkapta; az O. l. kolosmonostori conventjének 15. protocolluma 148. l.

¹² Kakas ez 1602 márczius 19-iki német jelentését ld. Hurmuzaki: Documente IV 1. k. 292–294. l.

ellenzi, hogy a törökkel békét kössön. Basta kénytelen volt szorultságában elfogadni e föltételeket, de csak azután szólt róluk Kakasnak, hogy felküldte őket az udvarba. Ám azokba azt hiszem, nem fog ő Fölsége beleegyezni, mondá Kakas. Hiszen az elmúlt eseményekből következtethetni — úgymond — arra, hogy az erdélyiek csak azért fogadják vissza Zsigmondot és szövetkeznek a hitetlenekkel, hogy békességet élvezvén és hűséget mutatván, megszabaduljanak a császári hadaktól, miként tavaly s a béke alkalmas idejében a török segítségével rendbehozván seregeiket, akkor csapjanak a mieinkre, mikor (biztosítva képzelvén magunkat a béke folytán) arra legkevésbé gondolnánk. Véleményem szerint ez az egyezés különben is sérti ő Fölsége méltóságát, hisz csak azt nyújtja neki, a mit eddigelé is békességgel bírt s nem képzelhetem, hogy annyi költsége után belenyugodna abba, hogy az ország *ellenfele* kezén maradjon, anélkül, hogy meg ne adja magát neki teljesen. Pedig ha engedték volna, hogy Zsigmondot felkeressem, sikerült volna más föltételekre is rábírnom!

Kakas mindezt olasz nyelven adta elő Bastának, a ki egykedvűen felelte rá: Tegyen ő Fölsége, a mit akar, én nem maradhatok s nem várhatok itt tovább.

Az olasz főhadvezér e rövid kijelentésében egész elkeseredése s reménységének bátortalansága megnyilatkozott. Hisz tovább folytatnia hadjáratait szinte lehetetlenség vala; részint a nagy eleséghiány miatt, mivel az erdélyiek a gabonát seregei elől felgyújtották, a hordók fenekét kiütötték, a lábasmarhát idegen országba hajtották; részint meg a fizetetlen hadak engedetlensége miatt. De meg félt, hogy ha Zsigmondot tovább zaklatná, kétségbeesésből annyi törököt hív be, hogy nemcsak a császáriakat vernék le, hanem a végén még az országot is maguknak foglalnék el. Így hát előnyösebb, ha ő Fölsége békét szerez s minden erejével a török elleni magyarországi háborút folytatja.

Basta e nézetével s a békekötés e formájával Kakas nem értett egyet. Nem bízott sem Zsigmond fejedelem, sem az erdély-

lyiek őszinteségében s tartott tőle, hogy az elszenvedett méltatlanságokért az ország úgy megbosszúlja magát, a mint alkalma leszen reá, hogy egész Magyarország megérzi. Mert megeshetik, hogy a török támogatásával 3—4 év alatt úgy helyrejön s megerősödik Erdély, hogy egy szép nap akármily ürügy alatt fegyveresen támad ő Fölsége ellen; a minek most lett volna legczélszerűbb elejét venni. Frigyet tehát csakis olyan kikötéssel kell kötni, hogy Báthory Zsigmond takarodjon ki az országból s adja azt át ő Fölségének, a mire most «nolle-velle» könnyen rá lehetett volna vinni, sőt a dolgot magamra vállaltam volna — úgymond.

A hadfolytatás kérdése sem áll olyan rosszul, a mint Basta képzei. Hiszen a székelyföldet és Brassó városát két hét alatt el lehet foglalni, még ezzel az engedetlen haddal is, mely zsákmány reményében mindig kész hadakozni, mert csak magának Rákóczy Lajosnak 16.000 hajdúja tanyázott a beszterczei táborban s ezekkel 2—3 hét alatt teljes győzelmet lehet vala aratni, kivált hogy ilyen csikorgó hidegben még annyi török sereg se jöhet be, a mennyi a védelemre elegendő lenne. Ám Basta uram másként gondolkozott — pedig a győzelem után is maradt volna ideje támadólag fellépni a török ellen, a mire állítólag készült — s hirtelen kivonult az országból, ide Szatmár felé. Talán abban bizakodik, hogy Moldva-Havasalfölde letér Erdély iránti hűségéről s az elűzött Radul vajda ő Fölségétől remél. Meg hogy a hajdúk megsegíteni készülnek a vajdát, a mit azonban nem hiszek — úgymond — a míg nem látom, mert az olasz generálistól még ezer tallérnyi zsoldot se tudtak kicsikarni.

Az események további részleteiről Basta követe, Sennyei Pongrácz szólhat bővebben, de én, nehogy esetleg befolyásoljam, elbúcsúztam Basta uramtól, kijelentvén, hogy Lengyelországba kell sietnem, hogy kifürkészszem, miként gondolkoznak a békekötésről s nincs-e valamelyes ellenséges szándékuk a császáriakkal szemben.¹³

¹³ Így végződik Kakas id. érdekes jelentése, melyet a fentiekben kivonatoltunk

és ismertettünk, csoportosítva az egymáshoz tartozó, de benne szétszórt eszméket.

Kakas, a békés foglalkozású literatus-ember tehát a hadfolytatás mellett kardoskodott, miként látjuk. Pedig kardot csak oldalán hordott, de soha életében nem forgatott. Ám jól ismerte a helyzetet, Zsigmondot és honfitársait, sokat aggódott a császári ház jövőjéért, a szorosán vett Magyarország sorsáért s ime előre megjövendölte Bocskay fölkelését, melynek még évét is megmondta. Okát nem sejtette ugyan, de abban nem csalódott, hogy a keletkező zenebonába bele fog szólni a török is, a ki a hazának és keresztyénségnek egyaránt esküdt ellensége. Ki is fejtette nézetét ebben a kérdésben is az elmúlt év tavaszán, a míg Prágában kihallgatásra várakozott, egy önálló «oratio» alakjában, melyet Lichtenstein Károly s a többi tanácsosok részére írt arról az egész művelt világot foglalkoztató nagy kérdésről, miképpen kellene a török elleni harcot erélyesen folytatni?

Miként hajdan a lydok királya Krözös siketnéma fiának megjött a szava annak láttára, hogy atyját Kyros perzsa király egyik katonája meg akarja gyilkolni, akként Kakast is szólásra készítetvé hazája iránti szeretete és aggodalma, ha ugyan szabad — úgy mond — a kis dolgokat nagyhoz mérni. És ámbátor nincsen semmi magas közhivatala, sem kellő szónoki képessége, melyek szavának súlyt adnának, de Magyarország végső romlásának idején maga is honfiúi kötelességének tartja, odakiáltani, a kiknek meghallgatni illik és cselekedni hivatásuk, hogy félretéve minden egyenetlenséget, fogjanak össze mindnyájan, a kik keresztyének és folytassák kitartóan a pogány elleni harcot, mely végveszéllyel fenyeget.

Nagyoké a tanács segítséget keresni, de övék a felelősség is idejében alkalmazni. S élhetünk-e Diogenesként visszavonultan, midőn a háború kegyetlenül pusztít! Huszonhét évi nyugalom után (a mit hazánk Szigetvár eleste óta nagyjában élvezett), Amurát szultán s fia III. Mahomed bontá meg a frigyet, midőn a kegyetlen Szinán basa tanácsára 1593 őszén Palotát és Veszprémet, majd Győr várát elfoglalá s végig dűlván Havasalföldét és Erdélyt, pár év alatt Eger és Kanizsa várait is

kezébe keríté. Ez a sikere annyira felbátorítá az ellenfélt, hogy éjjel-nappal csak azon gondolkozik, miként hódíthatja meg Magyarország megmaradt részeit s verheti utána járomba az egész keresztény világot. Hisz jól látja a török s tapasztalatból tudja, hogy a fejedelmeknek kevés kipróbált vezérok és seregök van s azok is egyebütt vannak elfoglalva. Így a spanyol királyt a belga háború köti le, a

franciák, a lengyelek és velenceiek egyéb zavarok miatt nem segíthetnek a németek és magyarok ügyén; az angol királynét nagy gyűlölete választja el a többiektől, a svéd és dán királyoknak meg kisebb gondjuk is nagyobb a török háborúnál. Egyedül a németek és magyarok állnak ellent neki, bármint fogynak is. De erejüket nem gyengíti-e mindenféle belviszály és félre-

Wahre Abconterfeytung desß Vnmenschlichen Wüterichs vnd Tyrannen Sinan Bassa, so ein Anfänger vnd Vrsacher ist / alles dieses jetzigen erbärmlichen vnd verderblichen Kriegswesens in Ungarn vnd Siebenbürgen.

32. SZINAN BASA.

értés, akár csak az ókori népekét? Kapva-kapnak közülök sokan a tatár követekhozta békeföltételeken, habár azok csak arra valók, hogy még inkább megalázzanak s azt is elfoglalják tőlünk, a mi még a mienk. Pedig ki ne látta volna, mint pusztítja a török naponta földeinket s rabolja, dúlja családainkat? Békét keresve, biztosan a barbárok hatalmába jutunk.

Hallani fogjuk keresztyén vallásunk elleni káromlásukat, Krisztus szent nevének meggyalázását s látni fogjuk, miként ragadják el gyermekeinket, hogy velök aztán felnőttükkor ellenünk küzdjenek. Holott ez a háború ép úgy lelkesítheti az embereket, mint hajdan a Szentföldön küzdő Bouilloni herczeg, Barbarossa Frigyes, András magyar király s a többi argonauták lelkét. Hisz a veszély nem is a szomszédos államokat, tegyük fel Görögország, Macedonia, Misia vagy Dalmácia földjét fenyegeti s nem is csak egy vár vagy uradalom megmaradásáról van szó, hanem Magyarország és Pannonia védelméről, barátaink, nejeink, gyermekeink, rokonaink s mindannak megmentéséről, a mi nekünk kedves és a mit elvesztve, mi boldogíthatja az embereket? Szó van mindnyájunk életéről és boldogságáról, szent vallásunkról, melyet megtagadva, mit remélhetünk a jövő életben? Ki oly balga vagy istentelen, hogy veszedelemben látván a halhatatlan Isten templomait és oltárait, a törvényeket és szabadságot, a hazát és maga családját, fegyvert ne fogjon a vad ellenségre s vagyont és életét megvetve, ne kívánna inkább tisztességben meghalni, mint örökös gyalázzattal szolgálni az undok tyrannust? Hiszen ha tűz támad a városban, senki sincs, a ki félbehagyván dolgát, ne sietne oltani, s mi lennénk nyugalmas nézői a keresztyénség veszedelmének, a kik a keresztyén társadalom szerető polgárainak tartjuk magunkat? S minden kincsünknek elvesztése se indítana meg? Hisz még az állat is kimenti kölykeit a tűzből is, ha veszélyben látja őket s csak mi — kik keresztyén nevet viselünk — hagynók utódainkat a kegyetlen ellenfél hatalmában? S ha az orvos enyhítés szándékával a szükséges orvosságot nem használja, nem harapódzik-e el a betegség annyira, hogy a halál is hamarosan bekövetkezik? Vagy nem segít-e késsel, ha azt veszi észre, hogy a test valamely része rothadásnak indult, mielőtt az üszök az egészet el nem lepi? Hát a hajós nem dobja-e inkább ki a legdrágább portékáját, semhogy elmerüljön? Mi meg a lángok közepette tétlenül, révedezve állunk, nézve, mint válik

gyógyíthatatlanná bajunk, melyre írt nem teszünk. Pedig nyögi a török igáját az egész keresztyén társaság (mely a parasztok, papok és nemesek rendjéből áll) mindenütt, hol alája vetve kénytelen élni. S kell-e erre Misia, Bulgária, Görögország, Syria, Egyiptom vagy a hajdankor mezein példát keresni, mikor mindenki tudja, miként foglalta el Szolimán szultán a szövetség czimén Izabella királynétól Budát?! Utódai az ország egyéb részét és várait is meghódíták s képzelődünk, ha most tőlük jobbat remélünk, holott a törökök eredetük óta rablásból élnek és lelkük sohasem hajlik őszintén az igazi béke felé. Hiszen hódító útjukban sem a Duna vize, sem az illyr hegyek láncolata fel nem tartóztatá, hogy Perzsia határától Bécs szomszédságáig, Ázsia és Európa birodalmait le ne igázzák. S hány magyar adta meg már árát a törökben való nagy hiszékenységének? . . . De mit hánytorgassam a példákat, mikor tudjuk, hogy Lykurgos, a nagy spártai törvényhozó inkább elveszté félszemét, csakhogy a becsület útján maradhasson; az athéniek pedig megkövezték ama bizonyos Kyrsilost, a ki békét indítványozott, miként az attikai nők is az indítványozó feleségét!

Az isteni gondviselés bőven megáldott: katonákkal, pénzzel, ágyúkkal s lőszerrel és mindennel, a mi a hadfolytatásra szükséges. Mert habár Magyarország nagy szegénységre jutott is, még sok jó veteránusa, válogatott katonája és derék ifja van, kik életüket készek feláldozni a hazaért. S ámbátor a törökök ereje nagy, még sem szám nélküli. Az is Ázsia legkülönbözőbb népeiből összerakva, melyeken Európa szabadságszerető nemzetei mindig győzedelmeskedtek. Avagy Xerxes félmilliónyi hadát nem futamítá-e meg 80.000 elszánt görög? És mi ne tudnánk leverni azokat az ázsiai barbárokat, kikről Caesar azt mondá: *Veni, vidi, vici!* Vagy nem ismeretes-e, miként győztek a görögök az ázsiaiak fölött Trójánál, a marathoni mezőn s egy évtized múlva Salamisnál és Plateánál? Hát makedoniai Sándor mindazokon a keleti népeken, melyeknek szokásait a törökök mindenben követik. Hallgatok arról, hogy

kis seregek is győzedelmeskedhetnek nagyok fölött, ha számuk csekélységét katonai erények támogatják. Hiszen Marius 80 ezernyi emberével a cymberek kétszázezernyi hadát verte meg, Pompeius 40 ezer gyalogosból és 60 ezer lovasból álló hadát pedig Caesar a maga ezer lovasával és 30.000 gyalogharcosával; hogy ne is említsem Lucullus győzelmét Tygranes seregei fölött?

Kincstára sem kiapadhatatlan a töröknek, mert jövedelme is megcsappant, miként kitűnik abból, hogy a szultán — birodalma törvényei ellenére — felemelte az adót. Meg aztán, ne feledjük, hogy míg ők harczy szekereik és lovaik számában bíznak, mi Isten nevében küzdünk; ők a mohamedán babonaságért, mi meg Krisztus szent vallásáért harczolunk; ők hitetlen barbárok, mi keresztyének vagyunk; őket a babonaság és sokaság vezeti, minket az értelem és hit; ők idegen országokért verekszenek, mi hazánkért s tűzhelyeinkért! Miért kételkednénk hát a győzelemben? . . . Mikor már Dániel és Ezekhiel próféták könyveiben meg van írva, hogy a Gógok és Magógok, «a kik a tudósok véleménye szerint egy-ek a törökökkel» elpusztulnak, a mit Szent János is kijelentett Apocalypsisében. Hiszen az ezer év is mindjárt betelik, a meddig Mohamed kijelentése szerint birodalma fenn fog maradni! S lehet-e hinni olyan jövőndöléseknek, hogy miként I. Rudolf császár alapítá meg az osztrák uralkodóházat, az most II. Rudolffal múlték ki?

Nem csüggednünk kell hát, hanem — fegyvert kovácsolnunk. Fegyvernek fegyverrel felelünk s az ellenséget saját földjére is követjük. De milyen eszközökkel, hadakkal és módon? *Hic Rhodus est, hic saltus*. Mindenekelőtt a különböző valláson élő keresztyének egyesülése szükséges, minthogy most erőnket megosztva úgy működünk és húzunk, mint az egy kocsiba fogott különböző erejű és természetű lovak. S ezt jól tudja a török is és Amurát szultánról beszélük, hogy midőn azzal rémíték tanácsosai, hogy az összes keresztyének egyesülve indítanak ellene háborút, mosolyogva utalt arra a mesére, mely szerint a farkasok

egyszer egy nagy kutyacsapat elől megfutni akartak, ám egyik bátrabb társuk felszaladt a hegytetőre és széttelítván az ebek tarka sokaságán, vígan tért vissza társaihoz, mondván: Nincs mitől félnünk, pajtasok, mert — a mint látom — ellenségünk seregében akkora a színek és szokások különbözősége, hogy egyesülni nem bírnak, ha pedig egyenkint jönnek, könnyen elbánhatunk velök.

A keresztyén népekkel is körülbelül így áll a dolog, a mi nagyon sajnálatraméltó. Ám szűnjék meg a vallási viszály s gyógyítsák meg a fejedelmek a háborgó lelkeket, mert kívánatos, hogy a más-más hitű keresztyének egyesüljenek és egyek maradjanak a háború idején és együtt haljanak meg, ha kell, miként Krisztus urunk meghalt érettünk. Hisz már néhai Frangepán Ferencz kalocsai érsek inté a fejedelmeket (1540-ben tartott híres regensburgi beszédében), hogy tegyék félre házi bajaikat és vallási háborúskodásukat s teljes erővel készüljenek a török ellen. De a régi bölcsek is az egyetértés hasznát hirdették s nem találunk-e erre Józua, Jozafát kijelentéseiben vagy a próféták királya és Üdvözítők életében elég példát? Avagy ki ne ismerné a vesszőnyaláb történetét, melylyel a perzsák királya, Kyros és a szkíta Sylurus békétlen fiaikat próbára tették? Hisz az egyenetlenség hasonló a sorvadáshoz, mely előbb meg nem szűnik, míg az egész testet fel nem emésztí. Makedoni Fülöp épp az atheni, spártai és thebai népek egyenetlenségének köszönheté győzelmét s a töröknek is ez egyik eszköze hódításaiban.

De hogy a törököt legyőzzük, mindenekelőtt kipróbált hadvezérekre van szükségünk, kiket nem fejedelmi kegy vagy a nagyok támogatása emel magas állásukra, hanem erényeik, tehetségük, vitézségök és a hadi tudományokban való jártasságuk. Igazi vezérekre, a milyeneket Athé adott, kik nem ijednek meg saját árnyékuktól. A hadvezérek mellett más emberekre is szükségünk van, olyanokra, a milyeneket Diogenes lámpával sem talált, meg a milyenek mindenütt találhatók. Mert

a háborúhoz katonák is kellenek, még pedig ha idegenek is, de lehetőleg olyanok, kik hazánkból valók és fegyelemhez szokott jó vitézek. Hiszen a csatákban nem a sokaság és nyers erő szokott győzni, hanem az ügyesség és gyakorlottság, olvassuk Vegetius és Valentinianus munkáiban. A ki tehát békét óhajt, készüljön a hadra s a ki győzelemre vágyik, sürgősen gyűjtse katonáit, kiegészítve seregeit a szükséges mesteremberek csoportjával. Ezt követték hajdan a perzsák, makedonok, görögök és rómaiak, kik a negyedik monarchiát megalapíták s ezt teszik a törökök is, kik minden évben gyűjtik szanaszét a keresztyén gyermekeket, hogy velök a janicsárok csapatait egészítsék ki, köztük a bátrabbakat a legnagyobb méltóságokra emelvén.

Philopoimen görög «császár» példáját kellene követni, a ki maga tanította be eltespedt népét a hadakozásra, s akkor nemcsak legyőznénk, de felül is múlhatnánk a törököket. S habár sokkal kisebb vagyok — úgymond — semhogy bármiféle tanácsot adhatnék, azt hiszem, mégis czélszerű lenne *állandó hadsereget* alkotni s fenntartani, mert ha pl. ő Fölsége a magyarok, osztrákok, stiriaiak, morvák és csehek kebléből csak hat-hatezer főnyi válogatott gyalog- és lovassereget alapítana s tartana állandóan jól begyakoroltan készenlétben, kétségkívül tekintélyt kölcsönözne birodalmának, melyet alkalomadtán még idegenek is támogatnának. Mert jól mondja Xenophon, a nagy hadvezér, hogy a kinek mindig készen a fegyvere, annak sok a barátja, semmi az ellensége.

Csak így lehet tartalékunk, egy veteránusokból álló segédseregünk, melyhez hozzáadva a nemesek és városok köteles csapatait, bármikor ellenállhatunk az ellenségnek. Hiszen a makedonok falanxjai, a rómaiak légioi és Hollós Mátyás csehei is errevalók voltak, sőt a janicsárok állandó csapata is ezt a czélt szolgálja. Mindehhez persze pénz kell, de habár a becsületes jövedelemszerzésre sokféle tanácsot is lehet adni, nem volna felesleges talán adakozásra szólítani a főurakat, kiváló polgáro-

kat és gazdag kereskedőket; hisz a miért életünket is feláldozni készek vagyunk, a költség nem jöhet számításba.

Sokat lehetne még elmélkedni e kérdésekről s kivált arról, miként kellene a hadjáratot támadóvá átalakítani s követni a törökkel Scipio példáját, a ki mindig hajlandóbb volt *idegenben* hadakozni, mint *hazájában* győzni. S nem így tettek-e a rómaiak, gallok, Pyrrhus, Hannibal, Attila, Totilas és mások, a történelem folyamán? De ezzel bevonom vitorláimat s végzek, nehogy sok beszédemnek az a látszata legyen, hogy — mint mondani szokás — *rusticus Minervam docere*. Kérem azonban Nagyságotokat, fontolják meg, a mit talán nem mindig illő szavakkal, de szívem mélyéből fakadt érzelemmel mondtam, s ne engedjék eltérni ő Fölségét a háború folytatásától, melynek örök dicsősége lészen: a pogány leverése és a katolikus szent vallás teljes fényében és erejében való megtartása!¹⁴

*

Ez a latin *beszéd* remekbe készült! Szerkezete, gondolatmenete és tartalma, példái s maga könnyed, gördülékeny stílusa elsőrendű irodalmi művé avatják. Előadása ugyan túlzó és nagyhangú, s hasonlatokért Kakas is a bibliához s az ókori népek hőseihez fordul, miként általában korának ízlése kívánta s a tucatszámra működő oratio-írók szokták. Ám nem feledkezik meg sehol az alkalmazható magyar példákról, a mi nemcsak hazafias irányát mutatja, de hazája történetében való jártasságát s nagy olvasottságát is bizonyítja. Különben is felülmúlja érték tekintetében korának sok oratóját és széleskörű feltűnést kelt vala, ha nyomtatásban megjelenik. Úgy olvasták volna, mint hatvan évvel előbb Frangepán kalocsai érsek híres beszédét, mely még életében tömérdek kiadást ért, vagy Kakas kortársai: az olasz Frachetta és Ammirato beszédeit, melyeket

¹⁴ E hosszú beszédet (mely leírva maga 34 lapra terjed) a dolog természeténél fogva csupán kivonatosan ismertethetjük, úgyszólván csak gondolatmenetét követ-

vén nagy vonásokban, de megemlítve s beleszöve minden történeti nevet avagy vonatkozást, melyet benne találtunk.

mindenfelé ismertek. Az irodalom e műfaja most különösen Olaszországban virágzott s az oratiók íróinak jó hírnevet, gyakran búsas hivatalokat s mindenekfölött sok olvasót és tisztelőt szerzett. Talán ezért került Kakas «beszéde» is Rómába, habár soha meg nem jelenhetett. Csendesen és ismeretlenül hever ma is a vatikáni könyvtár egyik kötetében,¹⁵ hol kutatásaink közben ráakadtunk, a maga némaságában is ékesen szólván arról, mily aggodalmas szeretettel csüggött írója hazájának jövőjén s mennyi odaadással és nemesszívűséggel igyekezett — tehetsége szerint — szolgálni urát, királyát.

X.

SAKHOGY ezzel még nem merült ki Kakas szolgálatainak sora. Valamikor azt találta mondani, hogy úrnőjeért s a fölséges uralkodóháért még Indiába is elmenne. S a mit csupán azért állított, hogy vele önfeláldozó hűségét bizonyítsa, ime, a sors kereke most ráfordítá. Mert ha nem is Indiába, de nem sokkal közelebb helyre, Perzsiába kelle indulnia, hová éppenséggel nem volt kisebb veszélyű dolog eljutni!

Hogy Perzsiába az udvar követséget készül küldeni, Kakas rég tudta, de hogy ez a tisztség is ráháruljon, azt csak most adták értésére, midőn hűsvét után Prágába ért. Hiszen eleget látta az 1600 őszén felérkezett perzsákat, kiket Abbas sah küldött, hogy Rudolf császárt a török elleni háború folytatására ösztönözze s vele e célra véd- és dacyszövetséget kössön. Nem mintha valami nagyon megesett volna a szíve a keresztyének sorsán, hanem mivel így szabadon hódíthatott birodalmának szomszédos ozmán területein, honnan a török — Magyarországon elfoglaltan — lassanként minden seregét visszahivogatta.

Ezt a tervet a sah egy angol kalandornak, a különben nemes származású tanult Shirley Antal lovagnak köszönhette, kit ura, a

¹⁵ Negyedréta alakú húsz lapnyi, mindvégig sajátkezűleg írt gondos eredeti péld.

dánya a római vatikáni könyvtár kéziratára Ottob. 2421. kötete II. része 626–636. l.

híres Essex gróf 1598 nyarán indított hozzá azzal a megbízatással, hogy nyerje meg a törökellenes keresztyén liga eszméjének s egyúttal szerezzen kereskedelmi szövetséget Perzsiával.

A perzsák királya bizalommal fogadta a messze távolból érkezett angolt, kivált mikor az Róbert testvérét udvarában hagyta

33. HUSZEIN ALI BÉG PERZSA KÖVET.

öt tisztársával, mintegy kezesül ama czél érdekében, melyért jött volt. Aztán mellé adta kíséretül Huszein Ali béget egy csomó szolgálóval s útját Moszkva felé véve s Archangelszktől Stettinig hajón folytatva, jutott a prágai udvarba, hol a perzsák tarka ruházatukkal és sajátyszerű viselkedésükkel általános fel-tűnést keltettek. Nagy ünnepséggel és külföldi követeknek kijáró

ceremóniákkal fogadta s felelt Shirley előadására¹ a császár is, megköszönvén a sah jó indulatát és ígérletét, hogy nagy vállalkozásában támogatja.² Shirley és társai azonban még két hónapig múltattak Prágában,³ az udvar költségén, míg ajándékaikat meg nem kapták.⁴ Csak azután indultak innen Rómába,⁵ mindenütt ünnepeltetvén magukat, úgy a Vatikánban, mint egyéb olasz fejedelmi udvarokban. De hazatértökből 1601 őszén, mindenki bámulatára ismét Prágában termettek s lábatlankodtak az udvari embereknek. Ezek előbb (egyéb országos és hadi ügyekkel elfoglaltan) nem sokat törődtek velök, de midőn látták, hogy sehogys sem akarnak távozni s eltartásuk naponta 150 tallér-ra rúg, felmondták nekik a vendégszeretetet. Ez is pénzébe került ugyan az udvarnak, mert mire észrevették, tömérdek adósságot csináltak. Hanem legalább megszabadultak végre tőlük 1602 februárius havában, mikor Rudolf császár még egyszer fogadta őket;⁶ miután különben is azt a benyomást tették az udvariakra, hogy csak azért jöttek s ültek nyakukon, hogy jól éljenek.⁶

Ezért határozta el hirtelen az udvari tanács április végén, hogy a sah követségét viszonozza egy magyar nemes küldé-

¹ A perzsa sah útásítása Shirley számára, erre a követségére vonatkozó két egyéb iratával együtt meg van a vatikáni levéltár «Principi» 54. k. 141–148. l.

² Rudolf császár 1600 december 11-ikén kelet választást ld. gróf Illésházy István nádor följegyzései (Pest, 1863.) 88–91. l. Amde jobb másolata ennél a gróf Kemény József «Supplementum ad Apparatum epistolarem» F. II. kötetében levő, az Erdélyi Múzeum kéziratárában.

³ Fogadtatásukat bőven ismerteti *Ortelius* Chronologia-ja (Nürnberg, 1604.) 491. lapján, 1601 februáriusa alatt.

⁴ Ezek jegyzékét 1601 januárius 29. és 31-ikéről ld. Chmel József: Die Handschriften der k. k. Hofbibliothek in Wien II. k. (Bécs, 1841.) 56. l.

⁵ Schefer, az «Iter Persicum» francia kiadásának x–xiii. l.

⁶ Gieronimo Lovencito savoyai követ

1602 januárius 14-iki prágai jelentésében olvassuk róluk: *Gl'ambasciatori dil Persiano sono qua ancora, con molta spesa dil Imperatore, qual li ha spesati sempre dal fine di Ottobre in qua et spendan quasi centocinquanta tallari al giorno, et hor domandan denari a Sua Maestà per andarsene. Han fatti qua molti debiti, et vedendo il luoro proceder si giudica che sii ambasciata qual porti seco dela mistione, errendo massime uno de capi d'essa, anzi il principale, Anglese, con tutta sua servitù, et l'altro con la sua gente in habito turchesco, et parlan turco, et luoro negotiatione non contiene altro, che esortar Sua Maestà a non far pace col Turco, anzi veder che' christiani s'uniscano a farli guerra, il che si potea far con manco gente, o almen portar denari con luoro. (Eredetije a torinoi államlevéltár Austriarosztálya 6. kötegében.)*

ITER PERSICVM,

Kurtze / doch auß- führliche vnd warhafftige beschreibung

der Persianischen Reiß: Welche auff der Röm:
Kay: May: aller gnedig. Befehl/ im Jahr Christi 1602.
Von dem Edlen vnd Gestrungen Herren **STEPHANO**
KAKASCHON von Salokemeny / vornehmen Sieben-
bürgischen vom Adel/ angefangen: Vnd als derselbig vns
erweget zu Lantzen in Nieder Land todtes verschied:
von seinem Reißesferten **GEORGIO TSCANDRO**
von der Tadel vollends continuiert vnd ver-
richtet worden

Benneben fleissigen verzeichniß aller
gedenckwürdigen sachen/ welche ihnen/ so wol vnter
wegen/ in Polen/Litaw/Reussen/Moscaw/Tartarey/
Cassaner vnd Ascaraner Land / vnd auff dem Caspischen Meer:
Also auch in Persien/vnd Armenien / auch andern Provingen Asien
vnd Europa hin vnd wieder begegnet vnd zugefanden: Wie solchs
durch obgemelten Herrn Georgen Tscander von der Tadel/ zu sei-
ner nach Prag wiedertunfft auffo Pappier gebracht / vnnd
höchstgedachter Ihret Reys. May. Anno 1605.
den 2. Januarij. vnterbenigst ist
vbergehen worden.

Nu mit fleiß vbersetzt / vnd zum drucken
mahl in Druck verfertiget/ auch mit schönen
Kupfferstichen gezieret.

Bedruckt zu Altenburg in Meissen/ In verlegung
Henning Proffen desß jüngern.

KAKAS PERZSIAI ÚTAZÁSÁNAK LEÍRÁSA.

sével, habár küldetésének hivatalos voltát titkolták.⁷ Hangosan hirdetniök nem is lett volna észszerű, mert a sah török-ellenes politikáját mindenki ismerte s így a követnek hallgatnia kellett küldetése céljáról.

Kakas nem térhetett ki ez igazán nem keresett megtisztelő, de nehéz megbízatás elől, melyért mindenféle kitüntetésekkel kecsegtették. Csak azt kívánta, hogy előbb hazamehessen Tirolba s útját majd a nyáron kezdhesse meg. Volt is nagy sírás, húsulás, midőn maretschi kastélyába hazaért s előadta feleségének a dolgot. Szemrehányást tettek neki, hogy ilyen nagy és veszélyes útra⁸ vállalkozott s nős ember létére nem bűjt ki valamiképen a nehéz feladat teljesítése alól. De ezt most még kevésbé tehetné, mint Prágában, midőn először felszólították, s így nem maradt egyéb hátra, mint beletörődni egész rokonságával együtt a változhatatlanba és . . . készülödni a hosszú útra. Számba vette hát ingóságait, sorba látogatta tiroli ismerőseit, kik vigasztalták s itt-ott még irigyelték is a sors kegyéért, mely ennyire kitüntette. Majd ellátogatott Innsbruckba is, hogy néhány birtokügyi dolgát rendbehozza s az ottani jezsuitáknak (a kiket teljes életében becsült és szeretett), ez alkalommal egy szép kelyhet ajándékozott, mely testvérek között is megért hatvan forintot.⁹ Aztán elbúcsúzott kis sógor-nőitől, tiroli atyafiságától és pünkösöd után megindult feleségével az udvar felé, a hová el akarta kíséni. Nemcsak hitvesi szeretetből és szíve sugallata szerint, hanem hogy jelen lehessen egymásnak tett kölcsönös végrendelezések aláírásánál, a mint azt a törvény megkívánja. Ez június 13-ikán reggeli kilencz órakor ment végbe ünnepélyesen a prágai birodalmi kancellárián, hol

7 Spinelli érsek nunczius 1602 április 29-iki prágai jelentése, a római vatikáni Borghese-levéltár III. 48. af. kötete 62. l.

⁸ Rudolf császár maga írja róla Kakas id. végrendeletének megerősítő záradékában, hogy őt: in einer uns und ganzer gemeiner Christenheit hochangelegenen wichtigen Sachen verschickt, und Ihme

ein weite gefährliche Reis zu verrichten aufgetragen.

⁹ Az innsbrucki helytartósági levéltár kézirati «Litterae annuae Societatis Jesu Oeniponti» 1602-diki ajándékjegyzékében olvassuk: Calix argenteus inauratus a nobili et generoso domino Stephano Kakas Transylvano, sexaginta florenos.

Kakas mindvégig sajátkezűleg irt két végrendelete példányait átadván, hitelesítésüket, jóváhagyásukat kérte. Ebbe ugyan teljes két hónap telt bele,¹⁰ de legalább megnyugodott, hogy vagyonáról jó keresztyén ember módjára idején hagyakozott és hű feleségéről gondoskodott. Gyermeke, egyenes örököse úgy sem volt, a kire földi javait hagyja, kolozsvári atyafiságáról, unokaöcscseiről¹¹ meg egy árva szóval sem emlékezett meg ez új testamentomában sem, mely különben szószerinti átírása két év előtti első végrendelkezésének.

Kakas indulása azonban késett, hisz közmondásos vala a prágai udvar lassúsága és pénztelen helyzete, utasítás meg pénz nélkül pedig el nem indulhatott. Végre megkapta mind a kettőt, közel három havi várakozás után, mialatt kényelmesen felkészülhetett nagy útjára, mely iránt prágai ismerősei is különösen érdeklődtek.

Utasítása rövidesen arra szolt, hogy üdvözlőlvén a perzsák, médek és örmények királyát, biztosítsa Rudolf császár rokonsejtvéről, melyet iránta érez s melylyel a törökön nyert győzelmeinek híret kísérte, fogadta, valahányszor udvarába jutottak, s köszönnén atyafiságos ajánlatát, megerősitse afelől, hogy — miként nála járt követeknek is kijelenté — nem hagy föl a közös ellenség ellen megkezdett és napirenden levő háborúval, mi nélkül birodalma ép úgy nem élvezheti a tartós béke áldásait, miként az övé.¹² De minthogy útjában olyan népeket is

¹⁰ A hitelesítés 1602 augusztus 12-ikén történt, de a különben is hanyag udvari kancellária azt oly későn közölte Kakassal, hogy ez még a hónap végén se tudott róla.

¹¹ Ilyen lehetett az, a kinek feleségét Bethlen Gábor 1626 márczius 22-ikén emliti így: «Kakas István meghagyatott özvegye, Somogyi Margitta» s ennek talán húga: Kakas Judit, a ki férjhez ment egy Gelleihez (a Történelmi Tár 1886. évf. 650. l.) és egy másik Kakas István, a ki mint jóhírű orvos Páduában halt meg 1628 április 23-ikán.

¹² A Kakasnak adott utasítás szövege nem maradt ugyan fenn az udvari levéltárban (se másutt), tartalmáról azonban Kakas amaz oratiojából tájékozódhatunk, melyet útközben irt, de közbejött halála miatt a perzsa sah előtt soha el nem mondhatott. (Kiadva az «Iter Persicum» 1609-diki altenburgi kiadása 147—180. l.), valamint Borisz Fedorovics czár Rudolf császárhoz intézett leveléből (Schefer id. m. 100—103. l.), melyben Kakas fogadásáról értesíti.

fog érinteni, melyek a törökkel jó barátságban élnek, elővigyázatból Kakas egész megbízatását titokban tartották és tartani kívánták.

Úti költséget is kapott végre, sok alkudozással 3000 forintot,¹³ s így most már útnak indulhatott, kivált hogy egy bíró-ismerőse révén egy nagyon ügyes titkárra is szert tett. Ez jabeli Tectander György, egy 21 éves szászországi ifjú volt, a ki tanulmányait a lipcsei egyetemen végezte. Lutheránus, sőt papi családból származó vala ugyan,¹⁴ de Kakas uramnak nagyon megtetszett s teljes bizalommal fogadta fel.

Harmadnap, augusztus 27-ikén reggel érkezett el az indulás órája, melyben Kakasnak feleségétől el kelle válnia. De az sokkal nehezebben mult el, mint a hogy gondolta. Az asszony vígasztalan maradt. Fuldokolva sírt, ura nyakába borultan, s újra erőt vett rajta gyötrő előérzete, hogy többé látni nem fogja. Kakas ugyan biztatta, hogy hát csak kortársai közül is: az erdélyi Broniovius Márton, az öreg Heidenstein Reinhold, a gyulafejérvári udvarban is megfordult Possevino jezsuita és Comuleo pápai legátus is járt Moszkvában, Varkócs Miklós meg épen három ízben is és szerencsésen hazatértek, Isten szent segedelmével. Ám mindez alig tudta megnyugtatni s a kínos, megható jelenetnek a lovak toporzékolása s a kocsisok türelmetlen ostorpattogtatása vetett véget. Mikor aztán titkára is előállott, könnyel szemében, de istenes hittel lelkében szállt fel Kakas uram bőrös szekérébe, hogy megkezdje nagy útját,¹⁵ melyre a gondviselés elhívta.

¹³ Spinelli érsek nunczius 1602 augusztus 26-iki jelentésében olvassuk ugyanis: *Qui si sono risolti in fine di spedire al Re di Persia la persona del Sr Stefano Kakas, segretario già del Sr cardinal Bathori, che sta per partire ogn' hora. Gli sono stati assegnati 3 mila fiorini per il viaggio et consegnate lettere per il Re, et una par il Moscovita, dal quale haverà da passare. La spedizione credo che contenga solo complimenti in genere*

di buona volontà et intelligenza dell' Imperatore verso quel principe, per eccitarlo contro Cesare; tuttavia passa secretissimamente. (Eredetije a római vatikáni Borghese-levéltár III. 93. b. 1. köt. 67. l.)

¹⁴ Wolkan adatai az *«Iter Persicum»* 1889-iki kiadása előszavában.

¹⁵ Erről magyar kortársai s még a sokat tudó Szamosközy sem jegyezték fel semmit se s mindössze Istvánfy magyar históriája (1622-iki kölni kiadása) 771. lap-

Északkeleti irányban haladva s átlépve Slézia határát, első nagyobb megállóhelyök Schweidnitz vala.¹⁶ Itt megnézték a székesegyház szép síremlékeit, a nagy ágyút s azt a régi négyrőfös kardot, melyet egy ember alig tud felemelni. Tovább menve, két napot pihentek Boroszlóban, a tartomány székhelyén, mely Németország egyik legszebb városa volt. Innen küldte be Kakas Unverzagtnak, az udvari kamara elnökének azt a nagy emlékiratát, melyet erdélyi birtokai visszaadatása végett útközben, az éjjeli szállásokon befejezett¹⁷ s itt vásárolta össze magának azokat az útjára vonatkozó munkákat, melyeket bécsi és prágai könyvesboltokban nem talált meg. Valami sok úgy sem volt, az egész kevés helyen elfért holmijában, de mint sokat utazott, világjárt ember, útikönyvek nélkül soha sem utazott, s most is beszerzett mindent, a mihez hozzájuthatott.

Rég ismerte (még olasz kiadásban is) Possevino Antal jezsuita-atyá húsz évvel korábban tett oroszországi útjának leírását, mely földrajzi adatokban is bővelkedik. Jó hasznát vette régebbi lengyelországi követségein Decsi Csimor János könyvének, mivel az összes állomásokat felemlíti. Szép térképeket talált Herberstein Zsigmond moszkvai útjáról írt művében, mely még mindig nem avult el és Broniovius munkájában, melyet néhai Báthory István király részéről küldve tatárországi két útjáról kiadott. A király egyik hadnagya, az olasz Guagnino is az ő megbízásából járt Moszkvában s könyvét élvezettel olvasták; míg a beutazandó terület történetéről a nemrég megjelent «*Rerum Moscovitarum auctores varii*» című frankfurti kötetben talált őt

ján találjuk róla e néhány, nem egészen hibátlan sort: *Missus fuit paulo post Stephanus Cacassius Claudiopolitanus, qui quod conjugem e gynaeceo Mariae Christiernae Germanam duxerat, relicta Transsilvania, eo tempore Pragae agitabat. Sed quum is in Moscoviam pervenisset, morbo correptus e vivis excesserat.*

¹⁶ Utazása ismertetésében az «*Iter Persicum*» legjobb s legutóbbi egykorú kiadását, az 1610-iki harmadikat követem,

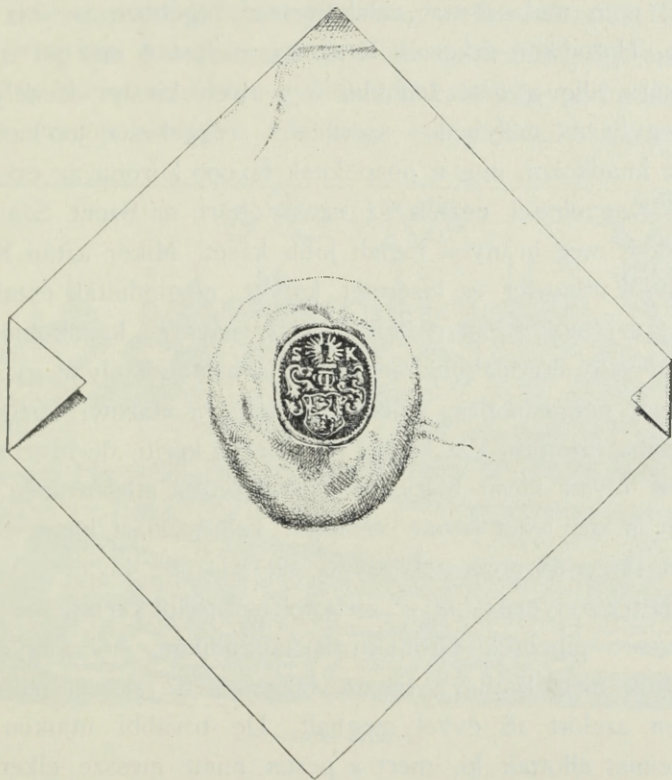
de Tectander hibás adatait s főleg nap-tári tévedéseit Kakas eredeti levelei, meg az utazás irodalmának adalékai alapján helyesbítem, a nélkül azonban, hogy ezeket a hibákat külön kiemelném; hanem a hol Tectander előadását elhagyom, mindig idézem forrását.

¹⁷ Kelt Boroszlóban 1602 augusztus 30-ikán; tartalmát kötetünk illető helyein használtuk fel kimerítően.

különböző munkát. Kevesebbet kapott magáról Perzsiáról, mindössze egy német¹⁸ és egy olasz jelentést¹⁹ s ezek is inkább az ott folyó háborúval foglalkoztak.

Boroszlóból távozva,²⁰ szeptember másodikán Oelsbe értek, másnap meg a lengyel határon fekvő Wartenbergben állapodtak

34. KAKAS MÁSODIK GYŰRŰS PECSÉTJE.

meg, hogy Kakas személyes útbaigazításokat és ajánló leveleket szerezzen Dohna Ábrahám örgróftól, a ki öt évvel előbb járt

¹⁸ Ilyen a Majnai Frankfurtban 1582-ben megjelent: *Persische Historia*, Dast ist: Warhafte und ausfuehrliche Beschreibung von dem langwirigen und erschroecklichen Krieg der Tuercken wider die Persier.

¹⁹ Mint pl. ez a könyv: *Relatione di Persia*, nella quale si ha piena informa-

zione del principio della guerra, et di quello, che è successo fino all' anno 1588. — Comin Ventura «La prima parte del thesoro politico» cz. gyűjteménye (Milano, 1600.) 385—416. l.

²⁰ Kakas nagy keleti útja egyes állomásai nevezetességei közül térkimélés

követségben a moszkvai fejedelemnél, ugyancsak Rudolf császár megbízásából. Innen azonban nem az egyenesebb útat követték Varsó felé, hanem egy kis kerülővel Wielunon át délnek fordultak a czenstochowi zárda felé, melynek templomában s csodatevő Máriaképe előtt Kakas imádkozni akart, a mint azt soha el nem mulasztotta, valahányszor régebben is útja erre vezette. Hatodikán érkeztek Krakóba, melyet ő már jól ismert, de titkára alig győzte bámulni a waweli királyi kastélyt és székesegyházat, melyben — szerinte — reggel-este 300 kanonok szokott imádkozni, míg a püspöknek 60.000 korona az évi jövedelme. Kegyelettel nézték az ezüst oltárt és Szent Szaniszló siremlékét, meg aranyba foglalt jobb kezét. Mikor aztán Kakas a királytól útlevelet és kíséretet kapott, megindultak északnak, habár így is sok félelmet állottak ki a csavargó kozákoktól s a pestistől való aggodalmukban. Ezért is haladtak olyan gyorsan, hogy már negyednapra, 14-ikén Varsóba, a mazowi tartomány fővárosába jutottak. Ezt kettős fal és árok keríti, de azért maga a város olyan kicsi, hogy pl. országgyűlés idején még száz talléron is alig lehet benne valamire való szállást kapni. Nagy nevezetessége azonban a királyné palotája, de kivált a Visztulára épített gyönyörű fahídja,²¹ melynek messzeföldön nincsen párja.

Keveset pihentek Grodnón is huszadikán, hol kegyelettel szemlélték meg Báthory István magaépítette díszes palotáját, melyben azelőtt 16 évvel meghalt. De további útjukon sok veszedelmet állottak ki, mert a pestis miatt messze elkerülték a falvakat s néhányszor étlen-szomjan erdőkben háltak. Kétszer meg rabló kozákok közé jutottak, a kik felhúzott kakassal és töltött puskával fogadták őket s csak úgy menekültek ép bőrrel tőlük, hogy urát Tectander a lengyel kancellár felé siető hadnagynak adta ki s a király útlevelét is arravalónak magyarázta. Így

szempontjából) csak azt ismertetjük, a mit Tectander könyvében találunk, s a fontosabb városokat csupán kivételesen ismertetjük bővebben, egykorú más leírások alapján.

²¹ Deesi Csímor János Wittenbergben 1587-ben megjelent «Hodoeporicon itineris Transylvanici, Moldavici etc.» cz. műve C2. lapján; egyetlen példánya a marosvásárhelyi ref. kollégium könyvtárában.

jutottak el 29-ikére Vilnába, Litvánia fővárosába, mely Krakótól 110 mérföldnyire fekszik. Ez valamennyi eddig látott lengyel városnál nagyobb volt s kiváló nevezetességeül székesegyházát és a jezsuiták kollégiumát mutogatták. A város körül pár ezer letelepült tatár lakott békés foglalkozást űzve s közülök kaptak nehányat, hogy további útjukat biztonságban folytathassák. Ez most keleti irányban haladt egész a fából épült Minszkig, melynek starostája (ki az oroszokat gyűlölte) Kakast gúnyos kaczagással fogadta, midőn kérdésére követsége célját előadta s hangosan

35. GRODNÓ LÁTKÉPE.

felelte, hogy: a római császárnak előkelőbb barátja is lehetne a moszkvai fejedelemnél. Annál szívesebben látta az orsai vajda, kit Kakas rég ismert s most vendégszerető házában egész hetet pihent, a míg Szmolenszkből, az első oroszországi városból útlevelét megkapta, minthogy másként veszedelmes lett volna átlépnie a határt. Így indultak odább október 15-ikén, estig hét mérföldet haladva Bajevo faluig, a hol megháltak, hogy korán reggel átmenve a vatai erdőségen és a kis határfolyón, mielőbb a moszkoviták földjére jussanak.

Az orosz határon egy muszka lovas állította meg őket s a mint megtudta, hogy a római császár követségét látja, rögtön leugrott lováról s földre borulva üdvözölte Kakast, kérve, várjon egy kicsit türelemmel, míg jövetelét társainak megjelenti. Azzal neki iramodott az erdőnek s mikor az egész napi havazás és esőzés következtében több mint egy órai várakozásban Kakas már szinte agyonfázott, végre visszaérkezett tizenkettőmagával. Ruházatukról látszott, hogy főemberek, de elárulta azt az is, hogy őknek nyeregkapájukon kis dob csüngött, a mit csak nemeseknek szabad hordaniok. Folyton dobolva, érkeztek meg,

36. TÉLI UTAZÁS OROSZORSZÁGBAN.

míg a többi dobnélküli élesen füttyült, a mi szintén orosz szokás és gyerekkoruk óta gyakorolják. Lovukról leszállva, legidősebbjük Kakas felé közeledett s midőn már csak egy lépésnyire volt tőle, mélyen meghajolva, jobbjával a földet érinté, a miben többi társai is utánozták. Arra megkérdezte nevét, a mit megtudván, tolmácsuk által barátságosan üdvözölte Kakast a szmolenszki vajda nevében, kit viszont az oroszok ura, Borisz Fedorovics küld, kérve, hogy lépjen bátran birodalmába. Bővebb vala Kakas válasza, kijelentvén, hogy Isten segítségével idáig jutván, teljes bizalommal halad velök, akármerre viszik, míg urukat, fejedelmöket el nem éri, miként útasítása szól. Aztán a

nagyfejedelem és családja, meg a vajda egészsége felől kérdezősködött udvariasan s átesvén a formaságokon, kocsira ültek s az orosz követeket előre bocsátva, útnak indultak. Ezek pár lépésnyire haladva, *örömtüzet* lőttek fegyvereikből, mit Kakasék is viszonzottak, a mi a muszkáknak (mint később megtudták) rendkívül jól esett. Aznap azonban a szomszéd faluban háltak s csak reggel (18-ikán) mentek tovább a közeli Szmolenszk felé, iszonyú csatakos, hideg, havas időben.

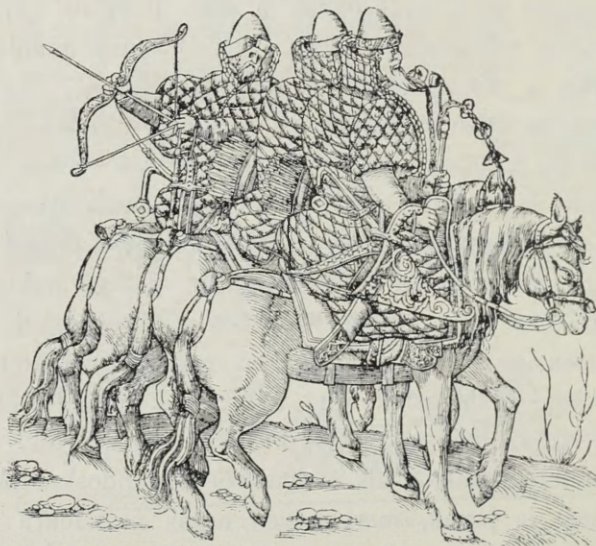
Ez a város régebben Lengyelországé volt, de Báthory István király engedte át az oroszoknak a tőlük elfoglalt egyéb városokért, midőn velök békét kötött. Neki is fogtak mindjárt körülkerítéséhez, a mit ezelőtt hat évvel fejeztek be. A Dnyeper szeli ketté az igen népes várost, melynek házai szintén fából építvék, a mi ezen az erdős vidéken általános szokás.

A város előtt itt is diszes követség fogadta őket üdvölvésekkel, a miről Kakas részletes jelentést küldött a prágai udvarba, Unverzagt báró kezéhez.²² Azután három napig várakoztak, míg a vajdától, az öreg Nikita Romanovics Trubeczkoj knyáztól megérkeztek a szekerek, melyeken tovább mehettek. Kakas számára egy kétlovas kocsit, kíséretének meg öt egylovast állítottak elé, melyen kettesével kényelmesen elfértek. Kíséretül két prisztáfort kaptak, a kik élelmükről is gondoskodtak. Ebben hiányt nem is láttak, mert bőven adtak asztalukra kenyeret, húst, halat, sört és pálinkát, csak az boszantá Kakast, hogy iszonyú lassan haladtak. Mert a míg naponta könnyűszerrel megtehettek volna hét mérföldet, alig tettek meg hármát, négyet. Ez azt a látszatot kelté benne, mintha nem akarnák, hogy hamar Moszkvába érjenek, de vezetőjük azzal mentegetődzött, hogy ezt csak előzékenységből teszi, nehogy a császári követ útközben nagyon kimerüljön, míg Tectander maga azon a nézetten volt, hogy azért nem igyekeznek jobban, mivel dögvészes vidékről jöttek s így mintegy szellőztetni akarták őket. Az út

²² Ez az 1602 október 18-ikán írt szmolenszki jelentése nem maradt meg, de emliti későbbi, november 25-iki levelében.

különben is unalmas és veszedelmes volt, mert lépten-nyomon mocsarakon, nádasokon, erdőkön vagy rozoga híдаkon, illetve töltéseken vezetett, a milyen Moszkváig valami hatszáz van s némelyik mérföldnyi hosszú.

Másnap este egy bazilitán kolostorban²³ állapotok meg s midőn hallá, hogy a barátok a templomban énekelnek, Kakas maga is bement, hogy esti imádságát csendben elvégezze. A muszka papok azonban görbe szemmel néztek reá s a mint szertartásukat befejezték, egyikök hozzá sietett s tolmácsa útján

37. OROSZ LOVAS-HARCZOSOK.

felelősségre vonta, hogy szent helyükre merészkedett lépni. Kakas azt felelte, hogy tudása szerint a templomok mindenki számára nyitva szoktak lenni, legalább az ő hazájában. De hogy hite felől ne kételkedjék, előmutatta nyakában hordott aranykeresztjét, minek láttára a barát (a ki a követet valami pogánynak nézte) áhitattal megcsókolta a szent jelvényt és szégyenkezve odább állott.

²³ Vagyis Szent-Vasíljt követő kolostorba, melyről Tectander tévedésből azt írja, hogy bernátrendi volt.

Következő állomásuk negyednap Dorogobuzse, aztán Czarevo Zajmiscse, majd Boriszovo vala, mind apró kis helységek, melyeknek külvárosaiban szállásolták el őket s nagy boszúságukra sehová kimenni nem engedték.

Nagyobb volt mindezeknél a helyeknél Mozsajszk városa, melynek székesegyházába s csodatévő képeihez messze vidékről zarándokolnak a népek. Itt hat napig vesztegeltek orosz vezetőjük izgatásága és pénzsóvár természete miatt, minthogy pihenésök harmadnapján valósággal kihallgatta egész követsége, eddigi útja és ezentúli célja felől s különösen azt szeretne volna kivenni belőle, mennyi ajándékot hoz magával. Kakas nem értette el a muszka szándékát, pedig egy kis borra való segített volna helyzetén s menetelők mindjárt gyorsabb lett volna. Vigasztalta azonban őket, hogy Moszkva már csak 17 mérföldnyire esett, a mit három nap alatt meg is tettek, különösen kedvesnek találván az első nap érintett vjaszemi szép kőkastélyt, mely a nagyfejedelmé volt.

November 9-ikén délután két órakor vonultak be a városba, melynek előkelő nemesei egy mérföldig jöttek elibök. Ám itt sem járhattak ki egyébként kényelmes lakásukról, melyen valósággal fogva tartották őket, bár bőven ellátták őket mindennel, a mit kívántak. Kakasnak azonban sürgetései daczára szinte három hétig kelle várakoznia audienciára, mivel két nappal megérkezése után meghalt a leánykérőbe jött János dán herceg, a mi a czárt annyira leverte, hogy hetekig kedvetlen volt.²⁴ De végre csak felvirradt november 27-ike is, melyen Kakas előadhatta megbízatását. Tíz óra tájban egy vörös bársony aranyhímzésű nyeregtakaróval s drágaköves ezüst szerszámmal díszített lovat küldtek Kakas részére s nyolczat szolgálai, illetve kísérete számára. Egy óra múlva megjelent a prisztáf, egy öreges, tekintélyes főnemes is negyven lovassal, kikkel a palotába kísérték. Végig az utcán iszonyú néptömeg bámulta a

²⁴ Kakas írja első moszkvai levelében; Schefer id. m. 81. l.

messzeföldről jött idegeneket, kétoldalt meg fegyveres katonák állottak sorfalat s mialatt a palota lépcsőjén fölmentek, folyton húzták a várudvaron lévő nagy harangot, melyet 15 rőfnyi magasra becsültek. Két termen keresztül értek a trónterembe, hol a nagyfejedelem ült egy három lábnyi magas trónuson, melyet az udvari gyász miatt szürke posztó fődött. Jobbján 16 éves fia helyezkedett el, fekete és fehér bársonyban, míg apja fejét korona ékíté, kezében aranyozott «csákányforma»

38. KÖVETEK FÖLVONULÁSA MOSZKVÁBAN.

fekeete jogart tartván. Oldalt egy-egy fehérruhás hajdú állott, két sorban meg az ország előkelői s főnemesei ültek, kétszáznál is többen, fejükön fekete rókasapkával. Pompás volt maga a terem is, melyet szőnyegek és képek díszítettek, míg jobb felén egy nagy pohárszéken tömérdek *ezüst- és arany marha* ragyogott.

A kancellár fennhangon bemutatván a követet, Kakas kezét csókolt a két fejedelemnek s aztán átnyujtván megbízólevelét, a kancellár intésére elmondhatta németül üdvözlő beszédét,

úgy, a mint megelőző este a kancellár titkára előtt megírta s kijavították neki; minthogy figyelmeztették, hogy rövid legyen, ne említse benne egy szóval sem perzsiai megbízatását s emlékezzék meg néhány szóval a fiatal herczegről is.

Rudolf császár és magyar király, az én legkegyelmesebb uram testvéri üdvözlétét küldi Fölségednek — kezdé beszédét Kakas István — és Istentől hosszú, boldog életet és egészséget kíván megadatni, hogy országait békességben kormányozhassa

39. KAKAS AUDIENCIÁJA AZ OROSZ CZÁRNÁL.

a Mindenható és a keresztyénség dicsőségére. Kérem egyúttal nevében, adjon útlevelet, kíséretet s ajánló levelet, hogy birodalmán és a szomszéd fejedelmekén baj nélkül átjuthassak; egy perzsául jól beszélő útítársat, kit saját költségemen fogok tartani és testvérként szeretni; kegyeskedjék levélben megkérni az asztrakáni szultánt, hogy pénzemen egy jó hajót és ügyes kormányost adjon, hogy a Káspi-tengeren a legelső kedvező szél fölhasználásával átkelhessek, s végül engedje meg, hogy levelet küldhessek a prágai udvarba uram-királyomnak, a ki

meghagyá, hogy ideérkezésem s elutazásom felől sürgősen értesítsem; mindenben alávetvén magamat Fölségteknek.²⁵

Erre az oroszok czárja felállott székéről s fővegét leemelve, udvariasan kérdezősködött a követről a római király és családja egészségéről, a mit fia is megismételt, majd felszólítá kanczellárját, hogy nevében válaszoljon a követnek s fejezze ki megelégedését és örömét előterjesztése fölött, melyre külön levélben fog felelni. Addig is azonban vonuljon vissza lakására, hol ma

40. KÜLFÖLDI KÖVETEK SZÁLLÁSA MOSZKVÁBAN.

vendége leszen, vagyis ebédjét ő Fölsége asztaláról fogja kapni s azt kívánja, hogy a mai napot mulatásnak és örömnek szentelje.

Ezután azon módon, a mint jöttek, szállására kísérték Kakast és társait, de még egy óra se telt bele, mikor valami száz szolga megrakodtan hozta a legfinomabb étkeket és italokat; vadat, halat, iramszarvas-pecsenyét meg édességeket, a mit számos orosz főúr és udvari nemes társaságában vígan fogyaszt-

²⁵ Kakas sajátkezűleg irt üdvözlő beszédét ld. a bécsi állami levéltár *Persica*

osztálya 1602–1605-iki csomójában; francziára fordítva kiadta Schefer id.m. 97–99. l.

41. VIRÁGVASÁRNAPI KÖRMELET A MOSZKVAI KREML KÖRÜL.

tottak el. Borraivaloul Kakas 12 aranyat osztott ki a szolgák közt²⁶ s többet is áldoz vala szívesen, csak bocsátották volna el; de bizony négy hétig kellett várakozniok, míg tovább mehettek.

E hosszú idő alatt legalább jól felszerelhatték magukat meleg téli ruhákkal, bundákkal és a tengeri útra való egyéb szükségességekkel s megismerhették a várost és lakóit, kik közt annyi időt kelle vesztegelniök.

• Moszkvát népes nagy városnak találták, a milyen az egész német birodalomban nincsen. Kerülete négy német mérföld. Erősítése hármás. A legszélső fából való, ezen belől van a kőfallal kerített belváros s középen a palota, melyet szintén külön fal és mély vízárók kerít. A tornyok számát másfél ezer-nél is többre becsülik, legszebb temploma azonban a várkastélyban lévő héttornyú, aranytól ragyogó székesegyház, melyben a hajdani nagyfejedelmek síremlékei láthatók. A várkapu előtti téren két olyan öblös ágyú áll, hogy egy ember könnyen bebújhatna csövébe. A házak azonban fából építvék és rendetlenek, sötétek és üvegablak nélküliek.

A házakat különben tágas terek és kertek környezik, de maguk az utcák annyira sárosak, hogy hídszerű fájárokat csináltak rájuk, mivel másként lehetetlen lenne rajtuk közlekedni. Az utóbbi időkben földhányással erősítették a várost, mert kiterjedése akkora, hogy fallal körülvenni alig lehetne. Kültámadás ellen így is csak úgy védhető, hogy némely utcáját elzárják s éjjelenként katonákkal őrzik bejáratukat, melyeken virradat előtt belépni nem szabad. Moszkvát így is állandó veszély fenyegeti, hisz csak ezelőtt harmincz évvel is a perekopi tatárok ép Urunk menybemenetele napján rohanták meg s égették fel mindkét erősségét. Ezért most a czárt mintegy húszezer főnyi kiváló gárdista őrzi, míg a városon kívül az idegenekből álló hadtest tanyázik, folytonosan dobzódva, részegeskedve.

²⁶ Fogadtatása részleteit Kakas Moszkvában 1602 (ó-stílszerinti) november 25-ikén Unverzagt tanácsoshoz írt levelében mondja el bőven, melyet már Adelung is idéz

(műve II. k. 130. l.), de Schefer (a bécsi d. *Persica* csomóban levő német eredetijéből fordítva) id. m. 81–84. l. adott ki, oroszul pedig Sztankjevics, id. m. 46–52. l.

Ebben orosz bajtársaik is vetélkednek velük, míg a polgári rendűeknek csak sátoros ünnepeken szabad inniok. Ekkor mindenki magán kívül van örömében, nem karácsony vagy húsvét szent ünnepének évfordulója miatt, hanem hogy büntetlen áldozhatnak Bacchusnak! S valóban alig jönnek ki a templomból, marhák módjára rohannak a korcsmákba, s eszeveszett kurjon-

42. BORISZ GRODUNOV FEDOROVICS OROSZ CZÁR.

gatással mulatván, sokszor valóságos mézszárlást végeznek részegen maguk közt a városzon.²⁷

Az ország maga bozótos, erdős síkság, melyet tömérdek mocsár és folyóér szel át keresztül-kasul, s annyira elzárt, hogy a nagyfejedelem engedélye nélkül se bemenni, sem elhagyni

²⁷ Ezt a jellemző bekezdést Guagnino «Moschoviae descriptio» cz. Krakóban 1578-ban megjelent műve nyomán Schefer

id. m. 109—110. lapjáról kivonatolva szűrtem be változatosság kedvéért e helyre.

nem lehet. Télen iszonyú hó és embertelen hideg teszi kellemtelenné, de nyáron azért mindenféle gabona és gyümölcs megterem benne, még az alma is, mit a németek honosítottak meg. Ám rossz termés idején olyan éhinség támad, hogy az emberek ezrével halnak el, s miként ez évben is megesett, kutyát, macskát megettek, sőt emberhúst is belesütöttek lepényeikbe a moszkvai pékek, a miért néhányukat ki is végezték. A birodalom egyébként is néptelen, úgy hogy néha 20—30 mérföldnyire, (a nogaji tatárok földjén meg 300 mérföldnyire) se lehet valami községre akadni, kivéve három végházat, mit a moszkvaiak a tatárok becsapásai ellen építettek.

Vallásukra nézve a moszkvaiak keresztyének, sőt magukat a legigazhitűbb keresztyéneknek nevezik és tartják, de azért a tízparancsolatot semmibe se veszik, s olyan erkölcstelen, botrányos életet élnek s úgy hazudnak, lopnak szégyentelenül, hogy azt toll le nem írhatja s tán párja sincsen az egész világon. A gyilkosokat legfeljebb három évi börtönnel sújtják, de a nép maga annyira rabszolgája a bojároknek, hogy azok bántatlan ölhetik meg őket. Templomaik magasak, három vagy öt tornyúak, mint a törökökéi, csak hogy ormukra hármassal keresztet raknak, a mivel a szentháromságot akarják jelezni. Templomaikban nincsenek székek és padok, hanem a bejáratnál szemben térdelve imádkoznak, vagy a templom körül futó fedett folyosóról néznek be az apró kis ablakokon, keresztet hányva magukra. A jómódúak külön szentképeket aggatnak maguknak a templomba, s az előtt imádkoznak, szentelt gyertyákat gyújtva melléjük, a miből néha olyan tűz támad, hogy pl. ottlétükkor is (december elsején) száznál több ház égett el e szép, de gondatlanul gyakorolt szokás következtében. Házaikban is szentelt képet aggatnak az asztal fölé s azt akkora tiszteletben tartják, hogy a szobába lépve előbb három keresztet hánynak magukra s *Goszpodü pomiluj mnyá* kezdetű imádságukat mormolják, gazdag, szegény egyaránt. Ha pedig valamely kép véletlenül leesik a falról, azt csak a pap teheti ismét fel, miután újra beszentelte;

bűnnek tartván, ha más nyúl hozzájuk, a mit meg is mondtak Kakas embereinek, mikor ezek csupa kíváncsiságból valamelyiket megérintették. Ép így szeretik a harangozást is, és viselnek keresztet nyakukban, kinek milyenre jut; aranyat, ezüstöt vagy rezet, mi nélkül nem is tartják keresztyénnek az embert.

Papjaik azonban tanulatlanok, bárdolatlanok, s kevés imádságukon és zsoltáreklésen kívül semmihez sem értenek, néha még olvasáshoz sem. Hanem addig nem szentelik fel őket, míg meg nem házasodnak, a mit csak egyszer szabad tenniök, Pál apostol szavait követvén, hogy püspök csak egy asszonynak lehet ura. S ezt oly szigorúan követik, hogy ha pl. egy pap neje meghal, másodszor nem házasodhatik meg, hanem köteles kolostorba vonulni és vezekelni, böjtölni haláláig. A néptől fővegük és hosszú hajuk különbözteti meg őket, a mit felszentelésük után többé nyírniok nem szabad, kezökben pedig papi pálczát hordanak, ez lévén egyetlen fegyverük, a mit viselhetnek. Főpapjuk a Moszkvában székelő patriarcha, a ki évente csupán háromszor jelenhet meg ünnepi misét mondva a nép előtt, mely iszonyú tömegekben tódul tiszteletére, minthogy az a hitök, hogy az egész esztendőre üdvözülni, a ki csak látta is. Ezenkívül van négy metropolitájuk, s egy csomó püspökük és kolostoruk, melyekbe ha valaki, világi ember is, élethossziglanra bevonul, minden földi bűnét, sőt még adósságait is elengedik, s még a «törvény» sem üldözheti.

A kisdedeket a muszkák nem templomban, hanem folyókban keresztelik meg, miként Krisztus urunkat keresztelé János apostol a Jordán vizében, s a keresztapa nem pénzt ad a gyerekeknek, mint ez időben másutt szokás vala, hanem egy kis keresztet, melyet egész életén át tartozik kegyelettel viselni. Házassági szokásaik különbözősége és furcsasága is feltűnt Kakaséknak. Mert a házasodó legény nem beszélhet leánynyal, még kevésbbé engedik meg, hogy valami víg lakomán összejöjjön vele, miként ez, úgymond, nálunk és országszerte szokásos. Hanem a házasságot a szülők vagy rokonaik ütik nyélbe, s a vőlegény még csak nem

is láthatja menyasszonyát, míg erős fogadalmat nem tesz, hogy kártérítést fizet, ha visszalépne. Ekkor aztán a leányt (kinek szemét selyemkendővel bekötötték) két asszony a legény házába s onnan vele együtt a templomba kíséri, hol a pap összeesketi vőlegényével, kit szintén akkor lát először; hacsak gyermekkorából nem ismeri. Különösen a gazdagok osztályában már 9–10 éves korában férjhez adják a leányt s ritkán esik meg, hogy húsz éves vagy azon felüli legyen, «miként nálunk», írja Tectander. Egyébként a nők teljesen visszavonult életet élnek, úgy hogy külön szobában laknak s ha urának férfivendége van, nem szabad az asszonynak mutatkoznia, még ha az sógora lenne is, még kevésbbé beszélnie idegennel. Kijárniok is ritkán lehet, egyszerűen úgy élnek, mint a kaliczkába zárt madarak.

Temetéseik is furcsák, zajosak. A menetre már messziről figyelmessé teszi az embert a borzasztó sírás és jajveszéklés, a mit csapnak. E célra külön gyermekeket szoktak felfogadni, s minél inkább kiabálnak, annál előkelőbb a halott, kit a temetőbe kísérnek. Évésükben, ivásukban szintén vadak, parasztosak, állatiasak, mert tányér és kés nélkül esznek, újjaikkal véve a tából. A mellett mindenek felett ravaszok és csalárdak; habár nem tűrik, hogy idegen ember valami más országot vagy nemzetet magasztaljon előttük.

Igy jegyezte fel megfigyeléseit Tectander az alatt az idő alatt, melyet várással kelle tölteniök, egyik tiszte különben is a naplóvezetés lévén; míg Kakas uram a perzsa sah előtt elmondandó beszédét irogatta,²⁸ csiszolgatta unalmában, meg leveleit készíté elé: kedves feleségének, kiről rég nem hallott semmit, Unverzagt tanácsosnak, a mivel tartozott, meg a prágai és krakói pápai nuncziusoknak, a kiknek megígérte volt.²⁹ Leveleivel Krakóban felfogadott hű szolgáját, a lengyel Nieromowski

²⁸ Ezt maga Tectander említi.

²⁹ Kakas 1602 november 24-iki levelével lengyel szolgája 1603 februárius 29-én ért Krakóba; miként erről Rangone Clau-

dus püspök lengyelországi nunczius másnap referált. (Eredeti duplikátuma a római vatikáni Borghese-levéltár III. 129. I. kötet 91. l.

Offanassovics Mátyást indítá útnak, mivel felesége tudta nélkül Perzsiába nem akarta követni. Most is előbb Poloczokban hagyott hitvesét akarta felkeresni s úgy tovább menni az oda még 240 mérföldnyire eső Prágába, oly feltétel mellett, hogy Kakas kieszközli a lengyel királynál, hogy elengedi neki a harminczadot, melyet kereskedő létére fizetnie kelle eddigelé országában, valahányszor árukat vitt be, vagy hozott ki Rigából emerre, a muszkák földjére. Helyébe Kakas három más szolgát vett fel,

43. MOSZKVAI FŐNEMES LÓHÁTON ÉS GYALOG.

közöttük egyet, a ki gyönyörűen muzsikált is saját kis orgonáján, a mivel el-elszórakoztatta urát és csüggeteg társait, ha az unalom vagy a honvágy nagyon bántá őket.

Folytonos sürgetései következtében végre december hatodikán fogadta Ivanovics Vlaszjev Atanáz kancellár Kakas búcsúlátogatását, melyen értésére adta, hogy ő felsége minden kívánságát teljesíté, mert Kazánig két előkelő kíséret rendelt melléje és addig semmi költsége nem lesz, azontúli útjára meg Asztrahánig más két embere fogja tovább kísérni a Káspi-tengerig,

minthogy mindenfelé irtak érdekében s reméli szerencsésen visszatér melőbb Perzsiából.³⁰

Másnap, hetedikén aztán ismét megvendégelték őket, a csár nevében, ép oly fényesen, miként fogadtatásuk alkalmával s azzal neki indulhattak a nagy útnak. Ennek hosszát a csár titkára maga harmadfél hónapnyira becsülte, de Kakas úgy remélte, hogy hat nap alatt eléri a Volgát s további három hét alatt a Káspi-tengert. Biztatták is, hogy a Volga nincs befagyva, habár Kakas azt hitte, hogy ilyen iszonyú hidegben legalább is kővé fagyott. Társai is sokat panaszkodtak a fagy miatt, úgy hogy 86 aranyat költött csupán keztyűkre, bőrökre és egyéb meleg ruhákra. Kakas egyébként is tudta, milyen veszedelmes út előtt áll, de minden lehetséges — úgymond — Isten segítségével, a kiben teljes a hite, mert erősen bizik abban, hogy a kinek segítségével annyi országon keresztül idáig jutott szerencsésen, az továbbra is örökdik fölötte.³¹

Ilyen istenes hit nélkül bizony nem is lehetett volna neki indulni tél idején a nagy orosz síkságnak, mikor csak Kazánig 200 mérföldet emlegettek. Hanem így vígan haladtak egylovas kjs szánjaikon s megadással túrték fáradságaikat. Első nagyobb állomásukat, Vladimir városát, tiz nap alatt érték el, onnan Muromon át Nizsnyi-Novgorodba jutottak, mely ekkor még jelentéktelen helység vala, a Volga jobb partján. Itt jutottak be a cseremisztatórok mocsaras földjére, mely néptelen vad vidéken sokszor az erdőkben kényszerültek meghálni, s élni a magukkal hozott száraz ételen. Csak itt-ott lát az útas egy-egy tatár sátrat vagy kalyibát, s körülötte néhány juhott vagy lovat, melyet gazdájuk heverészve őriz, mert ez a nép olyan tunya, — írja Tectander — mint valami rest marha!

Mindenütt a Volga mentén haladva, Szvijáskon alól keltek

³⁰ Kakas Unverzagthoz intézett 1602 november 26-iki második levele, a bécsi államlevéltár id. *Persica* csomójában; francziául Schefer id. m. 91—96. l. és orosz

fordításban Sztankjevics kiadása 52—54. l.

³¹ Kakas saját szavai első moszkvai levelében; Schefer id. m. 87. l.

át a folyamon és éppen karácsony estéjére értek be Kazán városába, melyet harmincz évvel előbb a kegyetlen Iván Vasziljevics czár hódított el a tatároktól és erősített meg palánkkal. Nagyságra nézve Boroszlóhoz hasonlított, csakhogy házai fából építvék, mint egyebütt is találták. Közepén azonban egy jó magas hegyre Iván czár pompás várkastélyt építtetett s ebben szállásolták el Kakas uramat és követségét. Hanem itt most az a nem remélt meglepetés érte, hogy a befagyott folyón nem

44. NIZSNYI-NOVGOROD LÁTKÉPE.

mehettek tovább, szárazföldön pedig lehetetlen vala elindulniok, minthogy a tatárok között az utazás egyáltalán nem volt bátor-ságos dolog. Képzeltető a szegény ember csalódása és bánata, hogy őt a sors ily tétlenségre kényszeríté! Kályha mellett gub-basztva tölté társaival az egész telet, elzárva a világtól, család-jától és ismerőseitől, kikkel még csak levelet sem válthatott. Templom se volt, melyben szent gyakorlatait s imádságát végez-hette volna, úgy a mint hite kívánta, s vallási törvényei meg-

szabták. Könyveit is át meg át olvasta már a hosszú esték mécsvilágánál, s egyetlen szórakozása a vadászat lehetett, melyre itt bőséges alkalma nyílt kíséretével együtt. De a hetek és hónapok így is csigamódra múltak s a természet sem akart nyílni, hogy legalább ürügye lett volna útját sürgetnie. Már husvétot is elérték Isten segedelmével, mely az 1603-ik évben épp márczius utolsó napjaira esett s itt náluk még mindig havazott és fagyott. Még május elseje is itt találta őket, mikor pedig otthon Magyarországon az egész természet megújul és minden virágzik és illatoz. Jó jelnek vették azonban, hogy orosz kísérőik végre mozgolódtak, napestig a kikötőben rendelkeztek, tataroztatták a hajókat, s biztatták a gondjaikra bízott idegeneket, hogy nemsokára elindulnak.

Ez indulás várva-várt napja május 11-ikén, egy hétfői napon szerencsésen be is következett. Hetven hajóból álló valóságos kis flotta vitte Kakasékat és holmijukat, meg az élelmiszert, mi nélkül el nem indulhattak. Hatodnapra értek Szamarovra, majd 21-ikén Szaratovra, mely már 150 mérföldnyire esett Kazántól. Odább a harmadik végházat, Czaricsint érintették, s további útjukat még éjjel is folytatván, végre 27-ikén érkeztek meg szerencsésen Asztrahánba, a Volga deltájában épült nagy kikötővárosba, mely a nogaji tatárok székhelye. Némely könyv Citracanumnak nevezi — úgymond — Kakas, de annyi bizonyos, hogy a hajdani szkíták földjén terül el, s a tatárok főemporiuma.³²

A város maga különben nem igen nagy és erős. Ezt is Iván czár erősíté meg,³³ várkastélyt építvén közepébe, melyet egyszerű kőfal körít; de mikor a Volga kiárad, egy mérföldnyire körülveszi s valósággal szigetté alakítja. Tatár most is él itt néhány ezer a moszkvai nagyfejedelem alattvalójaként s kegyelettel ápolják régi fejedelmek síremlékeit, kupolás kis

³² Még moszkvai első levelében említi, Schefer id. m. 88. l.

³³ Így javítjuk Tectander ama hibás

adatát, hogy Asztrahánt Iván czár foglalta el, minthogy az már 1554 óta az oroszoké volt.

kápolnáikat, melyekben mécset és gyertyát égetnek, mint akár a keresztyének.

Ez a nogaji tartomány sík pusztaság s rajta a szem alig akad meg egy-egy falun vagy városon és vize, erdeje is kevés, mert a kutak vize nagyobbára sós vagy keserű és nehezen iható. Kifőzve sóját azonban szanaszét hordják s olcsón adják, vékáját hat dutkán. Gabonájuk és gyümölcsük kevés terem, habár földje olyan kövér, a milyen egész Németországban nem

45. KAZÁN LÁTKÉPE.

található. Ennek oka az, hogy a tatárok egyik helyről a másikra csatangoló vándortermészetűek, s lóhúson meg kanczatejen élnek, melyet megsavanyítva börtömlőkben hordanak magukkal. Kenyeret nem csinálnak, sőt evését sem tudják megszokni, akár meddig lakjanak is muszkák társaságában. A pénzt nem ismerik és cserekereskedést folytatnak, de ha valami arany-ezüst pénzhez jutnak, feleségeik nyakába akasztják. Kerek sátraikat tarka posztóból készítik, s ha lovaikkal, juhaikkal a fűvet lelegeltették, kétkerekű szekereken viszik tovább tevéikkel új mezőre és

kövérébb helyre. Rabszolgakereskedést űznek, s nemcsak foglyait adják el, de megesik, hogy atya fiát, férj feleségét vagy gyermekét dobja vásárra, ha a kényszerűség ráviszi vagy nem tűrheti őket tovább házában. Négy-öt forinton már jó tatárt lehet venni, de gyakran még olcsóbban is kínálják gazdáik. Többnejűek, s mindenki annyi feleséggel élhet, a hányat eltart hat. Az ország éghajlata enyhe, sőt forró, mert ritkán esik, tele pedig gyenge. De földje bozótos és annyira sok benne a kígyó és más féreg és vadállat, hogy a vándor csak úgy járhat rajta bátorságban, ha felgyújtja maga előtt a fűvet s megfutamítja őket.

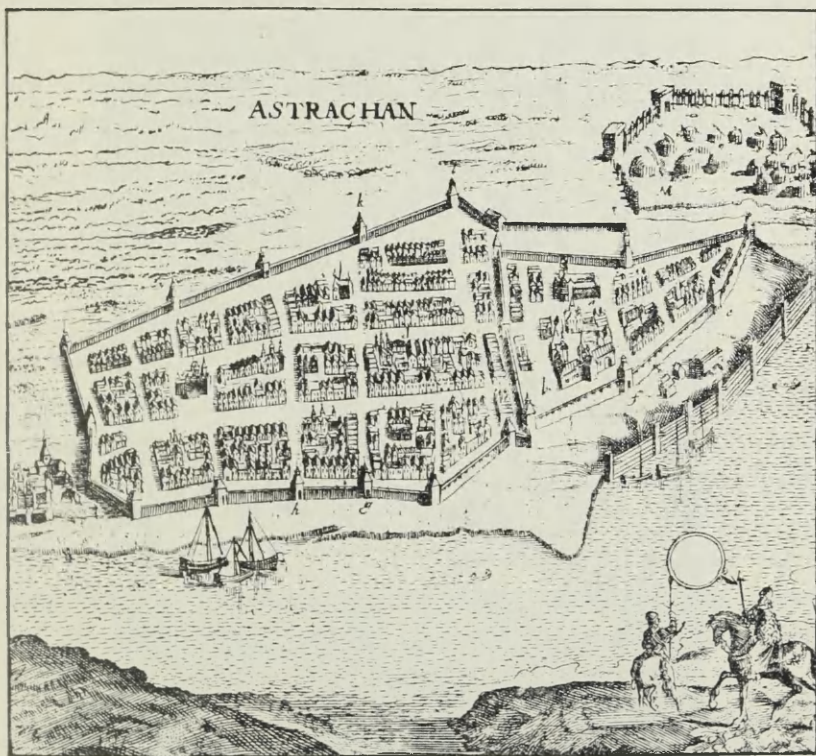
Ilyen földön és viszonyok közt kellett Kakasnak megint szinte két hónapot vesztegelnie. A sors különös kedvezéséből ott járt azon a vidéken, hol vándorlásaik közben egykor a magyarok laktak s tanyáztak. Ihatott hát a *Etel* vizéből, melyen börtömlőkön átkeltek s eljutott *az első haza* szélére, melyet látnia kevés magyarnak adatott. Éreznie kellett ennek fölemelő hatását, annival erősebben, hogy egyedüli magyar volt társai közt; habár inkább csak sejtette, mint tudta, hogy ezt a földet valamikor nemzete is érintette. Hisz a mit őseink vándorlásáról ekkor, a XVII-ik század elején tudtak, mindössze annyi volt, a mit a *Budai Króniká*-ból, Bonfini művéből s utána a kolozsvári Heltai Gáspár krónikájából olvastak avagy históriás énekekből hallottak. S ezek az íróink mesélnek ugyan Scythiáról s a «vadász magyarok» ottani életéről, de hogy oda honnan s hogyan jöttek, arról kortársaikat teljes homályban hagyták.

*

Kakas folytonos zaklatására a muszkák és tatárok végre elkészültek a három hajó felszerelésével, megrakván kellő élelemmel és ivóvízzel. De micsoda hajók voltak ezek? Elég nagyok és mélyek ugyan, hogy a viharos Káspi-tenger hullámaival daczolhassanak; de gyengék, rozogák és nincsenek sem beszurkolva, sem pedig kimoházva, úgy hogy mindig nedvesek. Ezeken

a hajókon szoktak az orosz kalmárok tavaszkor átjönni Perzsiába selymet vásárolni, hogy kedvező széllel 8–10 nap alatt visszavitorlázzanak.³⁴ Így biztatta Kakast is hajókalauzok, egy tapasztalt perzsa kereskedő, míg a szárazföldi útra egy nyelvekben jártas lengyel nemest, Pawlowski Kristófot vette magához. Ez éppen Perzsiából érkezett vala vissza, de mivel

46. ASZTRAHÁN LÁTKEPE.

nem követségben járt, az asztraháni orosz hatóság nem akarta Moszkva felé útnak eresztetni, mire Kakas szánalomból felfogadta, gondolván, hogy jót tesz vele, meg aztán hasznát is veheti perzsiái útján, melyet ő már ismert.

³⁴ Herbert Tamás: A description of the Persian monarchy (London, 1634.) 105. l. — Kropf Lajos szívésségéből. És

Olearius Ádám: Reise-Beschreibung nach Moskau und Persien (Hamburg, 1696.) 286. l.

Mária Magdolna ünnepén: július 22-ikén hagyták el téli szállásuk helyét, de csak harmadnapra értek ki a Volga mocsaras torkolatából a nyílt tengerre, melyen lassan haladtak déli irányban. Néha úgy tetszett, mintha nem is mozogna hajójuk, olyan gyenge volt a szél, mely vitorlaikba ütközött, de egy-egy hirtelen jövő szélroham helyrehozta az eltelt napok veszteségét, s egy-szersmind a levegőt is kellemesen lehűté. Volt azonban viharuk is két nap és két éjjel egyfolytában, hogy sem állni, sem ülni nem tudtak, s imádságba merülve, várták utolsó órájukat.³⁵ De mikor már azt hitték, hogy végük van, nyugati irányban megpillantották a földet s azzal meg voltak mentve!

Közel három hétig hánykódtak a tengeren,³⁶ míg partot értek és Langeránban,³⁷ a gilláni tartomány élénk kikötőjében kiszállhattak, a mi horgonyzó helyet jelent a perzsák nyelvén, mint-hogy a vihar elől menekülő hajók itt biztos révbe jutnak.³⁸ Ez ad fontosságot e kies fekvésű, bár egészségtelen, mocsaras vidéken elterülő kis községnek, mely vizét a Káspi-tengerből kapja, a miért sós, ártalmas. S még ha boruk lett volna, a mivel úgy a hogy pótolhatták vala? De a perzsáknak vallási törvényeik tiltják a borivást s a szőlőt csak gyümölcsként eszik, vagy legfeljebb mazsolának aszalják. Ételük is rossz volt, mert juh-húson és rizskásán (piláfon) kívül egyebet nem kaphattak s a mit még hajóikról Asztrahánból hoztak magukkal, hamar elfogyott. Így

³⁵ Munkája bevezetésében írja erről Tectander: da wir nichts als den Todt und Untergang für Augen gesehen, und höchster Gefährlichkeit Leibes und Lebens gewesen.

³⁶ Tectander számításában itt ismét hiba van, de sehogy se nyomozható ki, hol. Mert feltéve, hogy indulásuk napját — éppen ünnepnap lévén — pontosan jegyezte fel és azt is, hogy 31 napig voltak tengeren, akkor augusztus 23-ikán kötöttek ki Perzsia partján, s nem 8-ikán, miként írja. Ha pedig a 31-et sajtóhibának vesszük 13 helyett, akkor 21 nap esik útjukra, a mivel viszont az augusztus 8-ika

nem egyezik, még ha ó-stíl szerint számítjuk is, mit különben csak Kakas követett. — Hogy mégis augusztus 8-ikát fogadjuk el kikötésük helyes napjául, azért tesszük, mivel Lengerudban »ohn gefehr in die 10. Wochen lang« heverték, nyomorogtak, a mi elég jól egyezik Kakas halála napjával. Meg aztán így is 18 nap esik Káspi-tengeri útjukra, a mi így is kétszerese a rendes időnek.

³⁷ Mai neve Langerud.

³⁸ P. della Maze 1698-iki jelentéséből; a »Scelta di lettere edificanti scritte dalle missioni straniere« III. k. (Milano, 1827.) 414. l.

egymásután valamennyien megbetegedtek, mielőtt még Iszpa-
hánból, Perzsia fővárosából odaküldött embere a perzsákkal
megjött volna, hogy Kakast uruk elé kísérje. Ez azonban két
heti távolságra volt ide s a sok nélkülözés következtében úgy
elgyengültek mind a nyolczan, a hányan Kakassal együtt valá-
nak, hogy nem is remélték, hogy tovább mehessenek. Erősítőül

47. NAGY ABBAS PERZSA SAH LOVASARCZKÉPE.

fekete kávé t kaptak a perzsáktól, a miről azt tartották, hogy
elűzi a melancholiát és fölvidít; enyhítőül serbetet és dohányt,
minek füstjét hosszú szárazon és vizen át szívtak fel.³⁹ De úta-
saink e szokatlan izgató szereket nem igen szerették s beteg-

³⁹ Herbert id. m. 150. lapján ismerteti kuriozumként.

ségöknek valószínűleg nem is használt. Kedélyállapotukat is iszonyúan leverte Pawlowski hirtelen halála, a ki életével fizette meg önként való csatlakozását. Kakas illő módon temette el szegény bajtársát, de pár nap múlva maga is olyan rosszul lett, mintha utolsó órája következett volna el, úgy hogy szeptember 5-ikén maga köré gyűjté két főszolgáját: Tectandert és társát, Agelasten Györgyöt, s közölte velök végakarátát.

Először is arra kérlek kedves szolgálaim — úgymond — temessetek el tisztességgel, gyűjtsatok gyertyákat, zengjetek keresztyéni énekeket s mondjatok imákat fölöttem, miként látátok, hogy én tettem társatokkal, Pawlowski Kristóffal.

Azután adjátok át urunk ő Felsége leveleit a perzsák királynának, a mint eléje fogtok jutni.

Hét *czimer* czobolybőrömet és bundámat adjátok el, könnyen kaptok érte ezer aranyat; a prémek közt is találtok 128 aranyat, éljetez belőle kívánságtok szerint. Ha pedig a mindenható Isten hazavezérel benneteket, tanácslom, térjetez Velenczén át vissza, a mi könnyebb út. Ekkor Tirolon keresztül kell Prága felé tovább mennetek s az útba eső Bozen városában megtaláljátok feleségemet, kinek nyújtsatok át lepecsételt fekete táskámat, ruháimat, kardomat és a mi pénzből még addig kezeinken megmaradt. De ha netán ismét Moszkva felé tartanátok, előbb Prágát fogjátok érni, s ott adjátok át mindent Underholtzer János császári fizetőmester avagy báró Unverzagt Farkas titkos tanácsos kamaraelnök kezébe. Mutassátok meg neki ez útasítasomat is és legyetek nyugodtak, hogy ő két évi hűséges szolgálatotokat jól meg fogja hálálni.

Negyedszer, irtam pater Francesco di Costa pápai követnek is a perzsa udvarba; kézbesítsétek leveletem. Vörös erszényemben 3 arany és 5 ezüst pénzem van, költhettek belőle a mire kell.

Végezetül, kérlek teljesítsétek hiven e rendeléseimet, legyetek istenfélők s tegyétek mindig a mit tőlem, szegény vétkezőtől láttatok! Mert a Mindenható a szerint jutalmaz atyailag, a mint megérdemlitek, ő Felsége udvarában meg tisztesség és jutalom

vár reátok. Hiszen látjátok, milyen árnyék és keserű az élet különben is!

Ezzel elbúcsúzom tőletek és többi négy társatoktól, a Mindenható isteni gondviselésére bízván benneteket. Ha Miklós, Román és Lubin is Prágába térne veletek, ők is elveendik jutal-

48. SHIRLEY RÓBERT LOVAG ARCZKÉPE.

mukat, bár Miklóst kivéve nem igen dicsérhetem őket. Jó szívvel ajánlom hát nektek és szeressétek egymást hűségesen.⁴⁰

Mily vallásosság, szeretet és nemeslelkűség sugárzik ki e sorokból, melyeket még le tudott írni. Néhány napig utána meg

⁴⁰ Eredeti német szövegét ld. Tectander műve 78–82. l.

is könnyebbült, annyira, hogy társai már reménykedni is kezdtek felgyógyulásában. A *vérhas*⁴¹ azonban úgy levette lábáról, hogy mozdulni is alig birt és szolgálai segítsége nélkül még kimenni sem. Csakhogy ezek is mind feküdtek, s oly gyengék voltak, hogy még nyeregbe ülni se tudtak magukra, sőt még egy korty vizet sem birtak egymásnak nyújtani.⁴² A fertőző, kellemetlen betegség-okozta bágyadtság következtében hideglelés is gyötré őket; kivált magát Kakast.

Hetek telének így el, kétség és remény közt, a nélkül, hogy bárki segíthetett volna rajta. Pedig mennyire szeretett volna szemtől-szemben lenni a perzsák ifjú királyával,⁴³ kinek vitézségéről és erényeiről már Moszkva óta annyit hallott. A perzsák elbeszélése szerint alacsony termetű, zömök, de tüzes szemű és gyors beszédű, élénk ember volt, a ki lovon érezte magát legjobban s réme a töröknek, arabnak, tatárnak s a Nagymogulnak egyaránt.⁴⁴ Hisz ő talán legnagyobb fejedelme országának, melyet új alapokra fektetett s folytonos háborúival határait biztosítá, sőt kiterjeszté. A történelem Nagy Abbaszként emlegeti s méltán, mert minden tulajdonsága meg volt ahhoz, hogy országát kifejlessze s népei boldogságát előmozdítsa. Szívesen látta az idegeneket s kivált európaiakat, a kiket országába édesgetett, s bár maga rendkívül vallásos mohamedán, a keresztyéneket nem üldözte, sőt pártfogolta. Birodalma székhelyéül Iszpahánt választá s pazar építkezéseivel Ázsia egyik leghatalmasabb és legfényesebb városává varázsolta. De azért gyakran tartózkodott Kazvinben is, az Elboruz alján,⁴⁵ hová Tauris ostromának befejezésével most is készült. Hanem ez még 27 napi járásnyira esett⁴⁶ ide

⁴¹ Kakas és szolgálai betegségét (Rothewehe) Schefer scarlatina-nak fordította. De helyesen dr. Győry Tibor tanár szíveskedett megállapítani a rendelkezésére bocsátott adatok és tünetek alapján, egykorú orvostörténeti művek segélyével; a mit neki ezúton is hálásan köszönök.

⁴² Tectander saját szavai, műve 86. l. és bevezetésében.

⁴³ P. Gouvea Antal 1602-iki jelentése franczia kiadása (Rouen, 1646) szerint ekkor 32 éves volt; Schefer id. m. 116. l.

⁴⁴ Herbert id. 1634-iki m. 127. l.

⁴⁵ Clements R. Markham «History of Persia» cz. 1874-iki művéből, Kropf Lajos szíves közlése alapján.

⁴⁶ Tectander id. útleírása 85. l.

és szegény Kakas keserű megnyugvással törődött bele végzetébe, mely nem engedte teljesítenie megbízatását.

Még megérte ugyan a perzsa követség s vele Shirley Róbert jövetelét, a ki biztatta és vigasztalta. Ám ekkor már szegény Kakas olyan gyenge volt, hogy szolgálai csak hordágyon viheték magukkal s a két mérföldnyire eső Lahidzsánban kénytelenek valának vele megpihenni, annyira fáradtnak érzé magát. Mindnyájan belátták, hogy uruk már nem viheti sokáig, de azért eszméletén maradt, sőt magához hívatta a perzsa tartomány kormányzóját, Mahomed Sefit, hogy holmiját felbontsa és hivatalból számba vegye. Harmadnapra aztán, 1603 október 25-ikén, Krisztus nevével ajkán, kiadta lelkét, melyet kimerült teste magába zárni többé nem birt.⁴⁷ Másnap pedig kívánsága szerint szállásuk kertjének egy szép lombos fája árnyékába temették szolgálai. Utána mindjárt tovább is mentek angol vezetőjükkel; de urukat a halálba is olyan híven követték, hogy a perzsa király elé csupán Tectander maga juthatott el. Ő aztán sok viszontagság árán szerencsésen hazaérve a prágai udvarba, teljesíté Kakas útasításait, átadta özvegyének⁴⁸ a reá bízott holmikat s hosszú keserves útjukat külön könyvben örökíté meg.

*

Igy pusztult el zalánkeményi Kakas István, koronás királya iránti hűsége és kötelességtudása áldozataként. Távol hazájától és feleségétől hunyt el a Káspi-tenger délnyugati részén, a tiszta vizű, virágkertes, kies, kicsiny Lahidzsánban, Perzsiában.⁴⁹ Idegen földbe jutott, a ki világéletében idegen földeket járt, ám

⁴⁷ Logau Henrik későbbi moszkvai követ írja Kakasról 1604 november 6-iki jelentésében, hogy Perzsia határára érve «il tomba malade des suites des souffrances qu'il avait endurées, et il mourut avec tous ses serviteurs, à l'exception d'un seul, qui enterra ses compagnons»; Schefer id. m. 104. l.

⁴⁸ Kakasné nagy kort ért, s valami harmincz évvel élte túl urát, mert még 1628-ban is szerepel; Straganz id. m. 98. l.

⁴⁹ Dzsihan Numa keleti író műve (1732-iki konstantinápolyi kiadása) nyomán Schefer id. m. 113. l.

olyanba, melyet ősei, a honfoglaló magyarok is tapostak vándorlásaik idején. S ki tudja nem csöndesebb-e pihenése jeltelen sírjában, mely fölött egykor egy egész nemzet száguldott át, hazát s nyugalmat keresve!

49. KAKAS CZÍMERE KOLOZSVÁRI HÁZA AJTAJA FÖLÖTT.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Kakas István jellemzése. — Származása. — Tanulmányai. — Szereplése. — Vallásossága. — Gyarlóságai. — Politikai hitvallása. — Népszerűtlensége és annak okai, miért nem haladt jobban a közpályán. — Írói működése. — Perzsiai útazása. — Német titkáranak erről írt egykorú munkája és különböző kiadásai, méltatói. — Kakas életrajzának forrásai. — Halálának háromszázadik évi fordulója. (3—10.)

I.

Zalánkemény, a Kakas-család ősi fészke, melyet a török elől kénytelen elhagyni. — A család Erdélybe települése. — Első ismert őse: Kakas Márton. — Kakas András kolozsvári polgár. — Emelkedése, előbb kamara-ispáni hivatalra, majd nemességre. — Hirtelen halála. (11—17.)

II.

Elmaradt özvegye és gyermekei. — Vagyona és kolozsvári öröksége. — Kakas István gyermekévei. — Tanulása a kolozsvári gimnáziumban, majd a bécsi egyetemen. — Ennek jelentősége és szervezete. — Tanrendje és szokásai. — Átalakulása a reformatio és ellenreformatio hatása alatt. — Elnéptelenedése. — Kakas további tanulása a paduai és bolognai egyetemeken. — A paduai egyetem szervezete és látogatottsága. — Híresebb tanárai és magyar tanulói. (17—32.)

III.

Kakas hazaérkezése 1586 őszén külföldi tanuló-útjáról. — Fogadtatása családjá

körében és a fejedelmi udvarban. — Kolozsvár magyarságának kialakulása. — Kakas házasodása. — A feleségével kapott piaci ház. — Kakas haladása, gazdagodása és hivatali foglalatossága. (32—42.)

IV.

A fejedelem Kakast Angolországba küldi követségbe. — Ennek oka és körülményei. — Kakas útja Lengyelországon át. — Hogy fogadta Zamoyski lengyel kancellár? — További útja Németországon keresztül Londonig. — Erzsébet királynétól nyert audienciája. — Oratioja s az angol udvar válasza. — London a XVI. század végén. — Jelentősége, világsodái és nagysága. (42—56.)

V.

Az angol követség eredménytelensége. — Kakas hazatérte és bánata felesége halála miatt. — Lemondása az udvarban viselt állásáról. — Kolozsvári másik háza, melyben a fejedelmek szállni szoktak. — A kolozsvári 1594-iki véres országgyűlés. (56—63.)

VI.

Báthory Zsigmond eddigi politikájának változása. — Házasodása s a belőle Kakasra háramlott előny. — Újabb útja Lengyelországba. — Visszatérte Mária Christiernna fejedelemszony udvarába, hol egyik udvarhölgyébe szeret és feleségül veszi. — Römer Zsuzsánna és tiroli családja. — Kakas lakodalmi ünnepsége. — A fejedelemasszony és fogarasi várkastélya. — Kakas boldogsága, majd szomorúsága édes anyja elhalálása miatt. (64—74.)

VII.

Kakas kisebb anyagi bajai. — Báthory Zsigmond lemondása a fejedelemségről. — Távozása és hirtelen való visszatérése után újabb lemondása Báthory András bíboros javára. — Az új fejedelem helyzete és politikai állása az Erdélyvel határos államokkal szemben, melyekbe Kakast követségbe küldeni szándékozott. — Kakas Lengyelországban. — Varsói beszéde a lengyel király előtt. — Kakas újabb követsége Rudolf prágai udvarába. — Találkozása és tárgyalása Spinelli érsek prágai pápai nuncziussal. — Audienciája Rudolf császárnál és előtte tartott beszéde. — Az udvar bizalmatlansága. — Báthory András halála hírének hatása a császáriakra és Kakasra. — Füstbe ment tervei, reménysége és aggodalma jövőjéért. (74–93.)

VIII.

Erdélyország helyzete az új uralom alatt. — Kakas hazautazása Gréczen át. — Tirolai birtokára költözik. — Végredelete. — Kolozsvári pörösködése. — Basta párfogása. — Prágai követsége. — Mihály vajda bukása. (93–105.)

IX.

Kakas élete felesége tirolai birtokán. — Újabb kolozsvári útazása. (1602.) — A városi tanács konoksága miatt Bastához ment jogorvoslatért Besztercze alá s a tőle kapott két hites nemes-személy kíséretében ismét vissza, hogy pörét tárgyalassa. — Kakas remek ügyvédi beszédben védekezett az ellene fölhozott vádakkal

szemben, de erőlködése sikertelen maradt. — Késerségében feleségével kapott házát eladván szomszédjának, végkép búcsút mondott hazájának s emlékiratban fejtette ki politikai hitvallását Erdély állapotáról s az udvar teendőiről. — E remek «beszéd» irodalmi becse és jelentősége. (105–126.)

X.

Kakas további szolgálatai a császári udvar érdekében. — Perzsiába küldik, hogy viszonzózzák a perzsa sah követségét, mely harmadéve járt Rudolfnál. — Kakas elválván a megtisztelő, de veszélyes megbízást, hazasietett marettschi birtokára búcsúzni tirolai atyafiságától, majd Prágába megy feleségével, hogy végrendeletét megerősíttesse. — Három hónapot vesztegelt az udvarban, míg »utasítása« elkészült s nagy útjára pénzt is kaphatott. — Végre elbúcsúzhatót feleségétől s elindulhatott 1602 augusztus 27-ikén. — Első nagyobb állomásuk: Boroszló, Krakó, Varsó, Vilna, Bajevo, Szmolenszk. — Moszkvai fogadtatása, és (három heti várakozás után) audienciája Borisz Godunov orosz czárnál. — Kakas üdvözlő beszéde és a czári udvar szíves vendéglátása. — Moszkva ismertetése s az orosz nép jelleme, szokása és életmódja. — Kakas búcsúja a moszkvai udvartól s további útja a Volga felé s onnan a folyam mentén Kazánig, hol átteleltek. — Káspi-tengeri útazás. — Ezen közel három hónapig hányódtak, míg Langeránba, az első perzsa kikötőbe értek. — Kakas betegsége, végrendeletkezése és halála Lahidzsában. (126–162.)

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK :

	<i>Lap</i>
1. London távlati képe	49
2. Kakas kolozsvári «kandallós» házának udvarfelölí (déli) része	57
3. Kakas kolozsvári házánek zodiacus szobája	65
4. Rudolf császár és magyar király arcképe	73
5. Báthory András bíboros, fejedelem arcképe	89
6. Kakas perzsiai útleirásának czímlapja	129
7. Európa 1603-iki térképe... ..	168

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

	<i>Lap</i>		<i>Lap</i>
1. Cízmép	1	25. Csáky István erdélyi kormányzó	
2. Kakas kolozsvári háza faragásai- ból összeállított fejlécz	3	aláírása	102
3. Kakas gyűrűs pecsétje, nagyítva	10	26. Kakas marettschi várkastélya...	107
4. Kakas kolozsvári házának egyik ablakpárkánya	11	27. Jacobinus János titkár aláírása ...	109
5. Zalánkemény vár romjai	13	28. Basta György generális aláírása	110
6. II. János király aláírása	15	29. Kakas kolozsvári házának második udvari ajtaja... ..	111
7. Miksa császár és király aláírása	16	30. A kolozsvári városi tanács pecsétje	114
8. Kakas és Blo sajátkezü paduai beiratkozása... ..	28	31. Bogner (Gellyén) Imre mono- grammja Kakastól vett házán ...	115
9. A paduai egyetem legrégibb képe	31	32. Szinán basa	119
10. Báthory Zsigmond fejedelem alá- írása	34	33. Huszein Aly bég perzsa követ ...	127
11. Kakas kolozsvári «kandallós» házá- nak (már lerombolt) homlokzata...	37	34. Kakas második gyűrűs pecsétje...	133
12. Kakas kolozsvári házának udvar- felőli ajtaja	39	35. Grodnó látképe	135
13. Erzsébet angol királyné aláírása	43	36. Téli útazás Oroszországban ...	136
14. Erzsébet angol királyné fiatalkori arc képe... ..	48	37. Orosz lovas-harczosok... ..	138
15. Erzsébet angol királyné lovas- pecsétje	49	38. Követek fölvonulása Moszkvában	140
16. Sir William Cecil lord Burghley	53	39. Kakas audienciája az orosz czárnál	141
17. Báthory Zsigmond arc képe	57	40. Külföldi követek szállása Moszkvá- ban	142
18. Kolozsvári 1594-es ónkancsó... ..	62	41. Virágvasárnapi körmenet a mosz- kvai Kreml körül	143
19. Mária Christierna fejedelemasszony aláírása	67	42. Borisz Godunov Fedorovics orosz czár	145
20. Kakas valószínű arc képe, kolozs- vári házaról... ..	72	43. Moszkvai főnemes lóháton és gyalog	149
21. Zsigmond lengyel király aláírása	83	44. Nizsnyi-Novgorod látképe... ..	151
22. Rudolf császár és király aláírása	86	45. Kazán látképe	153
23. Mihály havasalföldi vajda aláírása	96	46. Asztrahán látképe	155
24. Kakas aláírása varsói nyugtájáról	100	47. Nagy Abbas perzsa sah lovasarcz- képe	157
		48. Shirley Róbert arc képe	159
		49. Kakas címere kolozsvári háza ajtaja fölött	162

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK :

1. *London távlati képe* (49. l.) egykorú metszet után Weinwurm Antal cinkografiai műintézetében készült.

2. *Kakas kolozsvári «kandallós» házának udvarfelőli (déli) része* (57. l.), a dr. Pósta Béla egyetemi tanár vezetése alatt működő kolozsvári egyetemi érem- és régészeti intézet fényképfölvételéről készült.

3. *Kakas kolozsvári házának zodiacus-szobája* (65. l.) *rajzban rekonstruálva*, K. Sebestyén József kolozsvári festőművész munkája. A kandallót és a mellette lévő ajtót, melyek a Kakas-ház első emelete pitvarában állottak, az Erdélyi Nemzeti Múzeum körérgiségtárában felállított eredetiekről rajzolta meg, míg az előtérbe helyezett Mátyáskori láda szintén az Erdélyi Múzeumé, a középen álló 1501-iki asztal pedig Beszterczen látható magántulajdonban.

4. *Rudolf császár és magyar király arcképe* (73. l.) Sadeler Egyed prágai híres művész 1603-iki rézmetszetéről készült.

5. *Báthory András biboros, fejedelem arcképét* (89. l.) szerző facsimile-gyűjteményéből mutatjuk be. Eredetijét, mely egykorú olajfestmény, 1704-ben XII. Károly svéd király katonái rabolták el a heilsbergi püspöki palotából s vitték magukkal s jelenleg Upsala közelében, a Mälar-tó melletti Sko-klastrom (ma a gróf Brahe-család kastélya) egyik könyvtártermében őrzik.

6. *Kakas perzsiai útleírásának czímlapja* (129. l.) Tectander «Iter Persicum» cz. műve 1610-iki harmadik kiadásáról készült, a budapesti egyetemi könyvtár példányáról.

7. *Európa 1603-iki térképét*, Kakas perzsiai útazásának útvonalával, valamint az életrajzban említett összes helynevekkel a szerző adatai alapján Reithoffer Károly rajzolta.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK :

1. *A czímlap* a Káspi-tenger délnyugati partvidékét ábrázolja, hol Kakas meghalt, és K. Sebestyén József kolozsvári festőművész készítette Praniznyikoff orosz festő rajza alapján.

2. *A Kakas kolozsvári háza* faragásaiból összeállított fejléc (3. l.) Sebestyén József munkája, közepén Kakas ama czimerével, mely ma is disziti zodiacus-szobája mennyezetét, két oldalt pedig a Bika és Oroszlán csillagképével, melyek a szoba oldalfalain láthatók.

3. *Kakas gyűrűs pecsétjét* (10. l.) kissé nagyítva közöljük, az Erdélyi Nemzeti Múzeumi könyvtár pecsétgyűjteményében lévő eredetijéről, Sebestyén József rajzában.

4. *Kakas kolozsvári házának egyik ablakpárkányát* ábrázolja második fejlécünk (11. l.) Sebestyén József tollrajzában. A közepén látható monogramm a ház előbbi tulajdonosa : Stephanus Wolfart kezdőbetűit jelzi, mivel ő restaurálta a házat, melyhez özvegye elvételével jutott Kakas.

5. *Zalánkemény vár romjai* képét (13. l.) az 1691-iki zalánkeményi csata ama rézmetszetű képeről vettük, mely gróf Marsigli Ferdinánd Alajos «Stato militare dell' imperio ottomanno» cz. műve 11. k. (Hága, 1732.) 96. l. található.

6. *II. János választott király aláírását* (15. l.) a Milleniumi Történet V. kötetéből adjuk.
7. *Miksa császár és király aláírása* (16. l.) szintén onnan való.
8. *Kakas és Blo sajátkezü paduai beiratkozása* (28. l.) hű másolatát a szerző felvételéről közöljük a paduai egyetemi könyvtárban 459. sz. a. őrzött eredeti matriculából.
9. *A paduai egyetem legrégibb képe* (31. l.) egy XVII. századi rézmetszetről készült. Az előtérben látható «Chiesa di San Martino» ma már nincs meg, mivel romladozó állapota miatt le kellett rombolni.
10. *Báthory Zsigmond fejedelem aláírását* (34. l.) a Milleniumi Történet V. kötetéből kölcsönöztük.
11. *Kakas kolozsvári «kandallós» házának* (napjainkban lerombolt) homlokzatát (37. l.) Sebestyén József rajzolta meg Veress Ferencz 1859-iki fényképfelvétele alapján, három ablakát pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum régiségtárában felállított eredeti ablakrámaikról, melyek közül (felirataik szerint) kettő 1534-ben, az utolsó harmadik 1536-ban készült.
12. *Kakas kolozsvári házának udvarfelőli ajtaját* (39. l.) ábrázoló képünk a dr. Pósta Béla egyetemi tanár vezetése alatt működő kolozsvári egyetemi érem- és régiségtári intézet fényképfölvételéről való.
13. *Erzsébet angol királyné aláírását* (43. l.) Marks ismeretes illusztrált biographiájából vettük.
14. *Erzsébet angol királyné arcképe* (48. l.) Hader festményéről vett eredeti fénykép a szerkesztő birtokában.
15. *Erzsébet angol királyné lovaspecsétje* (49. l.) eredetijének kicsinyített másolata.
16. *Sir William Cecil, lord Burghley arcképének* (53. l.) eredetijét Marc Garrard festette, s Exeter marquis tulajdona.
17. *Báthory Zsigmond fejedelem arcképe* (57. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár gróf Lázár-féle arcképgyűjteménye egykorú német metszetről való.
18. *A kolozsvári 1594-iki évjelzésű önkancsó* (62. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeum tulajdona; metszetünk számára fölvette a régiségtári intézet.
19. *Mária Christerna fejedelemasszony aláírása* (67. l.) az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár Mike Sándor gyűjteménye eredetijéről készült, mely Kővárt, 1597 október 4-ikén kelt.
20. *Kakas valószínű arcképe* (72. l.) kolozsvári házának a 39. lapon bemutatott ajtaja fölött diszlik termésköböl kiírágva, s az említett egyetemi régiségtári intézet fölvételéről közöljük.
21. *III. Zsigmond lengyel király aláírása* (83. l.) Reszka Szaniszlóhoz intézett s Varsóban írt 1590 márczius 31-iki leveléről való; szerző facsimile-gyűjteményéből.
22. *Rudolf császár és király aláírását* (86. l.) a Milleniumi Történet V. kötetéből vettük át.
23. *Mihály havasalföldi vajda aláírása* (96. l.) Gyulafejevárt, 1599 december 11-ikén kelt okleveléről való, az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár Oklevelek törzsgyűjteményéből.
24. *Kakas aláírása varsói nyugtájáról* (100. l.) a varsói kincstári bizottság levéltára xi. k. 873. sz. a. eredetijéről készült.
25. *Csáky István erdélyi kormányzó aláírása* (102. l.) a Milleniumi Történetből való.
26. *Kakas maretzchi várkastélyát* (107. l.) egy tiroli fénynyomatról mutatjuk be.
27. *Jacobinus János titkár aláírása* (109. l.) Báthory András fejedelem Kolozsvárt, 1599 július 3-ikán kelt eredeti pergamen-okleveléről való, a M. Nemzeti Múzeumi levéltár törzanyagából.
28. *Basta György generális aláírását* (110. l.) a bécsi hadügyi levéltár egyik eredeti leveléről készítettük, szerző facsimile-gyűjteményéből véve.
29. *Kakas kolozsvári háza második udvari ajtajáról* (111. l.) a kolozsvári egyetemi régészeti intézet készített fényképet számunkra.

30. *A kolozsvári városi tanács pecsétje* (114. l.) a XV-ik századból való; mai napig is használják, s a város minden XVI–XVII-ik századi kiváltságlevelén megtaláljuk; a dúcához való fényképet az említett régiségtári intézetnek köszönhetjük. Körirata: **S[igillum] * consulum * ciuitatis * colufwar ***

31. *Bogner (Gellyén) Imre monogramja* (115. l.) kolozsvári házának (a 111. lapon bemutatott) második ajtaja fölött díszlik, s fényképét szintén a régészeti intézet készíté el.

32. *Szinán pasa nagyvezér* (119. l.) arczképét a Millenniumi Történet V. kötete metszetéről adjuk.

33. *Huszein Aly bég perzsa követ arcsképe* (127. l.) Sadeler Egyed híres prágai rézmetsző 1601-iki eredeti metszetéről készült.

34. *Kakas második gyűrűs pecsétjét* (133. l.) Sebestyén József rajzolta Kakas moszkvai levele pecsétjéről vett gipszlenyomatról, Kakas teljes címere motívumainak tekintetbevételével.

35. *Grodno város látképét* (135. l.) a Kakas perzsiai útleírása Tectander-féle 1609-iki kiadása 6-ik lapjához mellékelte eredeti metszetről reprodukáltuk.

36. *Téli útazás Oroszországban* aláírású rajzunk (136. l.) Herberstein Zsigmond lovag «Rerum Moscoviticarum Commentarii» cz. munkája 1556-iki bázeli kiadása 155. lapjának metszetéről kicsinyítve készült.

37. *Orosz lovas-harcosok képe* (138. l.) szintén abból való, a munka 154. lapjáról.

38. *Idegen követek fölvonulása Moszkvában* (140. l.) egykorú metszete Olearius Ádám «Reise-Beschreibung nach Muszkau und Persien» cz. munkája 1696-iki hamburgi kiadása 22. lapján látható.

39. *Kakas audienciája az orosz császárnál* (141. l.) Tectander id. műve 136. lapja mellékletéről készült.

40. *Külföldi követek szállása Moszkvában* (142. l.) Olearius id. m. 64. lapja rézmetszetének kicsinyített mása.

41. *Virágvasárnapi körmenet a moszkvai Kreml körül* ugyanannak 67. lapjáról vettett.

42. *Borisz Godunov Fedorovics orosz császár arczképét* (145. l.) Pantenius «Der falsche Demetrius» cz. műve 63. lapja után adjuk, kicsinyítve.

43. *Moszkvai főnemes lóháton és gyalog* cz. képünket (149. l.) Tectander id. m. 32. lapja metszetéről közöljük.

44. *Nizsnyi-Novgorod látképét* (151. l.) Olearius id. m. 176. lapja metszetéről kicsinyítettük.

45. *Kazán látképe* (151. l.) ugyanannak 182. lapjáról való.

46. *Asztrahán látképe* (153. l.) szintén onnan való, a kötet 393. lapjáról.

47. *Nagy Abbasz perzsa sah lovasarczképét* (155. l.) Kropf Lajos londoni történettudósunk szívessege folytán Herbert Tamás «A description of the Persian monarchy» cz. 1634-iki műve metszetéről közöljük.

48. *Shirley Róbert lovag arczképét* (157. l.), mely őt perzsa ruhában ábrázolja, az 1825-ben Londonban megjelent «The three brothers» cz. munka metszetéről való, mely az akkoron Lord Egremont gyűjteményében volt egykorú olajfestményről készült.

49. *Kakas címere kolozsvári háza ajtaja fölött* (160. l.) a régészeti intézet fényképéről metszetett.

A Bevezetés A kezdőbetűje Heltai Gáspár 1551-iki kolozsvári magyar bibliájából való; az egyes fejezeteket pedig Bocskay György XVI. századi magyar kalligrafus díszes betűivel kezdjük, melyeket a «Magyar Iparművészet» 1902. évf. 75. lapján adott ki először.

